

III.
NYILATKOZATOK, VALLOMÁSOK,
DOKUMENTUMOK

NYILASOK ÖSSZESZEDÉSE

Komenda Andrásné Pásztor Katalin vallomása

Komenda Andrásné Pásztor Katalin vallomása, amelyet 1996. január 28-án tett e sorok írójának Csorba Béla jelenlétében, a saját lakásán, édesapja 1944-es eltűnésének körülményeiről.

Édesapám 1944 derekán beiratkozott a Nyilaskeresztes Pártba. Úgy történt, hogy Szálasi Temerinben járt és az Ökrész-féle vendéglőben nagygyűlést tartott. A nagy felhajtással szervezett összejövetelen Szálasi földet ígért mindazoknak a szegény magyaroknak, akik beiratkoznak a pártjába. Igen sokan be is iratkoztak, köztük az apám is. (Pásztor István, született Temerinben 1900-ban, földműves, hét gyermek apja, felesége Pécsi Katalin, r. k.)

Egy-két nappal a razzia előtt járt nálunk egy ember, aki arra biztatta édesapámat, hogy meneküljön, vagy legalább bújjon el. Ő fontolgatta az ajánlatot, de végül arra jutott, hogy hiszen ő soha senkinek nem ártott, senkit nem bántott, nincsen semmi oka senkitől sem tartani, tehát nem is kell sehova menekülni vagy elbújni. Vasárnap, október 29-én otthon volt. Nyugtalanul járkált le-föl az udvaron, és be a házba. A kerítésen át látta, hogy egymás után viszik el az ismerőseit: Pálinkás Jánost, Vecsera Imrét, Gyuráki Pétert, Barna Gazsit. Ezek mind a közelben laktak és mind ugyanúgy lettek nyilasok, mint ő is, és ugyanúgy ki lettek végezve még aznap. Járkálás közben mondogatta: „Hej, hé! Engem is elvisznek! A János se bántott senkit, azt is elvitték.” Végül bejött a szobába, majd kiment a klozetra és ott eldugta a nyilas papírjait. Amint onnan kijött és indult befelé, a bejárati kapuban már megjelentek az érte jövő partizánok, tizenketten, fegyveresen. Volt közöttük egy, aki tisztán beszélt magyarul. Emlékezetem szerint a beszélgetés így zajlott le.

– Maga a Pásztor István?

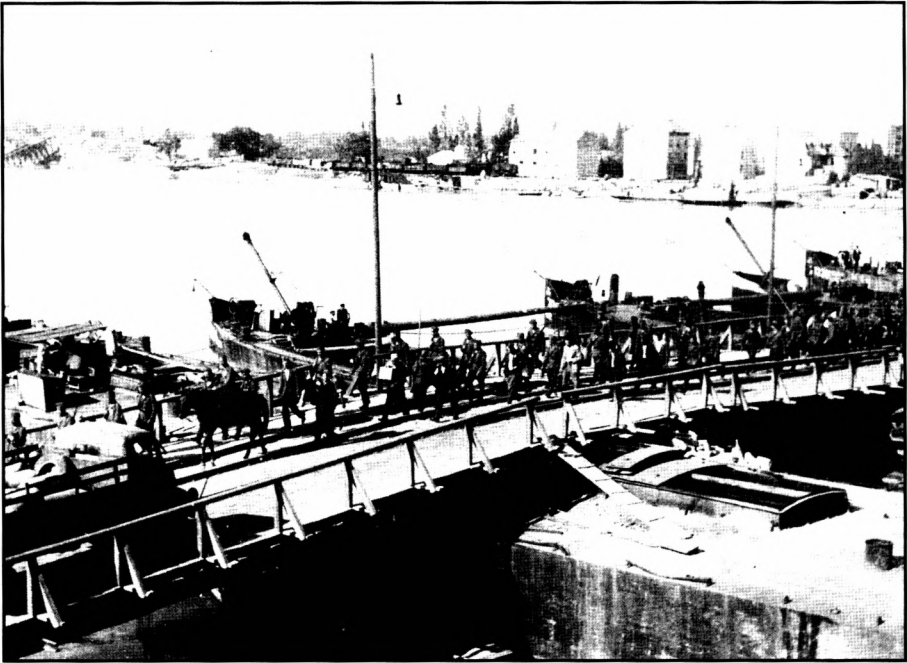
– Igen.

– Tagja a Nyilaskeresztes Pártnak?

– Igen, most iratkoztunk be.

– Maga bátor ember, hogy még be is ismeri. Velünk jön.

Erre anyám közbekiáltott, hogy csak nem fogják csakugyan elvinni, de azok nem tágitottak, amire anyám azt kezdte kiabálni, hogy ő is nyilas, őt

Hajóhíd Újvidék és Pétervárad között 1944 végén. Ezen hajtották át a temeriniek nagy részét a szerémségi oldalra. Barta Géza felvétele

Megfigyelő szolgálatot teljesítő temerini honvédek maguk készítette repülőmodellekkel

is vigyék. Ő persze nem volt nyilas, de nem akarta engedni, hogy apámat vigyék. A partizánokkal apánk kiment az utcára, ott azt mondták nekünk, hogy csókoljátok meg apátokat. Ott már két partizán ráfogta a fegyvert. Nem kötözték meg, hanem a kezébe nyomtak egy biciklit és azt kellett tolnia. Anyánk jajgatott és ment volna vele, de az egyik partizán keményen rászólt, hogy meg vagy te bolondulva, menj be! Mi lesz a hét gyerekkel? Ekkor láttuk őt utoljára.

Másnap anyánk szinte őrjöngött, sosem gyógyult ki az akkor rátört betegségéből. Itt volt a közelben Gyuráki Mári néni, neki nem maradt az ura után senkije, eljött hozzánk, és amikor látta, hogy anyánk mennyire odavan, azt mondta, ne ríj, én elmegyek megnézni, mi lett velük. Nekem nincsen kit féltennem. Megfogta Terus nénémnek a kezét és mezítláb bementek a községházára. Azzal jött vissza, hogy nincs ott semmi, csak vér. A testvérem lába bokáig csupa vér volt. Amikor anyánk ezt meglátta, akkor azt kiabálta: itt van apátok vére a lábodon.

Néhány nap múlva eljött hozzánk Bujdosó Jóska bácsi, akinek a fia később a malomban volt vezető.¹ Ő mondta, hogy ne is keressük apánkat, mert még vasárnap kivégezték és eltemették. Őt kocsival vitte a halottakat a temetőbe. Ő tudhatta, mert ott a közelben lakott a temetőnél.

Később részleteket is megtudtunk. Emlékezetem szerint a mázsaházban kínozták őket, legjobban egy partizán nő, de nem tudom, ki lehetett az. Apámra egy lánccal támadt, amit Vecsera Imre nem bírta nézni, megtámadta a nőt, erre őtet azonnal lelőtték. Így Vecsera halt meg elsőnek, őt nem érkeztek megkínozni. Tudomásom szerint apánk ugyanabban a sírban van, mint amelyikben a Babi Viszter. A közelében van a Németh János pálinkafőző. Vecsera másik sírban van.

1. Ifj. Bujdosó József később az Union malomban volt igazgató

TANYAIÁK BEGYŰJTÉSE

Góbor Imre szemtanú vallomása

Góbor Imre földműves, tanyán lakik, a Becsei út mellett, a Nagyparton. Született Temerinben, 1919-ben, nős, családos. Nyilatkozott 1998 januárjában.

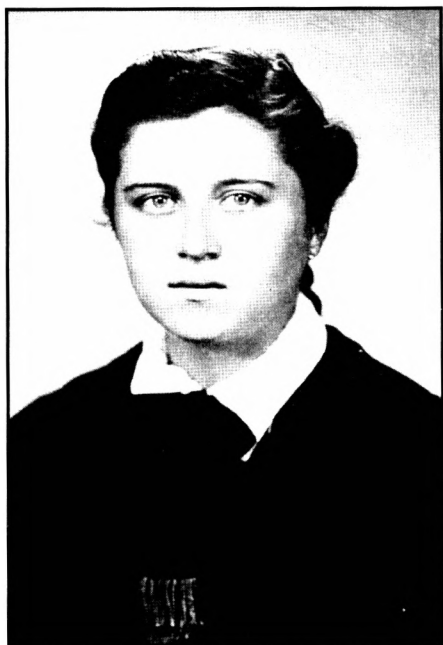
Honvéd volt, a budapesti első önálló huszárosztálynál szolgált 1944 októberében, Bácsón. Onnan egységével Bajmokig jutott. Egységének parancsnokai útközben Péterréve és Topolya között a határban egyezségeket kötöttek a Péterrévéről kocsin utánuk menő partizánokkal, hogy egymás között nem fognak csatározni, hanem a honvédek kivonulnak, ennek fejében pedig a partizánok nem fogják bántani a civil lakosságot. Erről az egyezségről ő csak két napra rá értesült földijétől, Halápi Istvántól, aki ugyanott szolgált, aki viszont az ő egységük parancsnokától, Mozmer László zászlóstól értesült. Góbor Bajmokig ment a honvédekkel, ott megszköött Halápi Istvánnal és két zomborival.

Vasárnap délben értem haza a tanyára. [Egyértelmű, hogy október 29-én. – M. M. megj.] Kissé felszabadulva még bementem a Telepre Kihút Pistához nyíratkozni. Vesztemre. Akkor már összekötözve kísérgették be a nyilasokat a partizánok. A részesünket, Zelenka Palit is elvitték. Első este hazaengedték. Valaki a szerbek közül megüzente neki: Pali, az éccaka menj el. Bezsi. [Menekülj! – M. M. megj.] A másik vasárnap megint elvitték és vissza sem jött. Hazajöve telem utáni napon, hétfőn a tanyaiakat is vitték. Be lettek szólítva. Morvai József – rendőr biciklin jött, hogy hétfőn, kocsival, lóval a Piac térre kell menni. A kutyánk kiharapta Morvai biciklijé gumiját. Kétségbe volt esve. Imre – mondta apámnak – vigyél tovább a kocsidon, mert ha én nem viszem szét az értesítéseket a többi idézettnek, engem is és téged is lelőnek. Ez vasárnap délelőtt volt. Hétfőn délelőtt apám föltette a kocsira a boronát, mert az lett mondva, hogy disznókat kell vinni. [Temerinben, mint az Alföldön általában, az volt a disznószállítás legegyszerűbb módja, hogy a kocsioldalra erősítették a boronának nevezett, vas láncszemekből készült, meglehetősen súlyos talajsimító eszközt, ami mintegy vasháloul szolgált a kocsioldalak tetejére borítva. Alatta a szekérre rakott sertések jól elfértek, de nem tudtak leugrálni – M. M. megj.] Én is mentem apámmal a Pocajtig, lisztért. [A valamikori

Kisbara itt szelte át a Nagyutcát. Itt állt a Pocajt-féle malom. – M. M. megj.] Onnan láttam meg, hogy a falu szélén, a Nagyutca utolsó házainál egy fegyveres partizán ór mindenkit leállít. Erre én gyorsan hazamenekültem. Útközben talákoztam Tóth István bácsival. Figyelmeztettem, hogy ne menjen be a faluba, de ő csak ment. Nem is került többet haza. Ő akkor olyan negyvenéves lehetett, három lánya volt, a Nagyutcán laktak, a mai Apolló vendéglő mögött. Két tanyája volt a Nagybara mellett. Testvére volt Tóth Imre, a volt bíró. Az is odaveszett. Nem sok korkülönbség volt közöttük. Még két Tóth István veszett oda. Az egyik a Nagyutcán lakott, a mai benzinkúttal szemben, a Matuska-ház mellett. Gyerekei: Matyi, Margit és Rozi. Nekik a Túlabarán volt tanyájuk. A másik a Kutyalukban lakott. Valamennyien egy teljesen más Tóth Imre miatt veszték el, aki nyilas volt és tulajdonképpen ötöt keresték, de ő elmenekült. A templomudvarban egy zentai kistermetű zsidó ember indokolta keresésüket. Azt mondta: Én egy végtelen tank vagyok, mindent letiprok. Minél többet, annál jobb. A templomudvarban a felsorakoztatottak közül a szólított Tóthok az ismételt szólításra, hogy: Tóth István, Tóth István, nem mozdultak, hanem ott volt a Nyíszom János és az okvetetlenkedett. Azt kiáltotta: „Víg György veje! Gyere ki! Nem te vagy az a Tóth István?” Elkapta a gallérját és kirántotta a sorból. Közben kilépett a sorból a másik két Tóth István is, meg a Tóth Imre is. Mindannyiukkal el lett bánva.

– Ahogyan én a falu végéről hazamenekültem, kijöttem a tanyára. Itt azután már nem volt semmi újabb baj, csak vártuk haza, akik elmentek, meg akiket vittek. A Piac téren pedig a szomszédfalusi szerbek válogattak az ott hagyott fogatok közül. A miénket a szomszédasszonyunk, Góbor Terus mentette meg. Az ő ura akkor még nem tért haza, be volt rukkolva a honvédekhez. Terus apámmal ment be a faluba, egyetlen lovukat odakötötte a kocsink saroglyájához és ő is felült az ülésre. Csakhogy ő, mivel asszony volt, nem ment el a templomudvarba, hanem ott maradt a Piac téren. A lovát még oda sem vitte el, hanem még odafelé menet apámmal együtt betértek a Kis utcában [ma Kossuth Lajos utca – M. M. megj.] lakó unokatestvéréhez, Kurcinák Jánoshoz és a lovát bekötötte hozzájuk. Édesapámat a többi emberrel elhajtották a templomudvarba, a Terus meg ott maradt a Piac téren, settenkedett a lovak-szekerek körül, egyezkedett az őrködő puskás partizánnal, s amikor az nem vette észre, befeküdt a kocsiderékba. A veszteglő fogatoknál szokás, hogy az egyik istrángot leveleszik a hámfáról, hogy a nyugtalanzkodó lovak ne tudják a kocsit elhúzni. Terus az istrángot föltette a hámfára, óvatosan kicurikkoltatta a fogatot és a lovak közé vágott. Még ahhoz is volt lélekjelenléte, hogy elment az unokatestvéréhez a saját lováért, azt ismét a saroglyához kötötte, és a

Vásártér felé, nagy kerülővel, egyvágásban hazahajtotta mind a három lovat. Ő végig a kocsiderékban hasalt, onnan irányította a lovakat. Amikor megérkezett ide a tanyánk udvarába, éppen hallatszott valami fegyverro-pogás. Szinte esztét veszítve azt sikoltozta: „Jaj Istenem, jaj Istenem, most lövik agyon az embereket!” Én nem tudhatom, honnan vette ő ezt. Ha akkor mondta is, nem jegyeztem meg magamnak. Gondolom, hogy talán láthatta, ahogyan az embereket terelték a temető felé, vagy másból értette meg, de való igaz, azóta már tudjuk, hogy a temetőben csakugyan éppen abban az időben gépfegyverezték a gödörbe a kivégzésre szántak nagy csoportját.

Varga Ilona és édesanyja 1944-ben

AKIKET MEGKORBÁCSOLTAK

Varga Mártonné sz. Varga Ilona (1928–1999) egy évvel a halála előtt Csorba Bélának a következő nyilatkozatot adta az 1941-ben, majd 1944-ben történeteikről:

Lövöldözés a Csillag kocsmánál (1941., húsvétvasárnap)

Ott átunk a magyarokat várva a Csillag-sarkán, a sok nép, meg minden, és akkor, nem tudom, hogy milyen oknál fogva, a tata engem hazazavart. Mondta, hogy mostmár menjek haza azonnal, de menjek és menjek. Amikor a Bucu ház elé értem, akkor szaladt el az az autó mellettem. És utána má lötek.

Amikor a Horthy kimondta, hogy megindul a sereg, akkó má kezdtek visszavonúni a szerb katonák. Éccaka. A tatáék meg kimentek a főutcára puskát lopni a katonáktú. És amikó az egyiktú ellopták a puskát, az ész-revette, oszt elkáromkodta magát magyarú, oszt mondta, hogy ellopták a puskáját. Elveszett... A tatáék meghallották, hogy magyar, akkor három katonát így kiloptak a menetoszlopbú. A Pahol Nándor istállójába lopták be lovakkal együtt ezeket a katonákat. (Pahol ház = ma Kohanecz Márton háza a Népfront utcában – Cs. B.) Akkor má volt három puska meg minden. És akkor ők kiátak mint nemzetőr a sarokra. Amikó má csak ilyen szédelgő katonák gyüttek csoport nékú, akkó azokat mind bekisérték az Öregiskolába, meg a puskájukat elvették, és akkó ezek vótak a nemzetőrök tulajdonképpen.

Mikor ez az autó gyütt, akkor onnan a goszpodincai útrú, onnan lentrú integettek, hogy állítsák le. Akkor Tullabara sarkárú is megin, mer mindenütt vótak örök. Onnan is integettek, meg mentek az autó után biciklivel, hogy állítsák le. És akkó csak a Csillag előtt bírták leállítani. Odaátak puskákkal. Akkó azé leát. Még az a csuda, hogy leát! De: ahogy leát, arul, aki a főutcárul lesett be az autóba, az látta, hogy nyúkál le a nadrágjába a gránáté (az egyik utas), oszt belelőtt. Akkó főrobbant a gránát is, meg hát ugye az megsebesút, akkó elkezdtek lövöldözni. Arú lötek ki, emezek lötek be. A rengeteg sok nép ott vót! Ki is dobtak egy gránátot. A falná robbant szét, a Csillag falán. Osztt előbb ott olyan sok nép át, (csoda), hogy senki nem sebesült meg. Apádra (akkor 15 éves volt – Cs. B.) ráfogták, hogy vérzik a füle, és beterelték a Zavarkó házba, hogy ez megsebesút. Má kezdte ő is elhinni, pedig nem is fájt, de kiderút, hogy nem törtínt semmi.

És elég az hozzá, hogy itten meghalt, nemtom, tán kettő. Egy, vagy kettő. Egy az biztos meghalt, és tele vót a nadrágja – ilyen plumnadrág vót rajta – gránáttal. Ráesett a kormányra, a dudára, és szirénázott a végtelenségig. Má hazaértem, és még akkó is szót a sziréna. Erre eccécsak rohan ott egy nemzetőr, egy nagyszájú öregnek vót valami puskája, szaladgát ott, hogy mindenki befelé, mer nyóc halott van a temeríniek küzű. Hát a mama szörnyet halt, hogy ki a nyóc halott! Akkó csak a tata köztük van, mer hát ott van! Akkor öreganyámék meg ijedtükbe beszaladtak a sarkon a kovácsműhelyhő. Akkor beugrottak a kapun, hogy majd a kerteken valahogy kigyűnnek. Hát eccé mit látnak, hogy egy puskát gyugdos egy ember a szalmakazal tövibe. Szaladgálnak. Ők erül szaladtak, az ember amarra szaladt. Akkor amarul összeszaladtak a szalmakazal mögött. Hát a Balázs vót. Ő is „híres” nemzetőr volt!

És azt mondta a Szirony sógor, mer ők útek az árokparton a tanya előtt (az Újföldekben – Cs. B.), hát, ugye, várták a magyarokat. A tanyaiak kiűtek sorba, hogy ott legyenek, ha gyűnnek a magyarok. És amikor ez az autó elment ott mellettük, akkor kimutatták a kézigránátot nekik. S akkor a többinek mondta a sógor, hogy, halljátok, jobb lesz, ha mink bemegyünk innen, mer még valami baj lesz.

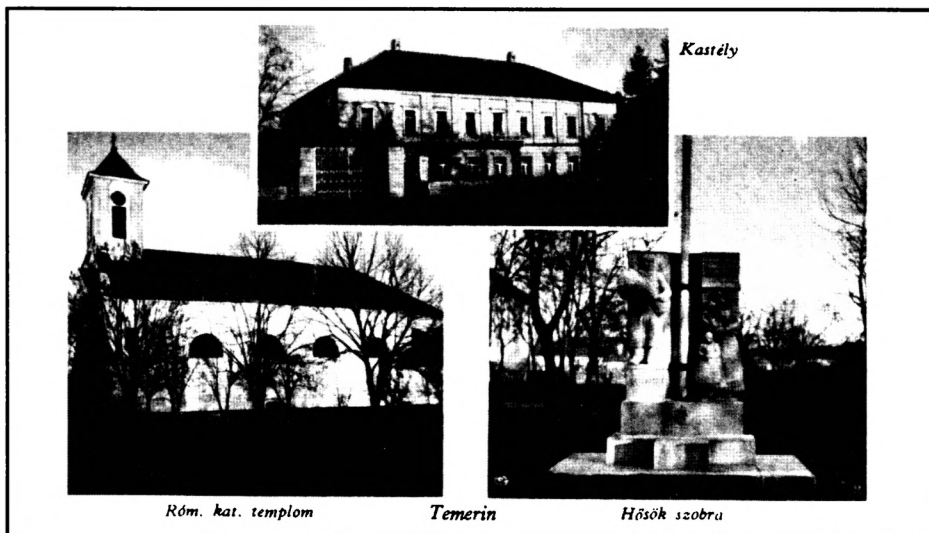
Csak másnap gyűttek be a magyarok. Mer ugye Szőregen nagyon lőték őket, oszt nem birtak előbb gyűnni. Kitették Szőregen a fehér zászlót, utána meg mikó beértek, elkezdték őket a bunkerokbú löni. Mer ott a főutcán Szőregen minden házná vót bunker az udvarba. Láttuk. Aztán elmentünk megnézni. Bent a házakná vót, az udvarokba. Mer emerre, amerre most fölme gyűnk a sztrádára, kint vót az út mellett a bunker, nem vót elgyugva. De a házakná be vót rakva, építve.

A partizán razzia (1944. október 28.)

Huszonyócadikán vót a razija napja, és akkó utánna éccakánkint, hordták be a... Például az Uracs Viktor néniéket azon az éccakán vitték be, amikor minket kiengedtek délbe, azon az éccakán. Mer akkó szedték össze az embereket is, mondjuk a bátyáékat (Mészáros „Kabács” József-ről, a Tizesbanda híres énekeséről van szó – Cs. B.), mer akkó hajtották be őket Újvidékre. (Október 28-áról 29-ére virradóra – Cs. B.) És ekkó ezeknek még az vót a szerencsájük, hogy nem nappal, másnap a templom elű, mer onnan aztán szedegették ám ki sorba őket. Meg akkó vitték el a katonákat a temetőbe, onnan a templomudvarbú.

Mikó kiszedték, akiket akartak, akkó a kis zsidó azt mondta, hogy ez nem elég, és álljon ki, aki három hónapná tovább magyar katona vót.

Aki kiát, az mind meg is halt. Azt mind elvitték. Csak a katonákat letérítették a Tamburc-telepné a temető felé, a többi meg ment Ujvidékre.

Képeslap a negyvenes évek első feléből: a kastély, a templom és az országzászlót tartó szobor

– *Csak a katonákat?*

– Hát azokat, akiket kiválogattak.

– *Ez is 28-án volt?*

– Nem, ez má másnap, nappal vót. (Valójában egy nappal később – Cs. B.) Estefelé vitték a temetőbe őket. Huszonnyócadikán kezdődött reggel a razzia.

– *Aki kiválogatta az embereket, az szerb volt?*

– Hát magyarul beszét. Azt mondták, adai zsidó. Csak ugye, a hozzátartozóit kiirtották; vagy mit tudom én, mi... Hát ott mondta a Nyíszom, hogy: „Ne bújj el, Nagyfejű Tóth István, téged kereslek, gyere csak ki!”

– *Azt is lelőtték? Hát azt miért?*

– Mert ott vót béres a Nyíszom, oszt nagyon disznó vót a gazduram, oszt így bosszúta meg.

A tata helyett meg azé nem halt meg senki, mer annyira biztos akart lenni a Nyíszom, hogy az legyen, hogy mindenhova odatették, hogy Pipa Varga József. És így senki nem át ki. Anyám mindig emlegette azt, hogy ez nem szárad a lelkin. Nem szidja senki, hogy őhelyette halt meg. Meg mind a tizennégy légóst egyszerre sorolták föl, de ott is a Pipa Varga Józsefot hangoztatták. A légósok a repülőket figyelték. Minden faluba ilyen álványok vótak. Elősszó ilyen álvány ott a második bakterháznál, egy tanyán vót. Utánna behozták a faluba, oda, ahun a második uram öregapjának tanyája van, a Tóth-tanya, oszt utánna ott vót a temető mögött. A

tatával együtt tizennégyen vótak légósok. Amikor begyűttek a magyarok, akkor őket kiképezték a légvédelmi megfigyelésre. Ez olyan szolgálat vót, hogy egyik nap katona volt, a másik nap civil. Zomborba képezték ki őket erre, és meg vótak nyugtatva, hogy máshova nem viszik el őket katonának.

Hát ugye, má abba az utolsó időszakba rágyűttek, hogy valaki lehallgassa őket. Mer vót rádió, meg minden. De nem tudták megfogni, hogy kicsoda. S a múltkorába errül beszétünk valakivel, és ő megfejtette, hogy ki vót a besúgó. Több gyerek kijárt oda kíváncsiskodni meg messzelátóvá figyelni a repülőket. Mer a tata odacsábította őket, mer csináltak ilyen modelokat is, ilyen repülőmodelokat, s akkó mikó kendervágás vót, köllött kötni a kendert meg vezetni a lovat, akkó kigyűttek a gyerekek oda dógozni, és akkó evvel füzetett nekik, mindig ilyen modelokká, meg mit tudom én, és akkó örömmel gyűttek is. És ők fejtették meg, hogy ki vót a besúgó, most, utólag. Vót köztük egy tőlük idősebb suhanc is, de az sose ment a toronyba, hanem csak a rádió mellé. És aztán most kiderűt, hogy az meg a Nyíszomho járt gyűllésre. Utólag, ugye, kigyűtt ez. Az első férjem meg azt mesélte, hogy ő barátja vót a Nyíszom-gyerekek, és hát látta, hogy ott mindég olyan sok nép van, de azt hitte, hogy a Nyíszom-lányokho járnak a leginyek, oszt közbe gyűllésre jártak. Pártgyűllésre.

– *De hogy a leszámolásban csak a Nyíszom vett részt?*

– Nemcsak a Nyíszom vett részt benne, hanem mások is. De má a Góbor Károly bácsiék nem vettek részt. Mer ezt meg öregapámtú tudtam aztán meg, hogy azok azé vótak lógerba – mer bevágta őket a Nyíszom a lógerba – mer akarta, hogy vezessék ők is a partizánokat. És akkor a Góbor Károly bácsi is lógerba került. És akkor azt mondta, hogy mivel ők nem akartak tevékenykedni, hogy vezessék a partizánokat, őket is elhajtották. Nem akarta a partizánokat vezetni, hogy összeszedjék az embereket. Mer hát magyarok vezették tulajdonképpen oda a házakho. A partizán nem tudta, hogy hun lakik ez a nevezetű vagy az a nevezetű. Bekerűtek a lógerba, és a Góbor Károly bácsi imádkozott, hogyha még egyszer kikerül innen, akkor minden vasárnap elmén a nagymisére. Mer nagyon nagy istentagadó vót addig. Ezt megfogadta, s mindig el is ment. A fiával együtt vótak a lógerba. A fia most Svédországba van.

Ezekbe a napokba anyósom bement a közsígházára kéni papírt, hogy elvihessen apósomnak meg a Janinak csomagot, mikó a lógerba vótak. De engedéllyel lehetett átmenni Járekon körösztül, mer ott vót a nagylóger, a németek lógera. Ők meg a többi temerini emberrel Újvidéken vótak. És akkó, mikor bement, akkor azt mondta a fiatalabb Nyíszom-gyerek: „Ja, Mári néni, itt vót az alkalom a Janinak is, hogy beájjon közénk. Nem át be, hát akkó most csak legyen a lógerba!”

A Kmetovics előtt, 28-án, mikor minket bevettek, egy nagy rakás pengő vót. De hogy az mennyit tevékenykedett vagy mennyit nem, azt én nem tudom. A közsígházán láttam bevíve azt a kocsmárost, az Újlakos Pali bácsit. Agyonverték. A vasútná vót kocsmája. Azt azé vitték be, hogy az aradi vértanús kép vót főfestve a kocsmá falára. Láttam a Prokai Pubinak az apját, akkor mondta a mama egy személyre, hogy az az Uracs Pisti, de én azt nem ismertem. (Egy másik beszélgetés során az összekötözöttek között említette meg Tóth Imre bírót is, Uracs Istvánról pedig elmondta, hogy össze volt verve, s hamarosan hallották, amikor a községháza udvarán föbe lőtték – Cs. B.) Vótak tízen vagy tizenöten egy szobába. Oszt ott tevékenykedett az, akire azt mondták, hogy kis zsidó. Verte őket. Oszt ott a szemem láttára mindjárt mamát is elkezdtek verni. Csak akkó engem mindjárt áttettek a másik szobába, oszt engem má amazok vertek: az öregasszony (Šukovićné – Cs. B.), meg vót egy olyan fekete, nagyon aranyfogakkal tele pasas. Az korbácsolt. Az öregasszony pofozott. Akkó odaát a horvát katona mellém, hogy ne bántson, akkó annak kent le egy nagyot. Oszt akkó az kiment, akkó szót a komandírnak, odavezette, akkó lett vége a verésnek. De má akkó a mamát is odavezették, azt két ember korbáccsal verte. Rá köllött fekünni az asztalra. Ez az adóhivatalba vót. Ott nagy asztalok, padok vótak. Olyan hosszú asztalok. Akkor vót az, hogy botokkal verték a talpamat, és akkor utána azt mondták, hogy táncoljam a magyar csárdást, és akkó ütték a hátamat a korbáccsal. És akkó gyütt a katona, hogy gyün a komandír, és akkó gyorsan-gyorsan ráadták a cipőt a lábunkra. És akkor a komandír meggyütt, egy magas, szőke fiatalember, kérdezte, hogy mé bántanak. Mondtam, hogy én nem értem. És akkó megszólalt magyarul, hogy mé bántanak. Mondom, nem tudom. Mer nem kérdeztek semmit, hogy ezé vagy azé. És akkó mikor kezdtek verni, kinyít az ajtó, és a Müller eppen oda benézett.

– *Ki az a Müller?*

– Az, aki hordta a híreket...

Akkor, amikor bennünket bekisértek, akkor az első elöljárói szobába bementünk. Ott volt a sok pénz, ilyen hegyesen fölöntögetve a pengők! Papírpengő meg emilyen fémpengő is. Meg tele pálinkásüveggel. Itták a pálinkát. Oszt ott láttam a Kmetovicsot, annál az asztalnál, ahol a pénz volt. Az a szőregi nagygazda az meg neki vót dőve a fémnek, oszt leste őket.

-- *Hogy hívták?*

– Relin... Relin nem tudom micsoda. Azé vót a pusztá. Azt mondták, hogy az mentette meg Temerint, mert ki akarták teljesen, csecsszopóig irtani, és hogy ezt nem lehet. Ezt beszéték.

A MEGKÍNZATÁS

Varga Ilona megkínzatusuk történetét 1995-ben elmondta Gazda József erdélyi néprajzkutatónak is, aki e vallomást beszerkesztette 1997-ben megjelent könyvébe is. (Jaj, mik történtek, jaj mik is történtek. Püski, Budapest, 887–889. o.)

Apám az légvédelmi katona volt itt a faluban, mert úgy képezték ki negyvenegyben mindjárt, hogy itt helyben volt katona, egyik nap szolgálatban volt, másnap itthon volt. A légvédelemnél. Hát ők mentek el utoljára a faluból. Ő könyörgött, hogy menjünk mi is vele, de anyám nem akart menni, azt mondta, ő katona, neki parancsolnak, elparancsolják valahova, s mi ott maradunk magunkban. Apám, ő érezte már, hogy itt nem lesz jó, egyre könyörgött, hogy menjünk, mert ennek nem lesz jó vége, de nyíltan nem mondta meg, mert ha anyámnak jobban megmondja, hogy mire számíthatunk, akkor esetleg. A kocsira is fel volt pakolva, csak be kellett volna a lovakat fogni, s menni velük a meneküléskor. És nem mentünk. Egy hétig olyan csend volt itt a faluban! S akkor egy hét múlva kora reggel anyám söprötte az utcát, s jött a partizán, hogy mindenki menjen be, mert razzia van, s senki ne legyen kint az utcán. És akkor hát mindenki leselkedett, de nem láttak semmit. Pont fél tizenkettőkor a templom előtt hajtottak el bennünket. Felnéztem a toronyóra, hogy hány óra van. Akkor jött két katona, s akkor bekísértek bennünket.

Kellett vinni a rádiót meg a biciklit, és akkor ottan azt lerakatták velünk a községházánál, bekísértek egy másik terembe. De az első szobában amikor bementünk, amikor lerakatták a rádiót velünk, egy ilyen halom pengő volt az asztalon, amit valahonnan már összehordtak a partizánok, meg ital, s akkor bekísértek a régeni pénztárszobába, ismertem, mert ott dolgoztam, ottan körül voltak az emberek, térdeltek a fal mellett hátrakötött kézzel, akiket bekísértek oda. Volt, akit megismertem a ruhájáról, mert hentes volt, és hozta a zsírjegyeket elszámolni, a közellátásnál dolgoztam, a ruhájáról megismertem az embert. És nem is láttuk többet. Térdeltek, igen, háttal. Volt egy fekete zsidó ember, utólag mondták, hogy adai zsidó volt, az rugdosta, ütötte őket, meg anyámat is az kezdte verni, engem kilöttek a másik szobába, és akkor ott elverték a talpamat gumibottal, és akkor azt mondta, hogy táncoljam el a magyar csárdást. Akkor

kellett táncolnom a magyar csárdást, amikor már összeverték gumibottal a talpamat. S vertek korbáccsal. A korbácsütésre kellett táncolni a magyar csárdást. Anyámat meg lefektették egy nagy asztalra, s ketten korbáccsal úgy verték, ahogy csak bírták. Ilyen kék volt a háta, úgy köllött levágni róla a ruhát, mikor hazajöttünk. Egy horvát katonának köszönhattuk, hogy megszabadultunk onnan, mert az megsajnálta engem. Én üvöltöttem mint a sakál, nem szégyellem mondani, ordítottam, ahogy vertek. Anyám az nem. Hallgatott. S a katona odaállt, az a horvát katona odaállt elébem, hogy ne üssenek. És akkor azt vágta pofon, ahogy odaállt, hogy védjen. És akkor a katona kiment a folyosóra, s egyszer csak bejött, hogy jön a komandír. Még a cipőt is lábamra húzták hirtelenében, mikor ezt kimondta, hogy jön a komandír. Be is jött a komandír, kérdezte, hogy miért bánthanak. Mondtam, hogy nem tudom. Mert nem mondták, hogy mondjuk azért, mert apám nemzetőr volt. S azt mondták ennek a komandírnak, hogy nincsen a lovaknak passzusa. Mert apám elvesztette a lópasszusokat, és akkor mikor ők ide kijöttek, házkutatást tartottak, nem volt a lónak passzusa. Meg a saját nevelésű tehénnek sem. Mert csak akkor csináltak passzust, amikor el akarták adni a jószágot, akkor köllött csináltatni papírt róla. És akkor – mivel hogy én mondtam, hogy én nem értem, mit beszél – akkor megszólalt az a komandír magyarul, és azt mondta, hogy kísérjenek haza, s vezessük be a lovat meg a tehenet, aminek nincsen passzusa. S mikor az a két katona, amelyik minket bekísért, azt mondta, hogy nincs a lovaknak passzusa, megtudtuk, hogy azok csürogi szerbek voltak, azok bosszúból a temerinieket mind ki akarták nyírni. Ahogy a komandír mondta, kísérjenek haza, azok nem hazafelé akartak, hanem be a községháza udvarába, ahol már lőtték agyon az embereket. Már hallottuk a lövéseket. De ez a horvát katona az azt mondta, annyit értettem szerbül, hogy mondta, hagyjatok békit ezeknek, van ezeknek elégük, majd én hazakísérem őket. És amikor hazakísért bennünket, akkor mondta meg, hogy ő horvát, s ő csak véletlenül keveredett be ezek közé a partizánok közé. Ő nem partizán. És ugye már nekem is a fejem kezdett megdagadni. S akkor megsimogattott, magyarul megszólalt, hogy ő horvát. De nem mondta meg se nevét, se semmit, hogy ő ki volt, mi volt, nem tudom, de mi annak köszönhattük az életünket, mert másképp bekísérnek oda az udvarra, ahol rakásra lőtték az embereket.

Egy magyar embert innen a szőregi határból akkor kísérték be, mikor minket kísérték. Anyám ismerte, mondta, hogy ki vót az ember. Mentünk erről a főutcáról, azt meg arról kísérték. A ló farkához volt kötve, a partizán ült a lovon, hajtotta a lovat, s az embernek szaladni kellett a ló után, ahogy a ló farkához volt kötve. Két biciklis partizán meg hajtotta. Ha húzatta magát, ráüttek, szaladjon. Annak is csak az volt a bűne, hogy a szőregi határban lakott. Nem bántotta ő a szerbeket soha. Csak ott lakott a szőregi határnál.

HOGY ÉLTEM TÚL A VÁLTOZÁST

N. F. temerini lakos nyilatkozata Morvai Lászlónak, a Temerini Újság munkatársának. (Temerini Újság, 1998. november 26. és december 3.)

1944-et írtunk. Szép, száraz őszünk volt akkor októberben. Nekünk itt, a Szőregi út mellett volt a földünk, ahol most a 22-es blokk van. A búzát ültettem éppen. A kőúton, Szőreg irányába, már láttam, vonultak vissza a német katonák.

Egyszer csak odajött hozzám néhány német katona, nézték, mit csinálok, majd megparancsolták, hogy fogjam be a két lovat a kocsiba. Értettem, hogy mit mondanak, úgy is cselekedtem. Ekkor egy német felült mellém az ülésre és azt mondta, hogy most pedig hajtsam be a kocsit a faluba. Ő irányított, hogy merre menjünk. A határból egyenesen bekanyarodtunk a Nagy utcára, Újvidék irányába.

Elmentünk egészen a Reiner fatelepéig, ahol valamikor a posta épülete volt, most a nyugdíjasok otthona van. Miután behajtottam az udvarba, azt mondta a német, hogy várjak. Várakozás közben bajt sejtettem, rossz érzés kerített a hatalmába.

Azon törtem a fejem, hogyan tudnám megmenteni a két gyönyörű, fiatal lovam. Aztán megszületett a fejemben a megoldás. Kifogtam őket, majd a bejárat felé fordítottam a fejüket. Aztán hirtelen jól rávágtam mind a kettőre. A lovak egyből vágtnak kezdtek a kapu irányába, én meg utánuk. Attól nem féltem, hogy nem találják haza, a vásártérre, mert ismerték a falut. Jómagam is bírtam a futást.

Hiába kiabált a kapunál őrt álló német katona, hogy – Halt! Halt! A lovak kiharzottak, én meg utánuk. Így sikerült megmentenem a lovaimat. A német katonák még az éjjel mind egy szálig kivonultak a faluból, s másnap már bejöttek a partizánok

Sokan voltak a központban, az emberek a levegőben érezték a változás szelét. Én is ott voltam a főutcán, amikor megérkezett az első kamion. Sok fegyveres partizán volt a teherkocsin, köztük Ilija Tepavac is, aki, amikor lefékezett a jármű, hangosan odaköszönt:

– Dobar dan, Temerinci! (Jó napot, temeriniek!)

A fegyveres partizánok leszálltak a kamionról s itt maradtak. Másnap

vagy harmadnap a partizánok összeszedték az embereket a faluban és a határban is mindazokat, akik kocsival voltak kint vagy lóval dolgoztak a földeken. A kocsikat és a lovakat a piactéren kellett hagynunk, minket pedig behajtottak a templomudvarba. Húszunkat kiszólitottak az emberek közül, pontosan emlékszem, húszan voltunk, majd azt mondták, hogy vannak itt csetnikek, azoknak meg kell ásnunk a sírt. A fegyveres katonák a nagytemetőbe kísérték bennünket. Amikor odaértünk, ahhoz a helyhez, ahol most a közös sír van, megállítottak bennünket és azt mondták, itt kell ásnunk. Megmondták, hogy a kiásandó sírgödör milyen mély, milyen széles és milyen hosszú legyen. Hozzáfogtunk az ásásához. Jó ideig eltartott, pedig húszan voltunk ott.

Már majdnem elkészültünk, amikor tízünket kiharancsoltak a gödörből és azt mondták, reggelizzünk meg. Mi letelepedtünk a környező sírdombokra, és mindenki a magával hozott elemózsiából megreggelizett. Időközben a gödörben maradt másik tíz ember befejezte a munkát. Őket is kiharancsolták reggelizni. Amikor bevégezték, azt az utasítást kaptuk, hogy most mindenki menjen vissza a gödörbe. A gödör két végén egy-egy géppuska volt felállítva, körülöttünk pedig, a sírgödör szélén álltak a fegyveres partizánok. Iszonyatosan féltünk.

Egyszer aztán engem megszólított az egyik partizán azt kérdezvén, hogy én hány szerbet öltem meg. Meg akartam kérdezni, hogy hogyan is gondolja, hogy én 17 éves létemre hány szerbet öltem meg, de egy szó nem sok, annyi nem jött ki a számon. Annyira féltem.

De aztán békén hagyott. Álltunk a gödörben, hallgattunk és féltünk. Jó idő elmúlt, amikor ahányan voltak, mind kivonultak az útra. Összedugták a fejüket, úgy tanácskoztak egymással. Mindannyian arra gondoltunk, hogy most dől el a sorsunk.

Aztán egyikük biciklire ült és távozott. Hogy mennyi idő után ért vissza, már nem tudnám megmondani, de amikor visszajött, ismét kupak-tanácsot tartottak, majd kiharancsoltak bennünket a gödörből. Mondanom sem kell, hogy mit éreztünk.

A történetek után sorba kellett állnunk. A fegyveresek így kísérték fel bennünket a templom közelébe, ahol most az Október 23-a Építővállalat irodája van. Mikorra odaértünk, a templomudvarban maradtak négyesével, arccal Újvidék felé fel voltak sorakoztatva a kőúton. Azt nem tudnám megmondani, hogy milyen hosszú volt a sor, mivel minket állítottak be utolsóként a sorba. Aztán elindítottak bennünket Újvidéknek. Gyalog tettük meg az utat a városig. Ott a temerinieket a tengerészlaktanyába irányították.

Az volt a „lógor”. Sok ember zsúfolódott össze, mert máshonnan is hajtottak oda embereket. Emberhez nem méltó körülmények között teltek

a napok. Ott találkoztam össze apámmal és öcsémmel is. Két hétig voltunk ott. Munkára is elhajtottak bennünket, én a borgyárba mentem dolgozni. Két hét után felsorakoztatták az embereket és irány Zimony – gyalog.

Ott uszályokból gabonát rakodtunk ki. Amikor befejeztük, újra sorakozót rendeltek el, majd Belgrádon keresztül Pancsovára terelték a menetoszlopunkat.

Az ottani rétben dolgoztunk: kukoricát törtünk, krumplit szedtünk, mindent végeztünk, amit csak köllött. Amikor Pancsovára értünk, már komoly hidegek voltak. Fáztunk állandóan, kezünk a fagytól és a komisz munkától kirepedezett, néha vérig is. Az élelmezésünk nagyon, de nagyon rossz volt. Azt a rizst főzték meg nekünk, amit a németek ott hagytak visszavonuláskor, de előbb leöntötték benzinnel vagy naftával. A belőle főzött ételnek nevezett bűdös valami szinte ehetetlen volt. Főztünk ugyan kukoricát és krumplit is, de minden íztelen volt, mert sem nekünk, sem nekik nem volt sójuk. Kaptunk időnként kukoricakenyeret, de abban sem volt sok köszönet, a kukoricalisztet nem szitálták át, a léhától kezdve mindent belesütöttek.

Úgy tíz nappal azt megelőzően, hogy befejeztük volna a rétben a munkát, az idősebb embereket hazaengedték. Köztük volt apám is. Ezt követően, tíz nap elmúltával, minket ismét összereltek, és kaptunk egy közös propusnicát. (Értsd: elbocsátólevelet.)

Közölték velünk, hogy ezzel a papírral a temeriniek csak együtt, egy csoportban mehetnek haza. Dél tájban indultunk útnak.

Nagyon hideg volt, a lábbeli már mindenkiről leszakadt, jómagam rongyokkal csavartam be a lábam, drót- és madzagdarabokkal próbáltam megkötözni. Ideig-óráig meg is tette, de az úton az éles jég- és kődarabok hamarosan tönkretették az így összeeszkábált, toldozott-foldozott cipőt.

Aznap Zimonyig értünk el, erősen ránk esteledett, meg nagyon fáztunk is. Egy elhagyott, nagy német házban találtunk magunknak szállást. Borzalmasan hideg volt, találtunk ugyan egy kályhát, be is gyújtottunk, de nem sokat segített. Szalma volt szétterítve a padlón. Gondoltuk, hogy ha már hideg is van, összebújva, egymást melegítve legalább egy kicsit alhatunk. Alighogy lefeküdtünk, mindenki elkezdett mocorogni, vakarózni, káromkodni. Nem mondom, mi is tetvesek voltunk, de a szalmában nyüzsögtek a tetvek. Nos, amennyi volt, az mind ránk telepedett, alvásról szó sem lehetett.

Mit csináljunk, mit csináljunk? Úgy határoztunk mindannyian, hogy elindulunk az éjszakában hazafelé. Útközben néhányszor megállítottak bennünket a partizán járőrök, de amikor látták a papírunkat, továbbengedtek bennünket. Egész éjjel botorkáltunk, fáztunk, lassan is haladtunk.

Pancsováról indulásunk másnapján érkeztünk Temerinbe. Már sötét

volt, amikor a rámpához értem. Éppen harangoztak. Nem tudom, hogy hét vagy nyolc óra lehetett-e.

A rámpától a vásártéren levő házunkig egy óra hosszáig tartott az utam, inkább csak vánszorogtam mezítláb. Nagyon fáj a talpam, vérzett is, félig-meddig meg is volt fagyva. Amikor a szülői házhoz értem, bekopogtam, és bekiabáltam, hogy én vagyok, megjöttem. Megismerték a hangom, az örömtől mindenki sírt, kiszaladtak elébem.

Nem merek bemenni, mert tetves vagyok, mondtam. Az udvarban levettem mindent magamról, a ruhákat egy halomba dobáltam, valaki aztán meggyújtotta az egészet. Odakint megfürödtem, tisztát húztam, és most már így, tisztán mentem be az enyéim közé.

Ez 1944. karácsony napján történt.

A rákövetkező év januárjának közepén, pontosabban 18-án, újra behívtak bennünket. Temerinből, persze ismét gyalog, Palánkára kísérték bennünket. Hajókat rakodtunk be, amelyek azután a frontra szállították az élelmiszert, meg mindent, amire a katonaságnak szüksége volt. Hajókkal hozták ide a sebesülteket, azokat is nekünk kellett lehoznunk a partra.

Itt már jobb volt az ellátásunk. Főztek ránk, húst is kaptunk. Voltak tehének, fejtük őket, így tejhez is hozzájutottunk. De só ott sem volt. Palánkán maradtunk egészen a háború végéig. Alighogy véget ért a háború, besoroztak bennünket.

A munkásszázad egyszerre katonai alakulattá vedlett át. Eszékre kerültem, géppuskás voltam, úgy gondolták, bírom vinni ezt a nehéz fegyvert. Mit ad Isten, az öcsémet mellém osztották be, ő volt a kisegítőm.

Én így éltem át a felszabadulás napjait.

ÜSTBEN HORDTÁK A VÉRT A MÁZSAHÁZBÓL

Nagyidai Pál nyilatkozata

*Nagyidai Pál nyugalmazott vízvezeték-szerelő a kilencvenes évek elején végzett adatgyűjtés során közölte: jelen volt a községházán a mázsa-
házban végrehajtott kivégzéseknél, és nyilatkozott. Időközben elolvasta
Oláh Sándornak ugyanarra a részletre vonatkozó nyilatkozatát, s meg-
maradt korábbi kijelentése mellett.*

„Negyvennégy végén, a falun átvonuló bánáti német menekült népek közül egy idős házaspár beállított hozzánk egy este. Vezetek magukkal többek között egy tehenet, amelyik a hosszú úton lesántult, mert a köves-úton véresre elkopott a papucs. Reggel a tehenet nem vezethették tovább, ott maradt hát nálunk. Néhány nappal később kihirdették a faluban, hogy akinél ilyen német holmi vagy jószág van, az adja át a hatóságnak. Ezt a tehenet nekem, a 15 éves fiúnak kellett fölvezetnem a községháza épüle-
téhez. Többedmagammal, akik hasonlóképpen állatokat vezettek oda, a mázsa-
ház előtti oszlopoknál várakoztam. Ezekhez az oszlopokhoz és a
közöttük lévő korláthoz kötöttük az állatokat. Volt ott vagy húsz tehen és
körülbelül ugyanannyi ember.

A községháza udvarából többféle zaj hallatszott ki, láрма is, zeneszó is meg gyakori lövöldözés is. A bejárati nagykapu elől el kellett menekül-
nünk, mert a vastag tölgyfakapu deszkáin át-átütött egy-egy golyó. Úgy-
szintén a mázsa-
ház kapuján is. A mázsa-
háznak volt kapuja az utcára, meg
volt az udvarra is. Jó darabig ijedt és csendes szemlélői voltunk ennek az
eseménynek, akkor kinyílt a községháza nagykapuja, és egy fegyveres
partizán lépett ki. Az ott várakozók közül kiválasztott négyünket. Csak így
ránk mutatott:

– Ti, ti i ti. Hajd' unutra! [Te, te meg te. Befelél! – M. M.]

A négy kiválasztott közül csak Sípos Pistára emlékszem. Pista talán két
évvel volt idősebb nálam. Ahogyan beléptünk az udvarra, láttam, hogy áll
ott két fiáker, mindegyiken egy-egy harmonikás ül és muzsikál, mások
körülötte mulatoznak, táncolnak, isznak; a mázsa-
ház belső ajtaja tárva
nyitva áll, s az udvarban is meg a mázsa-
ház ajtajában is – s később láttam,
hogy a mázsa-
házban is – sok-sok halott hever rendszertelenül, ahogyan

kivégzéskor elbuktak. A mázsaházból vastag ágon folyik ki a vér abban a folyókában, amely arra a célra volt építve, hogy a mérésre bevezetett jószág vizeletét elvezesse. A folyókában a vér az én nagy ámulatomra elfolyt vagy tizenöt méterre az udvarban. Sosem gondoltam volna, hogy a vér így el tud folyni.

A fiákerek körül ivók, nótázgatók, táncolók közül egyet meg is ismerem. Mi ugyanis a régi Jugoszlávia idején Csenejen a Rakićoknál szolgáltunk, és megismertem ott az udvarban egyet közülük, egy sánta embert. A csenejiek harmonikáztak. A községháza épületéből időnként kituszkoltak, kilökdöstek egy-egy személyt, közben szidalmazták és ütlegelték, a mázsaházig terelték, és ott lelőtték.

Az udvarban várakozott nyolc-tíz parasztszekér is. A bakról a gazda le volt szólítva, állt a lovak mellett, vigyázva, hogy a zajtól, lövöldözéstől a lovak meg ne vaduljanak. Az ott várakozók közül egyedül a telepi Fodor Jóska bácsira emlékszem. Ha ismertem is mást, azóta már elfelejtettem, de őt megjegyeztem, mert a hitközségnek ő sokáig tagja volt velem együtt, és néha magunk között ejtettünk egy-egy szót az akkori dolgokról. A halottak közül senkit sem ismertem meg, mert annyira össze voltak verve és vérezve, hogy nem lehetett őket felismerni, de még élve ott láttam a szőregi határból az Uracs téglagyárost.

A mázsaház belső ajtaja mellett kétoldalt két kocsi elő volt készítve a rakodásra. Az első és a hátsó saroglyájuk leeresztve, a lovaknak hozott széna a kocsi mellé letéve. Nekünk megparancsolták, hogy a hullákat rakjuk föl a kocsikra. Félő volt hozzájuk nyúlni, mert annyira véresek voltak, hogy bárhol fogtuk is meg őket, kicsúsztak a kezünkből. Volt ott olyan százhusz kilós ember is, akit alig bírtunk felemelni olyan magasra, hogy a kocsiderékon át a rakodótérre billentsük, mert a tetemek még nyiklettek-nyaklottak, tehát még frissek voltak. Rakodáskor négy embert tettünk a kocsideszkára, mégpedig fejjel kifelé, úgy, hogy a lábak egymás közé nyúltak, a fejek meg a saroglyán feküdtek. Két sorba raktuk így őket, tehát egy-egy kocsira nyolc halott került. Így a rakomány nem ért fel a kocsioldal magasságáig, a gazdának ekkor szét kellett terítenie a takarmányul hozott szénát rajtuk. Volt kocsi, nagyobb fajta, amelyikre tíz ember is felfért. Általában a kocsis mondta meg, hogy már elég. Rakodás közben az a topa ór vigyázott ránk.

Rakodás után az örünk megparancsolta, hogy takarítsuk össze az udvarból és a folyókából meg a mázsaházból a vért. Vesszősöprűt még csak találtunk ott, meg lapátot, de edény is kellett, amibe belerakjuk. Én akkor már kistűzoltó voltam, tudtam, hogy ott a szomszédban van a tűzoltók szertára, s abba be lehet menni a községháza udvara felől is. Onnan hoztam ki a nagy vízhordó üstöt, s abba rakatták velünk a vért, s amikor

az üst megtelt, akkor el kellett vinni a ganerákásra. Amikor elkészültünk ezzel is, akkor már én attól féltem, hogy utolsóként majd minket, szemtanúkat fognak eltenni lábálól. Mondtam is Pistának, hogy valamit ki kell találni, hogy elmenjünk onnan. Azt találtam ki, hogy visszavisszük a lapátot meg az üstöt a szertárba. Onnan aztán nem mentünk vissza a községházára, hanem a tűzoltóotthon udvarába, majd a nagy körtefák alatt a kertjébe, és a kőfal mellett végigfutva a telek végén kiugrottunk az utcára.¹ Halálra rémülten futottam hazáig, mert ahogyan ott csupa véresen – a vér egy része már rászáradt a bőrömrre, ruhámra –, lélekszakadva menekültem haza, az volt az érzésem, hogy az ablakokból mindenki engem néz, hogy mi van ezzel a véres gyerekkel. Otthon nyomban elmeséltem mindent az apámnak, anyám nem volt, s legelőször is levetettem a ruhámat, és ledörzsöltem, majd le is mostam magamról a rám száradt vért. Apám rám parancsolt, nehogy ezt valakinek is elmondjam.

Lehet, hogy csak képzeldődök, de sokat foglalkoztat az a gondolat, ki lehetett az a másik kettő, aki velünk ott rakodott. Arra a gondolatra jutottam, hogy azok talán csakugyan ott vesztek, hiszen ha később valahol is láttam volna őket, vagy ha Sípos Pista látta volna, csak eszünkbe jut, hogy ez volt az. Pistával nagy néha váltottunk szót, de csak úgy, hogy »Emlékszel? Emlékszem.« Az a topa őr nagyon ránk parancsolt, hogy: »Neéete nikome kazati!« [Nem mondjátok senkinek! – M. M.]

A történetek rémkép formájában nem szoktak visszatérni, csak úgy, hogy futok, futok, menekülök. Persze abban az időben sok más megrendítő esemény is történt velem, amelyek elnyomták ezt az élményemet. Ez ugyanis, ha jól emlékszem, szombaton lehetett. [Október 28-án. A visszaemlékező nyilván téved. Vasárnap lehetett. – M. M. megj.] Másnap otthon voltam, hétfőn meg bekerültem a templomudvarban összegyűjtött férfiak közé, elhajtottak Újvidékre, ott a kikötőben zsákolásra hajtottak, a cipóm lekopott a lábamról, a hajófenéken széthasogattam egy zsákot, és abból csináltam magamnak burkot a lábamra, ami miatt az őr puskacsó elé állított, s csak a másiknak köszönhetem, hogy le nem lőtt.

Hazatérve a lógerből, itthon négy-öt napig betegen feküdtem. Nem csodálkozok rajta, mert amikor a községházáról hazaértem, olyan voltam, mint aki nem rendes, utána még ez a lóger...”

¹. Abban az időben a tűzoltólaktanya a mai főutca és a volt Benedek-féle ház között állt, egyik falával a községháza hátsó udvarára támaszkodva. E fal által határolt részben volt a szertár. Maga a laktanya a Petőfi utca frontján állt. Közte és a Benedek-ház felőli részen levő mezsgye közötti rész évszázados körtefákkal volt teleültetve. Az utcai frontról téglakerítés volt építve, ezt nevezte a temerini szóhasználat kőfalnak. A kert fele táján, az utcai frontvonal mellett fából ácsolt megfigyelőtorony állt.

CSORGOTT A VÉR A KOCSIKRÓL

Oláh Sándor vallomása

2001. január 27-én felkeresett Oláh Sándor temerini születésű újvidéki lakos (Mitrovicai utca 22.) és magnóra mondta az alábbi nyilatkozatot. Sándor édesapjával ott volt Temerinben a nagyutcán akkor, amikor negyvennégy öszén jöttek a partizánok és kezdődött a razzia.

Én abban az évben fejeztem be az – úgy mondanánk most – a nyolcosztályos iskolát, de én akkor ugye a polgári iskolának voltam a tanulója, abban az évben éppen befejeztük a negyediket, tehát olyan, serdülőkorban voltam. Igazából nem tudtam a magunk körüli történéseket egészen megérteni, akkor tizenöt éves voltam, huszonkilences vagyok. Igazából nem tudom az előzményeket, hogy hogyan kerültem oda, de határozottan tudom, és ezt nem csak most, hanem az elmúlt évtizedekben is így tudtam, bennem állandóan és élénken élt az a nap, vagy annak a napnak az a része, az a két-három óra – vagy négy is eltelt – amit én akkor megéltem. Sem azelőtt, sem azóta én olyat nem éltem meg. Arra emlékszem, hogy azon a bizonyos napon, úgy emlékszem, hogy vasárnap volt, és vasárnap egyébként is délelőtt templomba szoktak az emberek menni, én is, mint diák szervezeten is, mentem, meg piac is szokott lenni, meg egyáltalán hát vasárnap délelőtt az emberek fölmentek a központba. Az előző napokban hogy mi történt? Én tudom, hogy volt egy olyan rendelet, hogy senki ne mozduljon el otthonról, ennyi napig, óráig... Volt egy ilyen mozgáskorlátozás, és azalatt embereket gyűjtöttek be, emlékszem arra is. Embereket gyűjtöttek össze.

Az utcán haladtak fegyveresek által kísért személyek?

Láttam ilyent is.

Esetleg ismerős is? Akit kísértek, vagy aki kísért?

Nem. Csak tudom, hogy fegyveresek jártak az utcán és bekísértek embereket. Mi Temerinnek egészen egy olyan, hogy mondjam faluszéli részén laktunk, amit Kiszombornak neveztek akkor, a vasúton túl, amit Sági-telepnek is neveztek. Valamikor uradalmi földek voltak, még a vasúton belül is, a falu felőli oldalon, azokban az években lettek kiparcelláz-

Horváth István, a tömegsíról
kimenekült kisbíró, az egyik
legfontosabb tanú

Szakál János, a sírok ásására a
temetőbe rendelt, sok hasznos adatot
szolgáltató tanú

va, de ez a rész, ahol mi voltunk, ez korábban, nem tudom, hogy mikor. Mi az 1504-es házszám alatt laktunk. Két kis utcácska volt ott. Ide, valószínűleg sokkal kevesebb jutott el azokból az információkból meg történésekből, ami hallani való volt a szűkebb falurészben. Hogy kerültem én oda, mi módon? Nem emlékszem már. De ott voltam. A régi községházával szemben, nem a főutcáról, hanem a Petőfi Sándor utcában, ahol most a művelődési ház van. Szemben velünk ott volt a községházának az a szárnya, a nagykapu bejáratával, ami a községháza udvarába vezetett. Az egy jó nagy, tágas udvar volt. A bejárat mellett ott volt még a községi mázsaház. Téglalapú volt. Tehát ha szembe fordultunk a nagykapuval, akkor jobbról a mázsaház volt, balról pedig kezdődtek az irodák.

A főutcáig néhány iroda, onnan L alakban folytatódtak. Én a nagykapuval szembeni oldalon álltam. Nem csak én, sokan voltunk ott. Nem tudnék számot mondani, de több tízen.

Csoportokban álltak az emberek és beszélgettek. Voltak, persze ismerősök is, de nem emlékszem egyre sem. Ellenben később, bizonyos információk útján föllevenedett a dolog és egyre nagyon emlékeztem. Persze hogy az előző napi történések is nagyon fölzaklatták a népet, meg ki kíváncsiságból, ki ezért, ki azért jött oda. Nagyon sokan azért, mert valami hozzátartozóját bekísérték előző napokban. Végül is ott találtuk magunkat, úgy ahogyan mondom. Föltételezem, olyan személyek is voltak ott, akiknek a hozzátartozója be lett kísérve a községházára. Most utólag tételezem föl. Mert magyarázatot keresek arra, hogy tulajdonképpen miért is voltunk mi ott. Említettem, hogy vasárnap volt, délelőtt volt, piac is szokott olyankor lenni. Tehát több évtizedes, már évszázados szokás volt, hogy vasárnap délelőtt, aki szabad volt, aki nem volt házimunkákkal – háziasszonyok főzéssel, vagy ezzel-azzal elfoglalva – az ment a főutára. Összeverődött ott mindig sok ember, fiatalok – azok más okokból, ugye, és így történt ez most is. Így kerültem oda én is. Valami módon mindnyájan tudtuk, éreztük, hogy ott bent a községházán valami történik. Valami a levegőben volt, valami feszültség. Lehet, hogy az idősebbek többet is tudtak erről, de hát én gyerkőc voltam, mással voltam elfoglalva, a figyelmem ilyesmire nem terjedt ki. Világháború volt, ez volt, amaz volt, elmentek a németek, jöttek a partizánok. Hát jó, meg voltunk ijedve, de hát nem voltam én annyira érett. Valószínű, hogy az érettebbek, tapasztaltabbak többet is tudtak. Én ennyit. Egyszer csak arra lettem figyelmes, hogy valamilyen sikoltásokat, jajgatásokat hallok. Akkor sem voltam én tudatában annak, hogy honnan is, meg mi. Csak tekintettem jobbra meg balra, hogy no, mi végződik. Azután nagyon egyértelművé vált, hogy a községháza épületéből jönnek a hangok. Egyértelműen emberi sikolyok, jajgatások hallatszottak. Különböző zörejek, zajok, ami átjutott hozzánk.

Mi egy ötven méterre lehattunk ott az utca túloldalán. Harmonikaszó ve-
gyült bele, meg ilyesmi. A kapu csukva volt, végig csukva volt. Látni nem
láttunk semmit. Honnan jöhetett ez a zaj, sikoly? Az irodákból, vagy az
udvarból? Azt most én így nem tudom, mert minden zárva volt, nem lát-
tam, csak a sikolyokat hallottam, de amikor jobban visszagondolok, akkor
inkább úgy emlékszem rá, hogy inkább erről a bal oldali részről, tehát az
irodák felől hallatszott. Ezek sokáig tartottak, nem tudom meddig, de
nagyon sokáig tartottak ezek a dolgok. Utána egyszer csak lövéseket is
kezdünk hallani, mind többet, mind sűrűbben. Nagyon sok lövést is hal-
lottunk. Egyenként. Azután hosszú idő után egyszer csak megnyílt a nagy
udvari bejárati kapu és fogatos szekerek, hogy hány, azt nem tudom meg-
mondani, kigördülve onnan, az udvarból, elfordulva jobbra, átmenvén a
kőúton megindultak a Vásártér felé. Szörnyülködve láttam, hogy a
parasztkocsik mindegyikéből valami furcsaságot láttam. Valami nem
odaillót. Megállapítottam – hát ugye láttam –, hogy emberi végtagok lóg-
tak a saroglyán át. Meztelen láb, kéz lógott ki. Mintha ma látnám. És azt
is láttam, hogy utánuk vércsík maradt, csorgott a vér is utánuk.

Aki a kocsit hajtotta az fönt ült, és az a mienk volt, nem partizán. Én
nem láttam egy tetemet sem, én csak láttam a kezeket, lábakat, hogy lóg-
tak. És hogy vér csorgott a kocsi után. Nem láttam, hogy mi volt a kocsin.
Annyira közel nem voltunk. Hevenyészve le is volt takarva szalmával,
szénával vagy ilyesmivel. Szörnyen megrettentem. Akkor döböntem rá,
hogy mi történt ott abban az elmúlt néhány órában. Mert sokáig tartott.
Már én gyerekfejjel is szörnyen megijedtem és megrettentem, remegtem,
féltem. De nem csak én, hanem, most így ahogyan visszaemlékezek rá
egész idő alatt, míg azok a verések meg kínzások történtek ott, a nép ott
állt, mintha oda gyökerezett volna, meghipnotizálva. Én is közöttük. Ezek
után, amikor ezek a kocsik elmentek, utána egy bizonyos idő múlva oda-
jött apám. Furcsán nézett ki, furcsának tűnt, mintha véres is lett volna egy
kicsit. De én olyan ijedt voltam, olyan zavarodott, csak annyit hallottam,
hogy azt mondja nekem? „Eredj haza, fiam!” Engem így elküldött. Én
szófogadó gyerek voltam mindig. Édesanyám, szegény mindig emlegette,
hogy én szófogadó gyerek voltam, fordultam egyet és már mentem is
haza. Nem kérdeztem semmit, nem kíváncsiskodtam tovább.

Nem emlékszem, hogy apám honnan termett ott? Csak egyszer ott ter-
mett. És nekem ennyit mondott, szinte súgva. Ellenben olvasva a Megtor-
lás napjaiban azt a fejezetet, ahol ezek a temerini történések vannak föl-
dolgozva, ott megtaláltam az összefüggéseket. Hogy ezért volt az én apám
is olyan zavarodott, meg olyan magánkívül viselkedett, amilyenek én
sohasem láttam. Meg hogy olyan véresnek láttam, hogy ott abban a
könyvben egyik nyilatkozó azt mondta, hogy az utcán lévőkből ott négyet

is becitáltak oda a községháza udvarba, és az volt a feladatuk, hogy a hullákat, az előbb megkínzottakat majd kivégzetteket a kocsikra rakják.

Meg a vért eltakarítsák. Igen, a vért eltakarítsák. Ott az a nyilatkozó – magán kívül – még egyet megnevezett, és úgy nyilatkozott, hogy a másik kettőre nem emlékszik. Akkor én rádöbbsentem, hogy hát ennek a négynek az egyike az én apám volt. Ugyanis én azután a következő napokban, hetekben otthon hallottam egyet s mást. Úgy ők egymás között, anyámmal is beszélgettek, átjöttek szomszéd emberek és pusmogva, hogy én ne sokat halljak arról. Nem akartak engem ezzel, gyereket, terhelni. De azért én csak hallottam valamit és hallottam azt, hogy apám mondott olyanokat, hogy egyeseket apám fölismert, ahogy ők rakodtak. Egyet határozottan tudok. Egyik anyai nagybátyám. Másrészt keresztapám. Pálinkás János. Akinek a neve már most, később szerepel egyes nyilvántartásokban, mint áldozat. A fényképét én juttattam el az adatgyűjtő bizottságnak. Ezt tehát fölismerte, meg még említett neveket, akiket azok során, hogy rakták föl fölismert, de a legtöbbet a fölismerhetetlenségig megkínzották. Azt is ilyen alkalmakkor hallottam, hogy egy másik személy, aki részt vett a tetemek fölrakásában az meg majdnem szomszédunk volt, lehetett tizenhét-nyolc éves... Ezt is ott hallottam, ezeken a beszélgetéseken, ez Sípos István volt. Utcabéli, nem a közvetlen házban, hanem majdnem szomszédunk. Nagyon jó barátunk volt. Arra is emlékszem homályosan, hogy ilyenértelmű megnyilatkozásai voltak, mert mi sokáig ismertük egymást, sokszor együtt voltunk, ilyen kijelentései mintha lettek is volna bizonyos helyeken, de nagy diszkrécióval. Rejtelmesen, sejtelmesen. Ez mind csak úgy abbamaradt. Nem beszélt részletekről. A viselkedése is sokáig olyan furcsa volt. Apámról még annyit – ezt is már úgy hallottam későbbi napokban – hogy ő meg ott a főutcán, még az embert is megnevezte, a házat is megmutatta, de nem nekem mondta, hanem a társaságában, én meg ott csak úgy hallgatóztam, hogy azok kinyúltak érte az utcán, berántották, és lehetővé tették számára, hogy lemossa magát, rendbe hozza magát és csak aztán, sokkal később ért haza ezek után.

Ő erről, mint fiával, akivel ilyen komoly titkot meg lehetett volna osztani, nem beszélt?

Sajnos, a következő években úgy alakultak a dolgok, hogy ő elkezdett beteg lenni, tüdőbeteg lett. Én meg elkerültem a háztól, előbb Újvidékre, azután Belgrádba, azután mikor már ott voltam, ő akkor halt meg. Úgy-hogy nem is volt időm arra, hogy erről beszéljünk. Föltételezem, hogy ha együtt maradtunk volna, vagy sokkal közelebb lettünk volna, gondolom térben, hogy sor került volna erre. Én ebből az okból sajnálom, hogy nem így volt, még jobban sajnálom, hogy már 1954-ben meghalt, fiatalon, negyvenhét évesen. Hol kapta a betegséget? A mi családjunkban sem

anyai, sem apai ágon – pedig hát nem kevesen voltak, egyik ágon is meg a másikon is, heten-nyolcan voltak – nem volt jellemző a tüdőbetegség, ő pedig abba halt bele. Részesen volt annak a nagy megpróbáltatásnak, ami érte a temerini magyarokat, hogy százával szedték őket össze, és kényszer munkára hajtották őket, de előtte még jól megkínózták őket. Ahogyan ő mesélte – ezt már nekem –, meg többen is mesélték az élményeiket, akik nem biztos, hogy egy helyen voltak, de a történet egybevág. Azon a hétfői napon, amikor minden férfinak be kellett mennie a templomudvarba, onnan behajtották őket gyalog Újvidékre, a Monopolba, a dohánygyárba vitték. Annak az udvarában, majdnem télben, arra kényszerítették a bekísért embereket, hogy hasra fekve, mint a szardíniák simuljanak egymáshoz, mozdulatlanul legyenek. Aki fölemelte a fejét azt irgalmatlanul lelőtték. Abban a pillanatban. Hogy ez meddig tartott, hova kerültek tovább, azt nem tudom, de édesanyám fölkutatta – nem egyedül, hanem voltak néhányan, környékbeli, utcabeli asszonyok – akik fölkutatták őket, hogy hol vannak, itt a Monopolban is, meg nem vagyok biztos benne, hogy ők a tengerész kaszányában voltak-e, de biztosan tudom, hogy édesanyám még Indijára is eljutott. Nekem ez elég ismeretlen volt. Elgondolkodtam ezen. Földrajzból tanultam Indiát, és hogy anyám ilyen helyen járt, később világossá vált, hogy ez mi. Az a föltételezésem, hogy ott a Monopolban ő megfázott. Közvetve ő is a razziának lett az áldozata.

Édesanyám nem mesélt erről a hullarakodásról. Általános állapot volt ez a hallgatás itt a Vajdaságban. Én magam, aki szem- és fültanúja voltam olyasminnek, mint amit az előbb elmondtam, szentül meg voltam győződve, hogy ez csak Temerinben történt. Akkora volt a hallgatás, a fátyol, akkora volt a lepel ezeken a dolgokon a kommunista idők alatt, hogy még az olyan is, mint én, aki hát éppen eléggé olvasottá is váltam – elvégeztem azt a polgári iskolát, és azután még bekerültem egy olyan társadalmi rétegbe, mint az operazenészek, de erről a dologról... Úgy akarom mondani, hogy szélesedett a látóköröm, de erről a témáról egészen a közelmúltig..., hogy szentül meg voltam győződve, hogy ez csak Temerinben volt.

Utólagos kiegészítés:

Ismertem azt a három temerini szőlőmunkást, akiket a háború alatt odaát (Szerémségben) megöltek. Kiszomboriak voltak. És ismertem Kókai Pált, akit a kiszombori házából elvittek. A felesége jóval fiatalabb volt tőle. Tudom, hogy a mai Lukijan Mišicki utcában a Szmaka-házban lelőtték a férfit. A felesége, Mária néni a fürdőben dolgozott. A partizánok házról-házra járva rekviráltak és úgymond fegyvert kerestek. Fölmentek a padlásra és ott egy csomó üres zsákra akadtak, amelyekre rá volt írva az

egykori német tulajdonos neve. Egy kistermetű fegyveres zsidó partizán ezt lopott hadizsákmánynak minősítette. Lejőve a padlásról ez a fegyveres azt mondta a gazdának, menjen a hátsó udvarba. Amikor az ember odaért a ganérakáshoz, akkor hátulról lepuffantotta. A tetemet senki sem merte napokon át elvinni, ott feküdt sokáig a ganén.

Az egyik kisebb tömegsír felirata sejteti, hogy többen nyugszanak benne

„HOCI A PIPÁT, HOL A BŐRKABÁT?”

Az 1973-tól 1985-ig működő temerini Művelődési Kör archívumában találtuk meg azt a magnetofonkazettára vett beszélgetést, amit 1974-ben Zavarkó László folytatott idősebb személyekkel, akik életük egy-egy jellemző részletét mondták el, illusztrálva a temerini nép egykori szegénységét és a létért folytatott állandó napi küzdelmeket. Az egyik idősebb beszélgetőtárs, Zsadányi Franciska néni eltűnt lovainak történetébe ágyazva beszámolt az október végi véres napokról is. Ismereteink szerint ez a legrégebbi adatfelvétel az 1944-es atrocitásokról, melynek vonatkozó részleteit itt tesszük közzé első ízben. A címet, amit egy egykor titokban dúdolgatott rigmus – „Hoci a pipát, hol a bőrkabát, Elvitték a partizánok, a rézangyalát!” – alapján adtuk, a nyilatkozat tartalma alapján csöppet sem tartjuk keresettnek.

(...) Ez alatt a három nap alatt összeszedték a népet, fölhajtották a piac-terre. Elsősorba is hirdették, hogy föl köll menni mindegyiknek kocsiválóvá, akinek kocsija, lova van. Én mind asszony nem mentem föl. Azt gondótam, én nem megyek föl. Amit a jóisten ád! Én nem hajtom föl őket. No akkó aztán délután meg gyüttek házsort, oszt házsort szedték össze, ami megtetszett nekik, no: rádió, bicikli, jobb ötöző ruhák, cipők, nagykabátok, minden. Elgyuggattuk, amit elgyuggathattunk. Ez így vót, ez tagadhatatlan. Ha ezé bezárnak, becsuknak, de így vót, no! Ez így vót, ez tagadhatatlan. Ezt tudja mindegyik, hogy így vót. Éntülem is elvitték itthonrú a biciklit. Vót nekik azé szívük meg lelkük, mer ha azt mondanám, hogy nem, akkó hazudnák. Ezen a felin gyüttek hárman, azon a felin mentek ketten. Gyűnnek be, begyűnnek, hogy mi van. Hát itt nem nagyon vót. Egy szekrényem vót, az vót a szobába, semmi más. Abba itt ott lógott egy kis hétköznapi holmim. Vót másik szekrényem is. Az apó-somná vót az ünneplő gúnyává itthon, hogyha hazagyüttünk a tanyárú, fő tudjuk venni. De itt csak az az egy szekrény vót, avvá a kis limlom gúnyává.

Begyütt három személy, de egy nő is vót köztük.

– Mi van, hogy van?

Mondom nekik magyarú, mer hát nem tudtam nekik másképp mon-

dani. De egy beszét is köztük jó magyarú. Mondom, hogy nincs énnekem semmim, csak a két gyerek. Szegin asszony vagyok. Az uram nincsen, azt is a jó isten tudja, hogy hova vetette a sors. Mondom, az utolsó időbe el-
kapták, elvitték sasos behívóvá Szegedre. Szegedrú aztán hogy hova kerút
vagy hova nem, azt én se tudom, mondom, magam vagyok a gyerekekke.
(...)

Oszt akkó meg is sajnátak. Kint át a kocsi az udvar közepin. Vót fész-
szer, de még be se toltam. A jóistenre bíztam a sorsomat. Oszt mikó men-
tek kifelé, majdnem a kapuho értek má, amikó az egyik visszatekintett.
Amikó gyüttek, nem is vették figyelembe a kocsit. Oszt meglátták, oszt az,
aki tudott magyarú, kérdezi, hogy kié az a kocsi.

– Hát az enyim.

Akkó visszagyüttek. Azt gondóták, ha kocsi van, akkó lónak is köll
lenni. No oszt akkó láttam, hogy van szívük nekik. Aszondják, hogy hát
de ők azé befognák a lovakat, hát majd elhajtják. Merd gyütt itt le az utcán
egy másik kocsi, de ökrök vótak elébe fogva. Olyan szekér. Nem is kocsi,
hanem szekér. Oszt tele vót má hányva biciklikke, rádiókká meg amiket
összeszedtek. Az én lovaimat befogták, kihajtották az utcára őket, oszt
áthánták arrú a kocsirú erre a kocsira a holmit, ami azon vót. Én akartam
menni a kocsivá. Föl is léptem a fűrhécre, hogy megyek. Azt mondják:

– Asszony, fogadjon szót!

Oszt így ránéztek a két gyerekre, oszt majdnem könnybelábadt a
szemük nekik, oszt azt mondják, hogy:

– Maradjon itt. Este hat órára visszahajtsuk magának a lovakat.

Én hát nem akartam hinni. Én csak nem akartam megváni a jószágtú,
mer sokat köllött nekünk dógozni, mire mink ezt összeszedtük. Nagyon
nehéz vót azt összekaparni. Akkó csak erőtettem a dógot. Harmaccó is úgy
fogtak meg, oszt húztak le a kocsirú, hogy nem szabad, hogy elgyűjön a
kocsivá, majd mink visszahozzuk a kocsit. Akkó szétnéztek, oszt a har-
madik házná a Zavarkó Jóska lesett ki a kapu tetejin. Oszt meglátták a
gyereket, a fejit neki, oszt intettek, hogy gyűjjön ki. Tizenyóc éves fiú
vót. Kigyütt a Jóska, ideszólították, aszongya:

– Most maga nyugodjon meg. Ez a fiatal leginy elgyün a kocsival,
elhajtsa őket, meg majd vissza is hajtsa este hat órára.

(...) A Jóska elhajtotta őket. Akkó aztán estefelé lett má, úgy öt-hat óra
felé. Akkó mikó má ők megcsináták a faluba, hogy mosmá minden (ti.
amikor befejeződött az október 30-ai razzia – Cs. B. megjegyzése), akkó
szabad vót nekünk is kimenni, főmenni. Akkó má mentünk föl többen
nagyutcára, oszt a nagyutcán a kőúton is végig átak a kocsik, mind így tele
vótak ilyen holmikká hányva, meg a piactér is tele vót. (...)

Közbe nagyon sokat aztán a hallom után, hogy a piactérbe is a ko-

csikrul is sokat leszóllítottak, meg a házakná is összeszedtek népeket, oszt sokan vótak ott a templomudvarba, kiket néven kiszólongattak. Az uramnak a testvérjinek a fia, az Andris, a Zsadányi – a Zsadányi András bácsi, a Kutyalukba, idős ember, az elnök vót egy időbe a közsigházáná –, annak a fejibe szeginy gyereket elvitték. Szegíny, ment a kocsivá. Samu Fercsi bácsi kocsiját vitte fő, mer megsajnáta a gazdáját, a felesége meg a gyerekek nagyon siratták, akkó azt mondta az Ilkának:

– Ilka néni, ne ríjjonak, a Fercsi bácsi itthon marad, majd én főmegyek a lovakká!

Oszt ott is maradt mindörökre.

Mer a kocsirú meg leszedték, oszt behajtották őket a templomudvarba, oszt a templomudvarba este, mikó má bealkonyodott, néven kiszóllították, akiknek fő vót jegyezve a nevük. Oszt akkó szólították, „Zsadányi András”, akkó szépen kiát. Oszt akkó fogták őket, oszt hova, hova nem, a temetőbe egy részit, a másik részit meg be Ujvidékre a lógerba, ugye.

Oszt csak azt hallottuk este, mikó sötét vót, hogy tö-tö-tö-tö-töt-re! – a gépfegyver – tö-tö-tö-tö-tö! Oszt akkó szépen meg is tudták Veca néniék: a gyerekeknek a Katinak – a lánynak, a testvérjinek – a fényképe vót nála. Mer tán állítólag a ruhákat is leszedték rúluk, oszt (a kép) kieshetett, vagy kidobta a gyerek.

Oszt a Veca nénje, mindég, mikó ment a temetőbe, az má mikó a temetőkapun befördút – a nagytemetőkapun –, akkó má rohant oda a közös sírho. Mer az a közös sír, ugye, mindég-mindég kisebb lett, de hát az nagy-nak megvót az a közös sír. Ugye hát megin nem tagadhatta senki, mer ez így vót.

Még mindég meg van virágozva, csak mindég-mindég kisebb lesz az a közös sír.

EGY SZEMTANÚ A CSUROGI HATÁRBÓL ÉS EGY A TÖMEGSÍR MELLŐL

Apámat lefejezték – M. B. nyilatkozata

Feljegyzés. Készült Temerinben, 1998. november 3-án, özvegy S. I.-né, leánykori nevén P. A., 1942-es születésű asszony házában. Elsőnek jelenlegi férje, M. B. földműves nyilatkozik. Született Temerinben, 1936-ban.

Kinn laktunk a csurogi határban. A mostani birtok közelében. Apám 1941-ben egy nyári napon eltűnt. Reggel kiment etetni a jószágot és azután nem került elő. Mi kerestük egész napon át, de hiába. Este öt óra felé nekem szóltak, hogy hajtsam be a legelésből a marhákat, mert megkerült apám. A temerini határban találtak rá, a Kókai-tanya közelében, a vasúti síneken, több kilométerre a tanyánktól. Nem tudjuk, hogyan vitték oda, de az biztos, hogy ő nem vetette magát a vonat alá, ezt megállapította a csendőrség. Nekünk meg kellett őt nézni, hogy azonosítsuk. Abban az időben nem volt ajánlatos erről beszélni, később pedig megszoktuk, hogy hallgatunk róla. Fejét és mind a két lábát levágta a vonat. Azt beszélték, hogy a csurogi partizánok tették el láb alól, mert azok követelték, hogy segítse őket, tulajdonképpen, hogy bújtassa őket a tanyán. Én tudom, hogy mások is megtették. Általában az istállókban, a jászol alatt lehetett őket elrejtetni. Apám ezt megtagadta. Mi tudtuk, hogy ott a környéken vannak partizánok, és hogy szervezkednek, meg követelőznek a tanyai magyaroknál. Veszélyes volt támogatni is őket, meg nem támogatni is. Aki nem támogatta, úgy járhatott, mint mi. A csendőrség is tudott létezésükről és figyelte, hogy kik segítik őket. S akiről kiderült, hogy segítette, annak meg ezért gyűlt meg a baja a csendőrséggel.

Apám halála után hazajöttünk a faluba, a tanyán meg bérlő maradt, Szalontai István nádalji ember a családjával. Egy romániai menekült Temesvár környékéről, Ótelekről, neve Szabó József, a Wolpert Tóni tanyáján szolgált. Édesanyám 1944-ben hozzáment feleségül. Ő lett tehát a mostohaapánk, és mivel most már volt ember a tanyára, mi szeptemberben visszamentünk oda lakni. Ott is maradtunk ameddig lehetett, de karácsony előtt kijött értem a nagynéném, hogy menjek be a faluba, mert megindult az iskola. Így én hazakerültem, anyám meg az öcsém és a mostohaapám pedig kint maradtak. Ott voltak január második feléig, amíg a csuro-

gi magyarokat ki nem hajtották. A dátumra nem emlékszem pontosan, de kijöttek a szerb fegyveresek a csurogi magyar tanyákra és onnan mindenkit elhajtottak Csurogra, onnan meg a Járekon levő lógerba, azután pedig Szépligetre s onnan engedték őket haza. A táborban tehát én nem voltam, de az anyám, az öcsém meg a nevelőapám végigszenvedték. Édesanyám várandósan került a táborba, ott szülte meg a féltestvéremet, Józsikát, de az meg is halt a táborban, mint sok más újszülött. Én sosem láttam.

A nagy tömegsír első betonkeresztcskéje

A táborban partizánruhában járt-kelt egy első unokatestvérem, aki olyan, ha nem is parancsnok volt, de mellette volt. Anyja – Mészáros Erzsébet – apámnak – Mészáros Lajosnak – édestestvére volt. Temerinben a nagyutcán laktak a mai Termovent cég épületétől két-három házzal még kifelé. Kovács József házában, aki határvadász volt, és aki elmenekült mielőtt a partizánok megérkeztek volna. Volt egy másik Kovács József is, akinek Zsúnyi Rozália volt a felesége. Ezt a második Kovácsot kivégezték amaz helyett, házát elkobozták és ebben lakott Ilona unokatestvérem családjára, a Róka Varga család. Ilona egyébként Jelenának nevezte magát. Amikor itt Temerinben szerepelt, akkor már özvegyasszony volt. Macedóniában élt a háború alatt az urával, egy Cvetković nevű emberrel. Onnan jöttek hazafelé, ahogyan a front haladt északnak. Valahol útközben a férje elesett, és ő éppen akkoriban ért haza, amikor a járeki tábort formálták, vagy talán már meg is alakították. Anyám őt számtalanszor látta a táborban, szemtől szembe is találkoztak, de ő szóba sem állt anyámmal, pedig anyám szerette volna, ha közbenjár érte. El akarta neki mondani, hogy mi ártatlanok vagyunk a csurogi szerbellenes razzia ügyében, hiszen nem is laktunk akkor Csurogon, de ő azt mondta anyámnak, messzire kerülje el őt. Tulajdonképpen nem is nagyon kellett kerülnie, mert a közélébe sem engedték anyámat, legfeljebb véletlenül találkoztak. Azután évtizedekig megszakadt vele minden kapcsolatunk. Tudtuk, hogy mit csinált és most már mi voltunk vele úgy, hogy a falu előtt szégyelltük a rokonságot, mert több ízben kimutatta, hogy ő más, mint mi. Kerülte az egész rokonság. Azt hallottuk felőle, hogy egy alkalommal betért a Szőregi úton az Ikotin-féle tanyára lóháton más partizánokkal, és ott mutatta a többieknek, hogy ő milyen durván bánik a magyarokkal. Azt beszélték, hogy valakik el is tűntek ott akkoriban.

A rokonom az utóbbi években néhányszor bejelentkezés nélkül fölkeresett. Az akkori dolgokat sem én, sem ő nem hoztuk föl. Mutogatta az Ausztriában élő, tőlem valamivel fiatalabb fiának a fényképeit. Éreztettem azonban vele, hogy ha akkor nem voltunk rokonok, hát most sem vagyunk. Sokan voltak testvérek. Ma Újvidéken él.¹

„Apám végignézte a kivégzést”

P. A. nyilatkozata

1942-ben született Temerinben. Szülei a ma Šabac külvárosi részének számítók Klenak helységben éltek. Anyja ottani születésű német (Maria Berger), apja 1907-es születésű temerini magyar.

Apám, P. György jugoszláv királyi nyomozó csendőr volt Klenakon a harmincas években. A háború alatt jöttünk Temerinbe. Apámat sokszor

kérték, hogy vállaljon csendőri szolgálatot a magyaroknál is, de ő azt mondta, éppen elég szerencse kellett ahhoz, hogy az első próbálkozás után kihúzza a lábát, másodsorra nem lép be.

Apám jelen volt a temerini temetőben a kivégzésnél, szemtanú volt, sokszor mesélte is, amit látott, kevésen múlt, hogy ő is oda nem vezett. A temerini tömegmészárlás napján – tehát azon a hétfői napon, amikor az igával rendelkező férfiak, egynapi takarmánnyal és élelemmel ellátva, kocsival-lóval, a többiek pedig szintén egynapi kosztal és ásóval-lapáttal kötelesek voltak jelentkezni a templomudvarban – apám valaminek fölment a nagyutcára. Elkapták ott, és Kálmán János bácsival együtt beosztották kocsisnak. Sem apám, sem Kálmán János bácsi nem volt a lajstromon [akik közül a kivégzendőket szedték össze – M. M. megj.] és ezért kaptak beosztást a kocsikra. A piactéren várakoztak azok a kocsik a lovakkal, amelyeknek a gazdáit akkor a templomudvarban már felsorakoztatták és válogatták ki közülük a keresetteket a lajstrom alapján. A Nyírsom János némelyeknek szólt, hogy tűnjön el onnan. Tudhatta, mi vár a kiszólitottakra. Nem tudom, mikor, de apámnak és Kálmán János bácsinak a kocsit ki kellett hajtaniuk a temetőbe. Üres kocsit hajtottak ki. Biztosra veszem, hogy két ló volt a kocsiba fogva, mert apám következetesen lovakat és nem lovat emlegetett. Ők ketten ott voltak a főbejáratot szegélyező hársfasor valamelyik fájánál, vigyáztak a lovakra, mert azok nagyon riadoztak a lövöldözésben. Fogták őket, hogy el ne szaladjanak, közben pedig mindent láttak. A partizánok őket is le akarták lövöldözni, de volt ott közöttük egy nő is, az azt mondta, hogy a ruhákat még aznap éjjel be kell vinni Újvidékre, és ő nem akarja a kocsit hajtani, hanem aludni akar. Úgy is lett azután, hogy éppen az apám hajtotta kocsira kapaszkodott föl, ráfeküdt a ruhákra és Újvidékig aludt.

Apám elbeszélése szerint, amikor az a csoport férfi megérkezett a temetőbe, akkor még velük is ásatták a korábban már félig kiásott gödröt. Valakikkel tehát ásatták már előbb is, de az odaterelt, megkötözött foglyoknak is kellett ásniuk. Levetkőztették őket meztelenre. A ruhájukat maguknak kellett a kocsira rakni. Csoportonként állították őket a gödör szélére és gépfegyverrel lekaszálták őket. Aki még mozgott, azt a gödörben újra lőtték. Közben persze iszonyatosan jajgattak, sikítottak, a lovak ágaskodtak, riadoztak, kellett őket visszafogniuk. Apám még azt is mesélte, hogy ő látta, amikor Horváth kisbíró kimászott a gödörből és elszaladt. Látta ezt Kálmán János bácsi is, de a partizánok nem. Ők már akkor nem nagyon figyelhettek oda. A véletlen szemtanúkként jelenlevő kocsisok meg, persze nem szóltak. A sorozatos kivégzés során némelyek megkíséreltek elfutni, de senkinek sem sikerült, lelőtték. Többen is megtették, hogy előre bele vetették magukat a gödörbe, de a kivégzők észrevették és a gödörben lelőtték. Csak ez az egy kisbíró volt a kivétel, őt nem vették észre.

Édesapám azt mondta, hogy a kiásott gödör legalább háromszor akkora volt, mint amekkora le van most betonozva. Egy-egy csoport lelövöldözése után a következőknek kellett valamennyi földet rájuk húzni. A kivégzések végeztével a tetemeket csak felületesen takarták el a földdel. A kiásott gödör egy része pedig úgy maradt üresen, arra azt mondták, hogy kell az majd a többieknek, lesz még kivégzés.

Az első uram, akkor tízéves gyerek, másnap reggel kiment a kivégzés színhelyére. Prókai Margit ugyanis tévesen azt közölte, hogy az uram apja, Sándor József is ott volt azok között, akiket kihajtottak a temetőbe. Arra számítottak, hogy a kivégzettek eldobhattak magukról útközben valamit, amit, majd ha valaki megtalál, akkor arról tudni lehet, hogy ő ott van. Az uram nem talált semmit, ami az apjáié lett volna, bár látott ilyen eldobált holmit, de az apját nem is találhatta, mert utólag kiderült, hogy az apja mégsem volt ott. Hanem az uram látta a gödröt és azt mesélte, hogy a föld az így hullámozott. A sírban még mozogtak az emberek.

A kocsik a ruhákkal már sötét éjjel indultak el Újvidékre. Hajnalra értek oda, és a kocsisok néhány nap múlva tértek vissza gyalog. Azt nem tudták, mi lett a kocsival, lóval, de az összeteretelt parasztok igája mind elveszett akkor kocsival együtt. Azt sem emlegette, hogy kinek a kocsijátlovát hajtották, pedig akkor – még a magyar hatóságok rendelete alapján – kötelező volt a kocsi oldalára táblát tenni a tulajdonos nevével és lakcímével.

A partizánnot apám látta, de nem ismerhette fel, mert harisnyát vagy valami más takarót viselt a fején. Nem szólalt meg magyarul. Egyértelmű volt a kivégzők szándéka, hogy a két kocsist, mint szemtanút szintén ki akarták végezni és csak annak köszönhetően maradtak meg, hogy ez a partizánno fáradt volt, talán a nagy munkában fáradt el, és aludni akart a kocsiderékban. Apám szerint csakugyan aludt egész úton. Apám arról nem beszélt, hogy a kivégzők dárídóztak volna, de arról igen, hogy a kivégzendők jajveszéltek és sivalkodtak, még a gödörből is felhallatszott a kiáltásuk.

„SZEMÉLYESEN LÁTTAM A TÖMEGKIVÉGZÉST”

Pécsi Mihály nyilatkozata

Pécsi Mihály, 1937-es temerini születésű külföldi állampolgár 1996. január 21-én, Budapesten, Nagy József temerini lakos jelenlétében az alábbiakat nyilatkozta. Nyilatkozatát azzal a feltétellel adta, hogy amíg él, neve nem hozható nyilvánosságra.¹

Én személyesen láttam a tömegkivégzést a temerini temetőben. A zűrzavaros napokban a kijárási tilalom ellenére, szüleim tudta nélkül sokat csatangoltam az utcán. Apánk honvéd volt, soha többet nem mert haza jönni, elhagyott bennünket, Magyarországon telepedett le, anyánk mással volt elfoglalva, nem tudott rám felügyelni.

Már előző napokban is megtettük, velem egykorú gyerekekkel, hogy a faluba érkező orosz katonáktól lószert és puskát loptunk. Azon a napon – hétfő volt – az esti órákban észrevettük, hogy egy csoport partizán fegyveresen embereket kísér a temető felé. Nekem az volt a szándékom, hogy tőlük is lopunk fegyvert, mert feltételeztük, hogy a temetőben majd meg fognak állni, s akkor lerakják őrizetlenül. Hasonlóképpen történt egy másik alkalommal, amikor orosz katonák a Vásártérre mentek, ott letáboroztak és a puskáikat, meg a lószert őrizetlenül hagyták. Azt hittük, hogy a temetőben is egy ilyen letáborozásra kerül majd sor. Hárman voltunk: rajtam kívül Komenda Imre és Talló Imre. Ennek az utóbbinak az édesapját előző nap elvitték és ekkorra a községházán már agyonverték, de ő ezt akkor még nem tudta, hanem ő kivételesen azzal a szándékkal szegődött, velünk, kettőnkkel a csoport nyomába, hogy meglesse, köztük van-e az apja, akit azért vittek el, mert a magyar honvédek jövetele után panaszt tett a csendőröknél a cseneji határ egyik gazdájára. A fia, ez az Imre annál a gazdánál szolgált s az úgy megverte, hogy eltörött a forgócsontja, örökre nyomorék maradt. Sántítva járt. A magyar csendőrök emiatt felelősségre vonták azt a szerb gazdát. Arról nincsen tudomásom, hogyan, de ez a gazda vitette el a Komenda apját.

Ahogy a csoportot kísértük egészen meg kellett közelíteni az embereket, hogy felismerhesse Komenda az apját, mert már sötétes volt. A főkapun mentek befelé a temetőbe, mi lopakodtunk utánuk fától fáig. Már az utcán is így kísértük őket. A csoport a sírokhoz érve megállt. Bal oldalt, a Griszáék kriptájának átellenben. Ott volt egy nagy gödör kiásva. Mel-

lette a föld egyenetlen kupacokba dobálva, úgy, ahogyan az ásás folyamán egy-egy ember a helyén állva általában azonos helyre dobja ki a földet. Tehát a gödör mellett néhol földkupac volt, néhol pedig az érintetlen talaj. Az embereket ide állították, a gödör északi és keleti oldalára. A kriptánál, a síremlékre támasztva állt egy gépfegyver, ebből adták le a sorozatot az előtte, a fegyvernek háttal állók csoportjaira. A kivégzendők ugyanis nem sorban, hanem eléggé összevissza álltak, attól függően, hogyan fértek el a kidobált földtől. Mi ezt az egész jelenetet már nem a fák mögül, hanem a bejárattól balra eső szőlőskertből és az út mellett elnyúló gödörből néztük halálra rémülve, de ekkor már nem mertünk elfutni, még csak lopakodva elmászni sem, nehogy észrevegyenek bennünket. A gödör keleti oldalán állókat is hátulról lőtték le.

Amikor a csoport odaért, akkor a gödör ásásával megbízottakat félreállították s azok a szerszámnyélre támaszkodva nézték, ami történik. A faluból a templom udvarára összerelt embereknek, akik közül ezeket kiválogatták, mindannyiuknak kellett magával vinni ásót és lapátot, tehát az is lehet, hogy ezek a fegyverrel kísérték is vittek magukkal, és hogy ők maguk is bibelődtek a gödör körül, gondolom én ezt ma, azoknak az információknak ismeretében, amit akkor tudtam, meg, amikor később halottam vagy olvastam minderről. A kivégzők között legalább egy, de inkább két nőre is emlékszem és az egyikről feltételezem, hogy Gilice Ilka volt. A temetőben arról jegyeztem meg, hogy szóváltásba keveredett az egyik, a szerszáma nyelét fogó emberrel, aminek az lett a vége, hogy őt is a kivégzendők közé lökte. Én Gilicét addig nem ismertem, hanem körülbelül egy évvel később anyám elküldött egy gyűlésre, ahol ez a nő volt az egyik szónok. Beszéd közben roham jött rá, és azt ordította, hogy ezeket is mind úgy le kell lövöldözni, mint amazokat a temetőben, és eközben egyik kezét egy kissé előrébb, a másikat – könyéknél behajtvva – kissé hátrább, szemmagasságban tartva, fejét megbillentve – mintha célozna – mutatta, hogy durr, durr, hogyan forgatja a gépfegyvert a tengelyén és kaszálja le a kivégzendőket.

Az emberek nem egyformán voltak öltözve, némelyek teljesen meztenre vetkőztek, némelyek éppen csak a felsőruhát, a kabátot vetették le magukról. Feltételezem, hogy sokan nem értették a vetkőzésre szóló parancsot, mert csak vontatottan, ímmel-ámmal fogtak hozzá, némelyek meg szinte felöltözve álltak a gödör szélén.

Amikor az embereket így nagyjából előkészítették, akkor a fegyveresek, és velük együtt néhány lapátos, ásós ember elhúzódtak mellőlük és kezdődött a kaszálás. Előbb a Griszáék kriptáján álló gépfegyverből adtak le egy sorozatot a gödör északi szélén állókra. Az áldozatok némelyike a gödörbe bukkott, némelyike csak a partjára, vagy éppen a földkupacra. Azután lőtték le a keleti gödörparton állókat ugyancsak sorozatlövélssel.

Ivanics János különálló sírja

Utána a kivégzők odamentek melléjük és lábbal taszigálták a tetemeget a gödörbe, miközben le-lehajoltak hozzájuk és leszedték róluk a jobb ruhadarabokat, csizmát. Odamentek a földön fekvők, vagy az árokba lógók közelébe és ami megtetszett nekik rajtuk, azt leszedték róluk s azután belerugdosták őket a gödörbe. Összeszedték a jobb ruhadarabokat a közül is, amit az áldozatok parancsra ledobáltak magukról mielőtt leövéldözték őket. Közben a kivégzők ittak is, literes üvegekből, de nem dárídóztak, csak ittak. Azután elindultak a főbejáraton kifelé. Mellettünk haladtak el, mi erősen lapultunk, mert amint elkezdődött a lövöldözés, akkor már tisztába lettünk azzal, hogy milyen veszélybe kerülhetünk. Félelmünkben vacogtunk, meg talán a hidegtől is, mert elég sokáig lapultunk ott.

Rettenetes félelem közepette a kerteken át, a szegényház mellett lopakodtunk ki a temetőből azután, hogy a partizánok eltávoztak. Eszünkbe sem jutott odamenni a gödörhöz, mert azt hittük, hogy őrt hagytak maguk után, de ilyesmi nem volt. Nem tartottak senkitől, semmilyen biztonsági intézkedést nem foganatosítottak, sem a kivégzés ideje alatt, sem utána. Egyszerűen csak odahajtották azokat az embereket, és lelövéldözték őket, s azután mindent otthagytak. Arra már nem emlékszem, hogy a tetemeget vajon letakarták-e akár csak vékony réteg földdel is. Komenda annyira félt, hogy zokogott, reszketett.

Pécsi kijelentését alátámasztotta Komenda A. 1930-as születésű teme-rini nyugdíjas, a fentebb említett, de azóta már elhunyt szemtanúk egyi-kének testvérbátyja az 1996. január 28-án tett saját vallomásával.

Mi abban az időben a piacközben laktunk, a szűnyogszigetről a temető felé vezető utca és a piacköz sarkán. Az említett hétfői napon az ablakból néztünk ki az utcára, noha a kidobolt, és akkor már javában tartó razzia miatt nem volt szabad még nézelődni sem. Az esti órákban anyámmal azt láttuk, hogy az állomás felől egy csoport ember halad el előttünk. Előttük egy fegyveres partizán haladt lóháton, mögötte, a kocsúton pedig, fegyveres kísérettel, minden oldalról körülfogva a csoport ember. Mellettük haladt, hátrakötött kézzel Nyízsom (Szabó) János. Később arról értesültünk a szóbeszédből, hogy a csoportot neki kellett volna a temetőbe irányítania, de rossz irányba vezette őket és ezért kötözték meg. A sarkon állt Talló Imre, a partizánok egyike hozzá fordult és kérdezett tőle valamit, ezt mi láttuk. Talló később közölte, azt kérdezték tőle: Gde je groblje? (Merre van a temető?) Mintegy órára rá hallatszott a temető felől a gépfegyversorozat. Nem sokkal később Kmetovits Józsi bácsi, a mészégető, és Bedekovics Lajos, a tanító doboltak a sarkon. Azt dobolták, hogy menjen mindenki a piacra, és onnan hajtsák el az ottmaradt kocsikat, lovakat, amelyeknek a gazdáját a partizánok Újvidékre terelték, vagy kivégezték. Anyám kiment a dobolókhöz és megragadta Bedekovics gallérját s azt kiabálta a szemébe: Hová vittétek azt a sok embert.

Másnap anyámmal kimentünk a temetőbe és ott szétdobálva találtunk sok holmit, amit az akkorra már kivégzett emberek dobáltak el útközben. Anyám találta meg a Horváth kisbíró zsebóráját, meg a Dénes [helyesen: Dienes – M. M.] Béla repülő honvéd, a Kasza-lány vőlegényének igazolványát.

Apám a magyarok alatt rendőr volt. A kivégzés előtti napon, vasárnap éjjel vele szedettek össze egy csoport embert, akiknek az volt a feladatuk, hogy megássák a tömegsírt. Emlékszem, amikor indultak volna, bekopogott az ablakon és anyámtól elkérte a viharlámpát, hogy lássanak dolgozni. Tudom, hogy vele együtt ott ázott Hegedűs Pali bácsi is. Apám később ért haza, reggel már gyűjtötték az embereket a templomudvarba, de ő azt mondta az érte jövő partizánnak, hogy neki a partizánok komesszárja azt hagyta meg, hogy a község házára menjen. Oda is ment és onnan irányították át a templomudvarba.

Az öreg Talló Andrást vasárnap vitték el, délelőtt tizenegy felé. Ezt a saját szememmel láttam, mert én akkor a Zóni borbélynál voltam inas, bent voltunk a műhelyben és a Zóni látta meg, amint Tallót kísérik, s megjegyezte: Viszik már a Talló Andrást is. Akkor vitték el a Dohányos Varga Jánost, meg Szöllősi Rozi urát is.

1. Pécsi 1999 karácsonya előtti napon, Kölnből hazafelé, Györmél autóbalesetben életét veszítette.

VŐLEGÉNYEK ÉS MENYASSZONYOK

A történetek leírása négy év elmúltával

1944. április végén az egész Magyarországot megszálló német katonaság Temerinbe bevonult egységei eltávoztak a községből. Helyükbe pár napon belül a magyar légierők egy kisebb egységét vezényelték. Ezek főleg repülőszerelek voltak s az iskolaépületekben, továbbá a zárda épületének egy részében helyezték el őket. Őszig a faluban tanyáztak. Repülőgépeik talán mind üzemképtelenek, a kastély fenyvesének lombjai alatt voltak elrejtve. Amikor már bomlóban volt a rezsim, bomlóban a katonaság, a repülősök egyre inkább otthon érezték magukat a temeriniek között, hiszen itt biztonságban lehettek, nem úgy mint a szerb többségű helységekben, s végképp nem úgy, mintha a fronton lettek volna. De a front közeledett. A légénység összemelegedett a temeriniekkel, főleg a lányokkal. Miután a hatóság is kivonult a faluból a repülősök néhány napon át fegyveres őrzőjáratot tartottak a faluban, majd nemsokára ők is távoztak. Kivéve hármójukat. Ezeknek mind volt kedvesük, s miután a raziában a katonákat is kivégezték, az egyik, magát már menyasszonynak érző leány, az azóta már elhunyt Lajkó Anna, Lajkó János villanyszerelő leánya négy évvel később, 1948-ban, a legénye bátyjának kérésére, leírta, hogyan veszték el a templomudvarból a zárdába terelt férfiak, köztük a repülős katonák, az ő kedvese is. A levelet Szabadkára címezte, onnan vihette valaki tovább, írója ott járt tanítóképzőbe.

Dobavonacskog utca 24. 1948. február 16.

Kedves Jancsi!

Bocsásson meg a megszólításért, de igazán nem tudom, hogyan szólít-sam.

De talán nem is ez a lényeg, mint ahogyan tényleg nem az. Már írtam néhány levelet maguknak, vagyis Józsi¹ bátyámnak, s le is írtam mindazt, amit tudok, de erre az egy levélre nem kaptam választ. Ezt az egy levelet elkobozták. Kérését teljesítve még egyszer leírom a '44-es eseményeket, nem adva semmit hozzá. Csak azt írom le, amit a megbízható személyektől hallottam. Egy kicsit hosszú a történet, ezért két levélben írom le, hogy a levél vastagsága ne tűnjön fel s odaérjen.

1944. szeptemberében a repülősök elhagyták Temerint s ki Sárvára, ki pedig a francia idegenlégióba ment. Egyedül három katona maradt ott. Kocsis szakaszvezető, akinek menyasszonya volt ott, Dienes Béla szintén s Fogarassy. Ők azt mondták, hogy az őrnagy engedélyére maradtak itt. Hogy őrizték az itt maradt lőszert. Később tudtam meg, hogy hazugság volt, csak azért mondta, hogy ne küldjem Sárvára. Hol kellett már ekkor lőszert őrizni? Sehol. [A repülősök csakugyan hagytak ott lőszert és felszerelést, mégpedig az állomáson, vagonokban. Volt ott néhány üzemképtelen repülőgép is szétszerelve. A katonák a partizánoknak mindent átadtak. – M. M.] Borzalmas napjaink voltak. Az oroszok lőttek Bácsföldvárra, mindenki menekült. Bennünk [Fogarassy] Józsi tartotta a lelket, nem akart menni. Anyu kétszer elindította csomaggal, de visszajött. Amikor már benn voltak a partizánok, be kellett adnia a ruháit a másik két katonának is. Józsi semmit sem sajnált úgy, mint a katonapuskát, lázadózott erősen, el akarta ásni, de végül beadta. Az utolsó napokban – 27, 28, 29-én egy kicsit kedvetlen volt s sokszor elnézett a messzeségbe. Magát már biztosan régen elsiratta az édesanyja – kötekedett vele 28-án anya. Hát bizony, már [elégetett] egy pár gyertyát, válaszolta.

Míg nem jöttek be a partizánok, a zárdában aludt, utána egyik nagynénimnél, aki öreg volt és félt. Az utolsó két napban razzia volt (Temerin bűnös falu, részt vett az 1941-es [nyilvánvaló tévedés, helyesen: 1942-es. – M. M.] zsablyai razziában és ezért bűnhődnie kell.) Apu, mivelhogy perfekt beszél szerbül, bekerült a húszas bizottságba és anyu nem engedte el [tőlünk] Józsit, mert félt.

Én nem törődtem semmivel, csak annak örültem, hogy ott van [nálunk] és anyu végre megszerette. Mit tudtam én, hogy mi a háború, alig voltam 15 éves. Csak most tudom, mikor már ez elmúlt, hogy milyen nehezek voltak azok a napok.

Utolsó este, okt. 29-én nagyon jó kedvű volt, bár kint lövöldöztek. Bort ittunk. Apu akkor mondta meg, hogy lelőttek sok embert, köztük egyik osztálytársamat.² Tarkólövést kapott. Józsi elmesélte, hogy mi a tarkólövés, és megkérdeztem tőle: „Mit szólnál, ha tarkón lőnének?” „Azt, hogy így se jártam még.” Mondom, nagyon jókedvű volt. Apa a borzalmak látása után csendes, szinte zavaros tekintetű. Nem aludt senki. Éjfélkor zörögnek. „Van-e férfi a házban?” Apát keresték őrségbe.³ Anyu Józsit letagadta. Hajnalban én elaludtam, és csak 6-kor ébredtem, mikor hallom, hogy Dienes Béla jön. Józsit hívja, hogy menni kell ásóval, lapáttal munkára. Gyere, mondja, mert később gyalog fogsz menni.

És ő elment, én pedig el se búcsúztam tőle, csak akkor láttam, hogy integet vissza, mikor a kocsin volt, mert odamentem az ablakhoz.

A délelőtt folyamán házkutatás volt. Elvitték a telefont, rádiót stb.

Férfi nélkül maradt a falu és ezen az estén történtek a legborzalmasabb események, amit csak másnap tudtunk meg.

30-án, hétfőn Józsiékat nem vitték be kocsival Újvidékre. Minden kocsit visszahajtottak a faluvégéről⁴ és az embereket felállították a templomudvarban. Egy zsidó neveket szólított (nyilasokat) ezek mind kiálltak a sorból. 87 ember. (Káromkodás.) „Hát senki se volt katona?” Kiáll az emberek nagy része. Apa odaszól Józsinak. (Ő ugyanis mindent látott: „Mondjátok, hogy nem vagytok idevalósiak.” Dienes azt hitte, hogy erény a több évi katonaság és 5 évet mondott 3 helyett, a zsidó ráordított, hogy álljon ki. Mikor Józsi látta, hogy Béla és Kocsis is megy, ment utánuk. „Menni kell, hát menni kell.” Ezek voltak az utolsó szavai, melyeket apa hallott. És bement Béláék után a zárda kapuján, ő ment be utolsónak.

Apáékat bevitték Újvidékre lógorba, (bűnhődés) Józsiék egy részét a temetőbe, gödröt ásni. Erről még pontos adatok nincsenek, bár Józsinak az egyik cipője, melyet megtaláltam agyagos volt.

A következőket másnap hallottam. Aznap, 30-án délután a zárdából a 150 valahány embert a temetőbe kísérte sok partizán a kiásott sírhoz. Az utcára tilos volt menni, mert lelőtték, aki megkockáztatta. 6-7 óra között a temetőmelletti gépfegyverkattogásokat hallottak megszakítás nélkül egy jó óra hosszáig. Ekkor lőtték őket agyon. Egyetlen ember menekült csak meg, egy kisbíró, aki a szélén állt a sír mellett (ugyanis egymás karjához kötötték őket csoportokban és a sír mellől hullottak bele). Az illető kisbíró a megkötözött karját kioldotta és ruhátlanul a mély gödörhöz lapulva (az egyik oldalán) eljutott a sír végéig, kimászott és belebújt egy szárkúpba, majd mikor minden elcsendesedett, egy házban ruhát kért. Néhány nap múlva nem bántották már, mert bejöttek az oroszok. Ő mondta, hogy a repülőket is lelőtték, ezenkívül másnap az egyik fa alatt tárgyak voltak. Ott találtam Józsi pénztárcáját, az én képemet és a fél pár cipőjét, melyet ezer közül is felismertem volna a fűzéséről. (Fölül egy csomót kötött mindig, és oldalt bedugta.)

És azóta ezekről semmi hír, bár kezdetben reméltem, hogy megszökött, jöttek hazug hírek, melyeknek igen megörültem, de sajnos nem igaz semmi. Józsi halott.

Anyu nem mert nyíltan írni és azért írt valószínűt és igen, a hosszú közös sír (11 méter hosszú, négy méter széles) mindig tele van virággal, koszorúval. Van olyan asszony, akinek férje, apja és bátyja fekszik ott.

Így történt. Kicsit rosszul érzem magam, mivel hogy átgondoltam ismét ezeket a dolgokat.

Kérem, ne higgyen el semmilyen kohlományt. Ő nem mehetett idegenlégióba, se németekkel nem kerülhetett összetűzésbe. 1944. október 29-én este szorított velem kezét, amit előző napokban nem tett meg,

mintha előérzete lett volna. Másnap, 30-án utoljára a temetőben látták. A falu körül volt kerítve,⁵ nem mehetett sehova. Azóta semmi hír. Ha élne, a világ végéről is üzent volna, ennyire ismerem.

Nálam van sok családi képe Józsinak, igazolványok, egy katonaláda holmi, levelek és Ódor Mickó néhány levele és végül egy jegygyűrű, a másikat az ujján elvitte.⁶ Ezeket mind, alkalomadtán vissza fogom adni hozzátartozóinak. A jegygyűrűt illetőleg a következő levélben fogom megírni, hogy mi és hogyan állt. Ez kapcsolat azzal, hogy miért maradt Józsi Temerinben. Írja meg, hogy megkapta-e levelem. Szeretettel üdvözlöm kedves feleségét, Icát, kicsi lányát, akit talán Józsi nem is látott, és Magát.

Manci.

1. Bizonyára id. Fogarassy Józsefről, az alább emlegetett Józsi édesapjáról van szó.
2. Valószínű, hogy Berki Lászlóról van szó, Berki István tanító fiáról, aki szintén Szabadkán járt képzőbe
3. Bizonyíték arra, hogy a razziázó partizánok igénybe vették a rendfenntartásra önként szervezkedő húsas bizottság tagjait.
4. Nem világos, mire gondol a levélíró. A kocsik zömét a tulajdonosok nem indíthatták sehova, hiszen, miután leterelték őket róluk, többet meg sem közelíthették azokat. Akik pedig Újvidékre, illetve tovább kerültek, azok gyalog tették meg az utat.
5. Lajkó János, a levélíró édesapja, mint láttuk, tagja volt a húszak bizottságának, tájékozottsága jobb volt az átlagosnál. A leány apjától tudta, hogy a falu körül van kerítve, hiszen, mint fentebb láttuk, maga az apa is teljesített szolgálatot az őrségben.
6. Egyértelmű közlése annak, hogy a levélíró gyűrűt váltott Józsival.

EMBEREK ÉS FOGATOK KÉSŐBBI SORSA

Kurcinák Lajos nyilatkozata

„Vasutas voltam, váltókezelő, negyvennégy végén, nincstelen, harmincegy éves. Bérben laktam feleségemmel és családommal a Vásár téren Orosz János házában. Készültem ki a tanyára etetni, a gazdasszony az utcán beszélgetett valakivel. Kinéztem, egy partizán volt. Elrendelte, hogy azonnal menjek kocsival, lóval disznót szállítani. A Kis utcán mentem föl a községházára; özönlött a templom és a községháza felé a sok nép, kocsival-lóval, meg ásóval-lapáttal. A községházán Kothai Pista már ott volt, szintén kocsival-lóval, köszöntünk egymásnak: »Gyütté, sógor?« »Gyüttem.«

Egy Slavko nevezetű partizán kiválasztott hármunkat, engem, Kothait meg Szűcs Pétert, hogy menjünk a Parcent-féle házba, oda, ahol a Ljubljana Bank van, hogy onnan vigyünk kukoricát, mert a községháza udvara tele volt disznóval meg marhával. Nekünk az volt a dolgunk, hogy ezeket megetessük. A jószág úgy került oda, hogy előző nap a faluból mind összeszedték az elhagyott német jószágot. A Parcentnél kinyitottuk a hámbár oldalát, és teleengedtük mind a három kocsit kukoricával, ezzel visszatértünk a községházára, és elkezdtük volna az etetést, de nem volt a disznóknak vályú. Ránk parancsoltak, hogy szerezzünk egy elég nagy disznóvályút. Én tudtam, hogy a Szaferi (Wolpert) Franci házában van, elmentünk érte és azt elvittük.

Este, mikor befejeztük a munkát, hazaengedtek bennünket, de azzal, hogy reggel menjünk vissza. Vesztemre én nem a Kis utcán indultam haza, hanem elmentem nézelődni a piacközbe, mert ott állt a rengeteg kocsi, meg a kocsik-lovak tulajdonosa. Egy partizán erősen noszogatta, szorongatta Varga Illés bácsit, hogy tolja ki a kocsiját a többiek közül, és menjen valahova, de nem tudtuk, hova. Nem akart menni, erre elkapott a partizán engem, és kitolatta velem Illés bácsi kocsiját. Akkor azt parancsolta neki, hogy üljön föl, de Illés bácsi nem akart. Erre rám parancsolt, hogy üljek fel én. Én sem akartam. Erre elkezdett lövöldözni a fejünk fölött, mire én fölültem, és elhajtottam a kocsit másik három hasonló sorsú társammal. A partizán ment előttünk lóháton, mi meg követtük a három kocsival.

Amikor odaértünk a Vegyelek kovács sarkához, akkor hallottuk a temető felől a sortüzeket. A partizán nagyon káromkodott, hogy hol van hát az a katolikus temető. Ekkor tudtuk meg, hogy oda vezet bennünket. Nem sokkal később oda is értünk a főbejárathoz, bementünk, de nyomban meg is álltunk ott.

Jó ideig váraoztunk, dideregtünk, féltünk. Egy idő múltával előrébb mentünk, közel ahhoz a helyhez, ahol a nagy tömegsír van, de mi akkor nem tudtuk még, hogy az ott van. Megálltunk ott és az ott lévő partizánok mind a három kocsit megrakták ruhaféleséggel. Nem lett tele a kocsiderék, de jutott bőven mindegyikre. A másik két kocsissal én nem sokat beszéltem, azt hiszem, nem is ismertem őket. Amikor így megrakodtak, akkor indultunk Újvidék felé. A kocsin mellettünk egy-egy partizán ült, utánunk meg jött egy szakasz gyalog. Sötét éjjel volt, nem tudom, hányan lehettek. Eljutottunk a kolóniai iskoláig, ott megálltunk, mert a gyalogosok kijelentették, hogy nem hajlandók gyalog menni. Ekkor valaki visszament a faluba, onnan kis idő múlva érkezett még néhány kocsi, és most már így folytattuk az utat az újvidéki rendőrlaktanyáig. Ott reggelig pihentünk, akkor a rakományunkat el kellett vinni a Hoffherr-Schranz cég Temerini utcai lerakatáig. Ott találkoztam Petró Pista bácsival. Szedte elő a zsebéből a százpengősöket, és morzsolgatta szét, hogy erre már nekünk sosem lesz szükség. Lahos Istvánnal is ott találkoztam, az meg azt mondta, hogy Uracs Antal bácsi, az újsori, azt üzeni, hogy aki hazahajtja a kocsiját-lovát, annak odaadja az egyik lovat. Petró ezt azért mondta nekem, mert Antal bácsi lovait onnan nekem kellett tovább hajtanom. Minden kocsira öt mázsa lisztet raktak, és azt el kellett vinni Belgrádba. Újvidéknél átmentünk a Dunán a kompon, Indiájáig megtettük az utat még aznap, onnan reggel folytattuk Belgrádba. Mi egész úton oda és vissza nem kaptunk enni, hanem Indiján Tóth Pista bácsi egy kirabolt boltban talált egy láda marmeládét (lekvárt), és azt osztottuk be magunknak egész idő alatt. A lovaknak is úgy szajréztunk szénát; találtunk zabot is egy padláson, de mire azt adtuk volna nekik, mennünk kellett tovább. A zabot magunkkal vittük, de a lovaknak nem jutott belőle. A Száván is kompon mentünk át, s lerakodás után nyomban jöttünk vissza.

Mi Temerinből hétfőn éjjel indultunk el, és másik hét szombatja lehetett, amikor Belgrádból visszaértünk. Akkor elhajtottak bennünket a Pirosi úti kaszárnyába, onnan tovább már gyalog tereltek le-föl a városba, végül a folyamórségen kötöttünk ki. Amikor elérkezett az est, én csak álmélkodtam, hogy hát talán az egész Temerin minden férfiját elhajtották, ott annyi ismerős volt. A lovak mind a kaszárnyában maradtak, odajártak a cseneji gazdák, és válogattak közülük magunknak.

Karácsony előtt hazaengedtek, akkor néhány napig jártam a vasuta-

sokkal pályamunkára. Egy napon érkezett kézihajdányon egy partizán. Az előmunkással, Gyurik Istvánnal beszélgetett. István szólt nekem, hogy: 'Téged keres.' Fölültem a partizánnal a háromkerekűre, és bementünk az állomásra. Ott, ahogyan beléptem az irodába, két partizán is rám szegezte a puskacsövét, és bekísértek a község házára. Becsuktak a zárkába, ott már volt valaki. Kérdezem: ki? Elek Sanyi.

Tőlem elszedtek mindent: a tarisznyámat, zsebórámat, füttyülőt, én azt hittem, hogy befellegzett. Reggel visznek be az irodára, jönnek oda szőregi meg cseneji szerbek, és néznek, mint a vágni való barmot, hogy ismernek-e. Jóval később tudtam meg, hogy Kurcinák Jánost keresték, aki valamikor vadőr is volt, de az elmenekült már jóval korábban. Nem is tudtam, hogy ő Kurcinák, mert csak a másik nevéől ismertem Kacérnak. Helyette vittek engem, meg még egy Kurcinák Lajost. Több mint két hétig tartottak fogva, az idő alatt sokakat behoztak oda a börtönbe, és sokakat elvittek onnan Petrócre, mert ott volt valamilyen bíróság. Egyszer behozták Juhász Borist is, azt is elvitték Petrócre, de ő nem sokkal később hazamehetett, mert amikor én január elején kiszabadultam, a Boris már itthon volt¹. Név szerint nem emlékszem már, hogy ki volt még ott a zárkában, de tudom, hogy sokan megfordultak, és sokakat elvittek Petrócre, akiknek nyoma veszett.

¹. Boriskát 1945-ben bíróság elé állították.

„ÉN VOLTAM, AKI MEGMARADT”

Kövágóné Petró Rozália nyilatkozata

2001. január 16-án Temerinben, a Gyepsor (korábban Lenin u.), majd Nikola Pašić u. 145. számú házában nyilatkozási szándékkal fogadott az 1928-ban Temerinben született Kövágóné Petró Rozália. A Petró családnak a csurogi határban volt tanyája, Boldogasszonyfalva mellett. A nyilatkozó elmondta, hogyan üldözték el őket a birtokukról a partizánok. Akkoriban a csurogi határban élő temeriniek nagyon osztottak a Csurogon élő magyarok sorsában.

Hány éves korától volt a tanyán?

Harminchatban vettük meg, harminchében pakoltunk ki, ősszel. A temeriniek megindultak keresni nagyobb területeket. Mert itt úgy volt mindegyiknek, hogy szertesét volt az az egypár hold, elmentek Csurogra, akkor ott megtalálta egyik, a másik, kezdtek oda kiköltözni. Mert ott volt még föld eladó.

Térjünk a negyvennégyes eseményekhez. Maga tehát megmenekült ott a tanyán. Elbújt a jászol alá.

És ott maradtam. Én nem voltam lógerban. Nekem sikerült kimaradnom.

Nem keresték?

De kerestek. A szomszédasszonyunk, az egy szerb özvegyasszony volt. Ő is segített. Két szomszédunk volt szerb, kettő magyar. A keleti meg a nyugati volt a magyar, az északi meg a déli a szerb. Mikor engem kerestek a partizánok, az abból adódott, hogy nem tudták, ki eteti ott a jószágot. Mert amikor a szüleimet elhajtották és a partizánok mindent elpakoltak, maradt ott néhány jószág. Jött egy nagy szánkó, szerb partizánok, szétnézni, látni, hogy maradt-e valami. Megijedtem, hogy majd bejönnek.

Akkorra tehát már a szüleit elvitték. Az melyik napon volt?

Talán negyvenöt január huszonharmadikán.

Előre megbeszélte velük, hogy el fog bújni?

Nem. Mert én addig is bújtam. Az oroszoktól. Repülőterük volt a járá-

son. És mentek a tanyákra, hogy hol van lány, majd viszik a Sörös-szálásra, a híd mellé, mer ott volt a konyhájuk. Amikor az embereket keresve a szüleimért bejöttek, szánkón becsúsztak az udvarba, csak azt mondták a szüleimnek, hogy öltözzenek föl, de én szerencsémre bent voltam, fölszaladtam a padlásra a följáraton. Úgy lett már az oroszoknak is beadva, hogy nincs itt lány, otthon van Temerinben.

Maguk mindannyian jól beszéltek szerbül?

Nem éppen túl jól. Jártunk nagyon össze, mi a szerbekkel jobban, mert ott voltak lányok. Egyik szomszédban is onokák voltak, ilyen idős mind a kettő, mint én, meg a másik szomszédunkban is.

A szüleit elvitték ott nyomban, ahogyan bementek a tanyára?

Igen.

Föl a szánkóra?

Föl a szánkóra. Be kellett a lovunkat fogni a szánkóba. Apám egyet fogott be, azt mondta, jó, hát egy lóval is be bírnak ők menni. Nem mondták, hogy kosztot is vigyenek, hanem csak azt, hogy jönnek majd mindjárt vissza, csak annyi, hogy kihallgassák őket. Apám ezen nagyon meglepődött. Ők megálltak az udvaron, én meg fönt voltam, onnan figyeltem le, hogy mi van. Mikor befogtak, akkor apám el is indult, hogy majd emezek is meginduljanak a szomszédért is. Tera Varga János volt a szomszédunk, Tera Varga Lacinak a nagyapja.

Hány ló maradt az istállóban?

Három. Meg egy tehén, meg egy borjú, az már olyan nagyobb. Elindultak a szomszéd felé, hogy majd mennek oda, de apám visszaszaladt. Ők, a partizánok zárták be az ajtót, meg ők tették zsebbe a kulcsot. Nekem fölszólt apám, hogy: „Majd gyüvünk, mingyán. Csak legyél itt.” A partizán rászólt apámra, hogy hát hová mész? Azt mondja, hogy a kutyát kiengedem, nagyon mérges. Becsuktam a mellékszobába. Akkor ráhagyták. Vissza fölült a szánkóra és elmentek.

Ez nagyon hideg időben volt.

Szörnyen hideg volt.

Maga ott fönt remegett meg félt is.

Lementem aztán az istállóba. Mikor már láttam, hogy elmentek

Mikor?

Olyan dél, tizenegy felé. Nekem már akkor nagyon rossz volt a képzeletem. Itt már nem jól van valami. Láttam, hogy behajtottak a szomszédba is. Lejöttem, bementem az istállóba, lefeküdtem.

Akkor már Csurogon elég sok gyilkosság történt. Sok magyart kivégeztek. Annak a híre kijutott magukhoz?

Nem. Mi nem tudtunk semmit, mert mi nem mertünk menni sehova, még a szomszédokhoz sem. Attól féltünk mindig, nehogy azt gondolják a

Az ötvenedik évfordulóra állított kereszt a nagy tömegsír végében

szerbek, hogy talán mink stimmelünk össze valakivel. Mikor megkezdődött ez az ősz, a partizános élet, akkor már mindenki olyan magányosan maradt.

Az istállóban nem lehetett nagyon hideg, ha ennyi jószág volt.

Á! Meleg se volt. Meg azért a földön! Jászol alatt! Úgy, csak abban a blúzban, ahogyan kimentem. Majd megfagytam. Nem is tudom már, hogy aznap-e, vitték el a jószágot is.

Visszajöttek és ...

Nem ezek, nem, hanem egy másik banda. Szánkón megint jött egy másik banda, azok vitték a teheneket, lovakat, a disznók meg ottmaradtak. Volt sok disznónk. Anyakoca hat-nyolc, meg hízó tíz darab. Mert nem tudtuk eladni. Nem mertünk menni sehova árulni.

Amikor vitték el a jószágot, akkor maga hol volt?

A jászol alatt.

Hallotta, hogy mit beszélnek?

Nem beszéltek nagyon, hanem nagyon boldogok voltak, hogy ők pakolnak. Nevettek, örültek, jó kedéllyel. Vezették ki a jószágot. Meg egy pillanatra úgy voltam, hogy el is veszttem, hogy nem is tudok jóformán semmit. Aztán úgy észhez lettem, mintha ébrednék. Biztos egy kis időre elvesztettem az eszméletemet.

Ezt is világos nappal csinálták?

Nappal, nappal! Másnap még ott voltam, akkor elmentem a szomszédba, ahhoz a felső szomszédhoz, ahol egy özvegyasszony volt.

Bement az öreg nénihez és mondta, hogy itt vagyok?

Átmentem. Pujgatta rám a kutyákat, mert nem tudta, hogy ki jön. Majd leszedtek a kutyák. U'vati ga! U'vati ga! Fogd meg! Csendben szóltam neki: „Lubinka néni! Lubinka néni!” [Helyesen: Ljubinka. M. M.] Hát, nem hallotta meg. Azt gondoltam, fene eszi meg, ha megharapnak is, akkor se lőttek agyon, megyek. Közelebb mentem, egészen a szalmakazal meg a fészker közé, megint szótam neki. Híí! Akkor: „Jaj, csédó moj!” [Gyermekelem, magzatom. – Hibás.] Kiszaladt. Oda hozzám, hogy jaaaj!!! Én vagyok? Ő nem tudta! Odajött, behívott. azt mondja, az este is kerestek. Ide jöttek. Aztán sült ki, hogy nem azért kerestek, hogy el akartak vinni, hanem apám meg anyám beszóltak az érdekemben. A tanyánk mellett ugyanis volt hat hold földje egy csurogi, szintén szerbnek, annak volt egy legény fia. Az is elment partizánnak, hogy ne kelljen menni a magyarokhoz munkaszolgálatra. Jóban voltunk. Mikor beértek Csurogra a szüleim, meglátták, hogy Csurog körül van zárva partizánnal. Már vissza nem jöhetnek értem. Beszóltak ehhez a földszomszédunkhoz, akinek tanyája nem volt. Szóltak bejárni hozzánk itatni, meg úgy bent tanyázni, amikor kijöttek a földjükre. „Kint maradt a lányunk, a Radica itthon van –

a fiuk –, hát kimenne-e érte?” Miló bácsi rögtön szólt Radicának. Az egy másik partizánnal kijött a tanyára. Még én akkor ott is voltam, hallottam én a hangját, hogy ő szólt: Rozika! Rozika! Hóó! Rigya! [Sárga] – szólt a lovakhoz is. Szvilengatyásoknak [Selyemgatyások] hívták őket, mert olyan jó gazdák voltak. Szerencsémre, hogy nem mentem ki, mert mit tudom én, hogy most ő is, milyen szándékkal... Meg nem mertem, no.

Vittek is el végül is valamit?

Nem.

Akkor tehát jó szándékkal mehettek.

Igen, igen. Lubinka néni, amikor átmentem hozzá, este, azt mondja, hogy ad enni, egyek. Nem is ettem még azóta, hogy...? Mondom, hogy nem.

Mennyi idő telt el addig, hogy a szüleit elvitték, meg amíg átment?

Két nap meg egy éjjel. A második éjjel mentem át. Akkor... Enni nem bírtam. Tán a világ szerelméért sem ment le énnekem, olyan szörnyen fojtott ez az idegesség, meg is fáztam. Akkor azt mondja, hogy feküdjek le az ő ágyába, ő nem fekszik le. De csak egy ágy volt, mert ők meg leégtek pár évvel előbb, akkor meg mi áthívtuk őket, a gyerekeket, hogy aludjanak ott, meg hát segítettük őket. Adtunk nekik, ami volt: bab, meg no, amijük a padláson megégett. Magtárból csináltak egy kis szobát, meg egy kis lecsapott konyhát, amiben megvoltak. Olyan jó volt nekem az a meleg ágy, én úgy elaludtam, hogy... Mert ő azt mondta, hogy ő majd vigyáz, én csak aludjak. Ha valaki jön, majd ő gyorsan fölkel. Az ágy alatt volt egy nagyteknő, egy disznókopaszto, az alá bújjak be, mert nem tud hova hirtelen majd elbújtatni. No de arra nem került sor. Reggel fölvirradtam szépen az ágyban. Akkor ő elment a szomszédba, megkérdezi, mit tud? Mert ő úgy tudja, hogy viszik a temerinieket is, meg viszik mindenholnan a magyarokat. Én meg addig legyek a portán.

Milyen nyelven beszélgettek?

Szerbül. Annyit tudtam én, amit így kellett. Az a szerb embere azt mondta, hogy jój, menjek innen, valahogy tüntessen el engem innen, menjek Temerinbe, hátha majd még sikerül a magyarokhoz csatlakoznom, mert ő úgy tudja, hogy mindenholnan szedik. Akkor én fogtam magamat, a Lubinka nénitől, nappal visszamentem a mi tanyánkra. Fölmentem a padlásra, mert ott volt eldugva amit anyám ládában kicipelt Temerinből, hogy megmaradjon. Pár darab ruhám maradt még, meg mint hát nagylánynak, vastag fehér, meg selyemszoknya, meg egy ágyterítőre nagyon emlékszem, hogy azt összehajtotta anyám, és bele a ruhákat. Feketééknél, a szomszédba, berakták a pelyva alá, anyám kétszerre, háromszorra éjszaka, a hátán a faluból kicipelte. Ott a padláson a csutkarakásba beletettem. Elővettem, de nekem nem volt, csak anyámnak

egy kabát, ezt vettem föl, egy fekete plüss kabát, jó nehéz, bélelt, meg apámnak a hosszúszerű cipőjét húztam föl, meg hogy ne is úgy nézzen ki, ahogy szoktam, mert a másik szomszédunk az kívül állt, az ablak alatt, nézte, hogy ki ez, aki innen megy el. Én mindenféle sálba, meg ruhába csavarva magamat, nagyon meghajolva mentem el. Félttem. Nálunk megvolt a kukorica hagyva, mert úgy mondták, hogy ne vágjuk ki a szarát. Hagyjuk meg, hogy bírjanak a partizánok benne lakozni. Amikor a hídon átertem, akkor megindultam srégre Temerin felé, de többet tekintgettem hátra, mint előre.

Abban a nagy hóban törte az utat?

Törtem. Törtem bizony. A temető mellett kijöttem a csurogi útra. Bementem a Fárbasokhoz, ott is rengeteg szánkónyom volt, de egy lélek se. Megijedtem, hogy hát tényleg nincs Temerinben senki? Ez a goszpodincái határban volt. A Fárbasok voltak az utolsó düllőben, utánuk már a temerini határ következett. Akkor voltak a Vargák, a temerini oldalon, a három Templomi Varga. Jött ki elejbém Franci néni, Lajosnak a felesége, azt mondja, hogy „No! Nem igaz, hogy a csurogiakat elvitték!” Mondom neki, hogy de igaz! De aszongya, ha igaz, akkor te most honnan jössz? Mondom, hogy azt mondták, erre is viszik a magyarokat, hát nem vitték még? Itt vannak? Aszongya itt, de megvan mondva, hogy pakoljunk össze, mert ki tudja, hogy mikor visznek bennünket.

Az ő tanyájuk már a temerini határban volt?

Igen. S akkor aszonta, gyere be. Ha mennünk kell, neked is jut majd egy kenyér. Bementem, ott aludtam egy éjjel, meg ott már ettem egy kis levest, most már bírtam. Jó meleg levest. Örültem, hogy fogadnak szépen, az Isten áldja meg őket, de mégis elmegyek majd a faluba. Vagy pedig a keresztanyámhoz, a Szlatyinához. Ott volt a keresztanyám meg keresztapám. Nem értem egy-két düllőt, hármat, oda értem a Gusztony Antal bácsi, meg a Sándor bácsi tanyájához, az mellett volt minékünk öt hold földünk. Szoktunk hozzájuk mi is bejárni, mikor ott kapáltunk. Bemegyek oda is. Mikor azok is megláttak! A jó Isten áldja meg, vagy nyugosztalja őket. Azt mondták, hogy ne menjek sehova. Itt jó helyem lesz. Ott voltam egy nap, akkor, mondom, elmegyek a keresztanyámhoz. Ott voltak már nem messze. El is mentem, de úgy engedtek el, hogy jöjjön velem az ő lányuk. Az fiatalabb volt nálam két évvel. Lementünk, de azok sem tudtak semmit sem a csurogiakról, csak azt, hogy elvitték őket, azóta semmit nem tudnak. Szegény körösztyán rit a keserűségtől, hogy a fia, hol van, meg a lánya hol van. Azok is csurogiak voltak. Ott voltam elég sokáig. Akkor jöttem ide haza, megnéztem a házat, hogy mi van. Egy este. Mikor már beesteledett, mert mindig félttem. Lementem a Halpiacon, jöttem föl Gyep-

son. Kint állt Lengyel Jóska bácsi az utcán, az meg úgy megörült, hogy Rozika, hát te meg hunnan gyössz?!

Még mindig olyan nagy hideg volt?

Hideg, hideg nagyon. Soká tartott akkor a tél. Nagy hó volt. Azt mondja, hogy majd vége lesz már, és visszajönnek. A szüleim. Meglepődtem, hogy a faluban így tudják, hogy én elszöktem? Hát engem valaki még megfog. Féltem, nagyon féltem. Azt mondja, hogy nem bánt most már senki, ne félj. Nincsenek már itt. Azelőtt így körül volt véve a falu, álltak, örködtek, de most már nincsenek.

Mit mondott, hol örködtek? Hol álltak?

A sarkokon. Hogy nehogy valaki kimenjen a faluból vagy bejöjjön. Akkor eljöttem ide haza. A szomszédba mentem itt is el. A Fekete Ferenc bácsi, meg Örzse néni vigyázták a házat.

A híre előbb hazaért, mint maga.

Ajjaj! Sokkal! Sokkal. Nem is gondoltam. Olyan híre volt, hogy valaki csurogi magyar megmenekült. Én voltam, aki megmaradt. Megszökött, nincs a lágerban.

Mikor szerzett tudomást arról, hogy a szülei hol vannak?

Azt mindenki mondta, hogy Járekon vannak, akárkivel beszéltem.

Már útközben?

A nép már ott kint a tanyákon is tudta. Na de hát az apám nem Járekon volt, mert a férfiakat elhajtották Újvidékre. Csurogról klumpával a lábukon indultak, ahogy fölültek a szánkókra, hogy ne fázzon a lábuk. Csoportban hajtották a Nagybarán köröszkül, a jégen. Áthajtották őket. A tatámat be akarta terelni egy Čačić nevezetű szerb ember a tanyájára, az is ismerete, mondta neki, hogy húzódjon félre, tűnjön le. Nem mert apám, mert azt mondja, visszanéz a partizán. De ha valahova elbújok, hát hova megyek vissza. Haladt a többivel.

Hol voltak Újvidéken?

A dohánygyárban. Ott dolgoztattak velük. Anyám meg a lógerban.

Látogatta?

Nem mertem én oda menni.

Mikor jött haza az édesanyja?

Augusztus tizenötödikén lettek elbocsátva. Akkorra átmentek Szépligetre [Gajdobra]. Két hónapot lehettek ott. Anyám egy nagyobb partizánfőlügyelő házában, vagy mi a fenének is titulálták, annak rendet tartott. Ott már együtt voltak. Együtt jöttek haza.

EGY TEMERINI CSUROGON

Nagy Sándor vallomása

Temerini születésű, Szabadkán élő lakos, Miroslav Antić utca 20. Csurogi tanú, temerini vonatkozásokkal.

Temerinben születtem 1930-ban, anyám Zavarkó Ilona, apám Nagy József, 1888-ban született, római katolikusok, temerinek, de 1926-ban kimentek a csurogi határba tanyásnak a Sevina umka nevű magasan fekvő részre, amin Ljubomir Nikolaševićnak volt a tanyája. Ez egy ismert magaslat, ősrégi telephely lehet, sok ókori dolgot lehet a szántáson találni, én magam is találtam rézkarikát meg más hasonlót. Három kilométerre esik Csurogtól. Harmadosok voltunk a tanyához tartozó 17 hold földön 1943-ig, akkor be muszáj volt menni Csurogra, mert a tanyára behúzódtak a partizánok. A gazda mondta, menjünk most már el. Addigra mi 13 000 dinárért Csurogon vettünk házat abban az utcában, amelyiket a magyar időben Gömbös Gyula utcának neveztek, a 27-es szám alatt. Gavro Abaja volt az eladó. Ez körülbelül '33-'34-ben lehetett. Attól kezdve, hogy mi elmentünk a tanyáról az partizánfészek, bázis lett, vagy ahogyan ők mondták: „báza”. Láttam azt a fényképet, amelyiken a kivégzett csurogi kisbírók láthatók. Egy részüket magam is ismertem. Az elsőt balról, például. Az volt a dobos, a Sleisz bácsi. Balról a harmadik volt az, akit negyvenháromban eltüntettek. Ő hordta a tanyákra az idézéseket, meg a cukorjegyet is. Hozzánk is. Eltűnése előtt is járt nálunk, tőlünk elment, és harmadnapra eltüntették, de nem a nádalji úton, amint azt az újságban olvastam, hanem a Nagybara partján, a Nagyhídnál levő tanyánál. Az is partizánbázis volt. Én nagyon sok partizánbázisról tudtam, de erről soha senkinek nem beszéltem sem én, sem az apám. Mert ő is tudta, hol van.

Majd elmondok még néhány példát, hogy lefessek, milyen volt a hangulat a háború alatt Csurogon.

Minket, magyarokat már 1942-ben ki akartak végezni a partizánok. Ki akartak bennünket onnan pucolni. Volt a főutcán egy bocskoros, szerb ember. Annak volt egy nagyon szép lánya. Egy magyar csendőr udvarolt neki. Szép, 180 centi magas férfi. Negyvenkettő január ötödikén elment a

lányhoz, az nagyon sírt. A csendőr faggatta, mi van. Elárulta a tervet. A zsablyai úton, a zsidó Juliskánál – a férje tollszedő volt, elvitték a magyarok, volt két lánya meg két fia –, a boltban van egy könyv, abban be volt osztva minden magyar házhoz három személy, akik majd kivégzik a házbelleket. A csendőr persze ezt jelentette, kiment két csendőr és a könyvet megtalálták egy hatszáz literes hordó alatt. Hús partizán volt beosztva a határvadászokra, hús a csendőrlaktanyára, ötven az ott állomásozó katonákra. Így volt tervezve. Ha ez ki nem tudódik, akkor kivégeznek minden magyart még negyvenkettőben. Erre jött a razzia.

A razzia napján anyám nagybeteg volt. Apám hajnalban kocsin bevitte az orvoshoz. Zsidó orvos volt. Megmentette anyámat. Beadta az injekciót, adott orvosságot és apám indult vissza a tanyára. Amikor jött visszafelé, már hármas gyűrűn kellett átjönnie, amivel a falut körülfojták a magyar fegyveres erők. Apám csak könyörögve tudott átmenni rajtuk. Amikor kiért a tanyára, akkorára elkezdődött a lövöldözés a csurogi Rében. Föltették a tűzharcot a partizánok a magyar fegyveres erőkkel.

Akik a könyvben voltak, azokat a faluból mind összeszedték. Ahol ellenálltak, ott az egész családot kiirtották. A harc addig folyt, amíg a könyvben szereplőket mind össze nem fogdoszták.

Amikor apám megérkezett a tanyára, már 10–11 óra között lehetett. Kifogta a lovakat, bekötötte az istállóba, akkor befutott hozzánk az egyik tanyaszomszédunk, akinek a második és a harmadik gyűrű között volt a tanyája, a Csurog–Zsablya vasút mellett. Neve Papp Mihály, az apja szintén Papp Mihály. Ő elindult, hogy bemegy Csurogra, de csak a második gyűrűig jutott el, ott az örök rákiáltottak: Állj! Ahelyett, hogy megállt volna, szaladt vissza. Apám már éppen jött be az istállóból, amikor ez a Papp ijedtében beugrott az udvarunkba a bozótkerítésen át. Én a nénémmel a szobában voltam, mindent láttunk. A katonák leadtak Pappra 3-4 lövést. Mi, gyerekek is kimentünk az istállóba, ahova bement a Papp is, meg apánk is. Papp mindenáron haza akart volna menni, de akkor a harmadik, a legkülső kör katonái is odalóttek már. Bejött két katona az udvarba, keresték Pappot. Apámmal együtt átvezették a szállására, apám igazolta őt, jól ismerték egymást, Pappék is temeriniek voltak. A katonák elmentek, apám hazajött. Néhány nap múlva, amikor a katonák feloldották a határ zárlatát, akkor tudtuk meg, mi történt Csurogon.

Negyvenegyben a csurogi magyarok magyar zászlóval várták a honvédeket. A csetnikek is készültek a fogadásukra, de más módon: fegyverrel. Ők a Gyöngysziget felől számítottak rájuk, közben meg Földvár felől jöttek. Huszárok. Éppen azért, mert más irányban lestek rájuk, a bevonuláskor nem esett semmi lövés. A katonák a templom előtt letelepedtek ebédelni. Észrevették, hogy az iskola tetejéről, a cserepek közül kinyúlik

egy kéz, benne kézigránát. A honvéd, aki észrevette odalőtt és eltalálta a kezét, a gránát kiesett belőle, legurult, de nem robbant föl. Ekkor a szerb templomról is elkezdtek a honvédekre golyószórózni. Az ünneplő nép, meg a honvédek is, mind az árokba feküdtek. Néhányan megsebesültek. A katonák fölmentek a padlásokra és lehoztak öt személyt. A szerb pappal együtt, meg aki a gránátot dobta, meg annak a társa, ez összesen nyolc fő. A rögtönítélő bíróság ott helyszínen halálra ítélte őket és a nagy iskolafal előtt lelőtték őket. Ezt én akkor a saját szememmel mind láttam, mert akkor már én ott iskolába jártam, bent laktam a faluban, úgyhogy apámnak is én meséltem el. Akkor ott senki mást nem bántottak.

Valamivel később lelőttek egy rendőrt. Alighanem Cvitkó Matyi volt a neve. Állt a sarkon és beszélgetett a pékkel, Malić Rado volt a neve. Rado szólt a rendőrnek, hogy látott két gyanús személyt. A rendőr megállította őket, igazoltatta. Egyikük a belső zsebéből kivette a 9 milliméteres pisztolyát és fejbe lőtte a rendőrt. Rado pék megijedt, elkezdett szaladni, olyannyira, hogy amikor az üzletéhez ért, ott egyszerűen beesett az ajtón. A lövés hallatán más csendőrök szaladni kezdtek az utca vége, a rét felé. A másik sarkon volt egy szerb vegyesbolt, a nyomok odáig vezettek. Onnan kilőttek a csendőrökre, erre már odaértek a határvadászok is. Kézigránáttal szétrobbantották a házat minden benne levővel együtt. Egy partizán az udvaron levő kútba bújt el, onnan picézték elő.

Negyvenhárom telén nagy hó volt. A szélmalom környékén két partizán rálőtt Gyantár Gyura rendőrré. Egészen véletlenül ott volt a sógorom, testvérnéném férje, Rápity Jóska. Ő ordenáncos volt. Nem csinált semmit, csak a lövésre lefeküdt az árokba. A rendőr visszalőtt, a partizánok elmenekültek, bementek Jokić Rade szállására és rávették, hogy induljon el velük Újvidékre. El is indultak, de valahol Gospođinca (Gospodjinci, illetve Boldogasszonyfalva) közelében utolérték őket, egy szárkúpban voltak már elrejtőzködve, a kúpot rájuk gyújtották majd lelövöldözték őket. Holttestüket bevitték Zsablyára. Egyikük, Maletin Rado nekünk átal-só szomszédunk volt. Másnap jelentették a szüleinek, hazahozták és eltemették.

A búzaőrök közül – szerbek és magyarok vegyesen – egyet szintén megsebesítettek ekkoriban, egyet pedig le is lőttek. A sebesült az volt a magyar. Elbújt a tökszár közé, a partizánok nem találták meg. Azután ő bement egy szerb szállásra, a gazda befogta a lovakat, szalmát rakott a kocsira, az alá elrejtette a sebesültet, bevitte a faluba az orvoshoz. Titokban megmentette.

Amint mondtam már, én tudtam, hol vannak bázisok. Például volt egy a Čupić-házban a faluban. Onnan szerezték be a partizánok az élelmet. Ez egy vegyesbolt volt. Mellette üres telek, deszkakerítéssel körülvéve, de az

egyik deszkát félre lehetett lökni és ott be lehetett menni, és ott lehetett jelenteni a bent levőknek, hogy jönnek a csendőrök, vagy amit kellett. Én ezt többször láttam használni, mert ez ott volt a Csoti-háznál, a kerítés mellett meg volt egy cseresznyefa és én arra fölmásztam leskelődni. De nem mondtam el a csendőröknek semmit abból, amit láttam, pedig nagyon kínos helyzetbe is kerültem. Éppen fönt ültem a cseresznyefán, amikor jöttek arra a csendőrök. Megláttak.

– Te ott mit csinálsz?

Nem volt akkor termés a fán, hát mit találjak ki, már elkezdtem enni a levelet. Mondom nekik:

– Én szeretem rágni a cseresznyefa levelét. Olyan érdekes kesernyés íze van. Ha nem hiszik, kóstolják meg.

Egy másik bázis meg a Laka Ivkov házánál volt. Abból később partizánpilóta lett. Ez akkoriban olyan 17–18 éves legény volt, én onnan ismertem, hogy galambokat szoktam vele cserélni. Egyszer csak eltűnt. Akkor ment el partizánpilótának.

A Vélaski-tanyán szintén volt egy bázis.

Sagulj Rado gazdag ember volt, vadász. Az ő tanyáján is volt egy bázis a szárízik kazalban. Ott tizenöten-húszan is elfértek. Előtte birkaól volt, az ólhoz meg ki voltak kötözve a kutyák, így a nyomozó kutyák nem tudtak nyomra vezetni.

Mindezekről a bázisokról az apám is tudott, meg még sok másról a nádalji meg a turjai határban, de sohasem mondtuk el senkinek.

Negyvennégy októberében előjöttek a bázisokból a partizánok. Mindenféle fegyverrel. Vidékiek akkor még nem is jöttek. Kidobolták a faluban, szerbül, magyarul, mégpedig akkor még a magyar kisbíró, hogy mindenki adja át a fegyvert. Másnap, 24-én eljött hozzánk a Maletin Rado, hogy hol van a testvérem, meg a sógorom. Kimentek szántani.

– Tűnjönek el.

A sógorom nyolc hold földet tartott harmadából Uvuk Braca gazda földjéből. Uvuk kiment utánuk jelenteni, hogy a sógorom tűnjön el. Hagyjon ott igát, szerszámot, majd a lovakat ő elrendezi, kimegy értük. Ki is ment és haza is hajtotta, a sógorom meg családotul elment Temerinbe öreganyám házához a Kutyaluk végén, a Nagy Imre-féle házba. Temerinben meg éppen akkor szedték össze az embereket. Elvitték a bátyámat, Nagy Imrét, akkor olyan negyvenéves volt, Kerekes sógoromat, Viktor nagynénim urát, ő negyvenkettő volt, meg a Rápity Jóska sógort. Mindannyian ott veszték.

Nálunk, Csurogon is házról házra járva szedték össze az embereket. Édesapám kiment a kútra az utcára és ott beszélgetett. Eközben hozzánk bejött Banjac Đoka, Branko Lazić, meg a szerb temetőcsősz, a nevére nem

emlékszem. Apám az utcai kúton, a Perger-kút előtt húzta a vizet. Mivel apám nem volt otthon, a jövevények engemet vittek el, kísérték a harmadik házig. Ott Branko Lazić rámfogta a pisztolyát, én belenéztem a csőbe, az volt az érzésem, hogy látom a cső mélyén a golyót. De már előbb, még otthon, engem a falhoz állítottak, anyámat meg a kúthoz. A következő napokban az ilyesmi mindennapi eseménnyé vált. Naponta jöttek hozzánk, raboltak, ezért már tárva-nyitva tartottunk mindent, mi meg a pelvás-ban aludtunk

Ahogy engem kísérték a fegyveresek, egy szerb asszony, név szerint Kerski Živka meglátta az apámat és elkezdte kiabálva:

– Ez is magyar. Ezt is vigyétek!

Az az öt szerb, akikkel apám beszélgetett, a védelmére keltek:

– Ne bántsátok ezt, ő senkinek sem ártott.

De nem ért semmit, az asszony sivalkodott, csak vigyétek és vigyétek.

Ez az asszony nekünk a hátsó szomszédunk volt. Negyvenkettőben az urát kivégezték, három gyerekkel maradt. Nem mellékes talán, hogy az urával is sokat veszekedett és olyankor is dühöngött. Apámra mutogatva azt kiabálta most, hogy:

– Ha én megvagyok a három gyerekkel, az ő felesége is meglesz ezzel.

Apámat áthívták a túloldalról. Ott a partizánok már tereltek 15–20 magyart. Amikor a csoport mellé ért, megállították. Duško Eskutov, tőlem mindössze egy évvel idősebb, tizenöt éves fegyveres partizán kiszedte apám zsebéből, ami nála volt és a többivel együtt elhajtották a községháza melletti raktárba. Én, három vagy négy napra rá vittem neki enni, csirkepaprikást. Ott volt még a középső néném ura, a Brasnyó, de azt nem láttam, csak apámat. Csak félig, de annyit láttam, hogy sírt, én is. Megcsókoltuk egymást, én átadtam neki a kosarat az élelemmel. Azután többet én már nem láttam. A kosarat kiadta, én elmentem haza, útközben vettem almát.

Nekünk nagyon jó lovaink voltak, meg jó kocsink. Emiatt engem berendeltek a községházára. Hátra bőrülést tetettek, elől meg ott volt a bak. Nem akartam a lovakat otthagyni. A kocsira fölült Veselinov Žarko, meg még három másik partizán. Én őt nagyon jól ismertem, később főleg, mert bejutottam a járáshoz Újvidéken, és olyan körökben mozogtam, hogy gyakran találkozhattam vele, tehát biztos vagyok benne, hogy ő ült fel a kocsimra. Mellém egy orosz százados ült a bakra és elindultunk Újvidékre. Ködölt az eső, de mi akadály nélkül mentünk Zsablyán, Gosdpođincán, Temerinen át Újvidékre. Temerinen áthaladva Žarko meglátta a fegyveres öröket a sarkon és elég lenézően, elégedetlenül szólt róluk. Valami ilyen becsmérőlót, hogy háromszor oda szartak a kukoricásba és most azt mondják magukra, hogy partizánok.

Este értünk Újvidékre. Átmentünk a pontonhídon. Vacsoráztunk, én is. Vacsora után a házigazda kocsonyás vörösborral traktálta a vendégeket. Abból én is megettem két kockát és elveszítettem az eszméletemet. Másnap reggel arra ébredtem a Futaki úti kaszárnnyában, hogy egy asztal tetején fekszek. Nyomban indultunk is haza. A katonák addigra már előkészítették a lovakat meg a kocsit is.

Nem egyenest jöttünk haza, hanem előbb el kellett menni Szenttamásra. Onnan irányították a batinai átkelést. Ott volt Stevan Doronjski is, azt is jól ismertem, ő meg a szerémségi Krčedinből jött.

Szenttamásról egy másik partizánnal meg egy nővel Óbecsére küldtek. Odamenet szembe jöttek az orosz katonák, mind nők, hatos sorban. Ránkestedett. Becsén beálltunk egy házhoz. Az utasaim elmentek. Másnap délután fél háromkor jöttek értem. Ez a férfi, meg a nő. Behajtottam a központba, ott föltek a kocsira egy koporsót, benne egy halottal, meg fölült a férfi és a nő is és megindultunk Földváron át Csurogra. Földvártól már csak földút vezetett, amit a tankok fölszántottak, úgyhogy nem is tudtunk az úton hajtani, hanem én a lovakra bízam magamat. Nagyon billegett a kocsi, az utasaim azzal fenyegetöztek, hogy lelőnek, ha fölfordítom őket. A lovak lehúzták a kocsit a vasút melletti árokba, mert az volt a legjárhatóbb hely. Megakadtunk egy pózna feszítődrotájában, három partizán bontott onnan ki bennünket. Ezek mondták, hogy mi van Csurogon. Este tíz felé értünk be Csurogra. A koporsót letettük a községháza udvarába, engem meg elküldtek haza. Ettől kezdve minden nap hívtak valahova fuvarozni. Másnap mindjárt jöttek értem, ezúttal már a szerb kisbíró. A községházán mondtam annak, aki ott parancsnokolt, hogy a kocsit meg a lovakat elvitte a Gyöngyszigetbe Kaja. Csak ennyit tudtam róla. Parancsolgatta volna, hogy menjek el értük, de én közöltem, hogy egyedül nem merek. Adott mellém két embert, egy kisbíró meg egy fegyveres partizánt azzal a meghagyással, hogy Kaja olyan állapotban adja vissza amit elvitt, amilyenben elvitte.

Visszaadta.

A községházán fölült a kocsira négy koma és indultunk volna Újvidékre. Közben én egész nap áztam, a ruhám teljesen át volt nedvesedve, mutatom a parancsnoknak, hogy én így nem mehetek Újvidékre. Átküldött a Nagyiskolába, egy teremben volt nagy halom ruha. Véres is. Ezt a kivégzettekről szedték le. Felöltöztem.

Elmentünk Újvidékre, de még asnap vissza. Földvárt elhagyva szembe találoztunk oroszokkal. Egyikük meg akart állítani, elkapta a lovak zabláját, de ezek a kocsin rájuk fogták a smajszert, nekem meg azt mondták, meg ne álljak.

Hazaértünk. Akkorra már édesanyámat is elvitték, mert volt két tehe-

nünk és az egyiket, éppen a tejelőt elvitték levágni. Anyám elment utána, hogy vigyék az öreget, ne ezt a fiatal jól tejelőt. Emiatt három hétig ott bent volt ő is tartva. Amikor kijött, azt beszélte, hogy kínozták az embereket, némelyikről cafatokban lógott a húsa. Négykézláb mászkáltak, a rendőrszobába a kínzószobából és könyörögtek egymásnak, hogy fojtsál meg. Anyám olyat is látott, hogy állapotos asszonyból kiverték a gyereket.

Az eléggé köztudott dolog volt, hogy kidobolták: kedden és szombaton kivégzések vannak, aki akarja, mehet nézni. Sokan mentek. A kivégzendőknek hátul össze volt kötve a kezük, a fal előtt le kellett guggolniuk és lelőtték őket. A ganérakásra. Körölbélül nyolcas-tízes csoportokban. A gané alól meg folyt ki a vér. Ganét dobáltak erre is. Még azt is hallottam, hogy a fülem hallatára beszéltek:

– Ezt a gyereket is! Nem szabad meghagyni. Tanú lesz belőle. Ez akkor történt, amikor fuvarozás közben egy velem egykorú gyerek, egy Vraneš nevezetű, aki velem együtt volt levante, arcul dobott egy kővel, amitől kirepedt a szemem sarka. Egy Tubić nevezetű földműves szomszéd bevitt a község házára és azt kérdezte ott, hogy mi legyen velem. Azt mondták neki:

– Engedd haza.

Még Bezdánba is eljutottam, oda is vittem utasokat. Anyám egész hónapon át nem tudta, hol vagyok.

Csak utólag, amikor már kiengedtek bennünket a lógorból, akkor tudtam meg, mi lett az apámmal. Csurogról elvitték Gospođincára, és Nikolašević Ljubomirt rákényszerítették, hogy verje agyon. A testét egy kriptába tették.

A bátyámat, a huszonhárombeli Vincét a magyarok negyvennégy nyarának végén behívták katonának, de csak Becséig jutott el, ott volt decemberig, akkor hazajött és jelentkezett a csurogiaknál. Egyszer be mentem hozzá is a zárkába, beszéltem is vele. December huszadika táján ismét doboltak a faluban, hogy kivégzés lesz. Addigra én már több csoport fogoly honvédet láttam bekísérni, de azokat mind kivégezték. Aznap délután én iringáltam a jégen. Három óra felé jött egy szerb lány és közölte:

– Ubili su ti brata. [Megölték a bátyádat. – M. M.]

Én folytattam a csuszkálást. Azután abba hagytam, hazamentem, leültünk enni.

– Anyám! A Vincét lelőtték.

Rítunk.

Vele lőtték le Németh Lajost, a Sugár gyereket, Gál Sándort, Trajszikot... A mi családunkból összesen hat embert végeztek ki.

Első: az apámat. Nagy József, született Temerinben, 1888-ban, római katolikus, földműves, ötünk édesapja.

Második: a testvérbátyámat, Vincét. Született Temerinben, 1923-ban.

Harmadik: Ilka nővérem urát, Rápity Józsefet, született 1913-ban, Temerinben.

Negyedik: Viktor néném urát, Brasnyó Lajost, született Csurogon, 1920-ban, vegyeskereskedő.

Ötödik: apai nagybátyám, Nagy Imre, Temerinben született, körülbelül 1916-beli.

Hatodik: Brasnyó Péter, Lajos sógorunk testvére. 1913-ban született Csurogon. Cséplőgép-tulajdonos és kocsmáros. Fűrészszel vágta le a nyakát a szablyai úton, az úgynevezett Manastir épületben, ahol sokakat megkínóztak.

Hetedik: Brasnyó András, az előbbieket testvére. Csurogon született 1916-ban vagy 1917-ben.

A sógorom, Rápity Jóska kivégzéséről utólag sok mindent megtudtam, mert az egy rendkívüli eset volt. A nagybátyámmal, Nagy Imrével együtt még aznap este, amikor hazatértek Temerinbe és a többiekkel együtt bevitték őket, agyonverték mind a kettőjüket a községházán. Kivitték őket a temetőbe, de nem a nagy tömegsírba, hanem egy külön gödörbe szánták őket. Amikor már élettelenül a földön feküdt, a sógoromat még egyszer fejbe lötték, ennek ellenére ő a temetőben mégis magához tért, kiment a határba és egy szárkúpban elrejtőzködött. Ott volt két hétig, akkor jelentkezett Zavarkó Pali bátyámnál, a Telepen, ahol egy-két hétig rejtőzködött. Erről én még akkoriban hallottam, mert sokszor átmentem utaztomban Temerinen. Onnan kiment Nász Tamás tanyájára, ahol régebben szolgált. A tanyáról bement Temerinbe a piacra, de ez már jóval később történt, mi akkor már régen a lógerban voltunk, ez már negyvenöt öszén volt. A piacon felismerte Kothai János és megszólította.

– Hát te? Még élsz?

Még aznap elvitték a Nász tanyájáról, vele az állapotos nénémet is, meg a fiukat, aki egy évvel volt fiatalabb, mint én. Visszavitték őket Csurogra. Ott zaklatták őket, Branko Lazić hasba rúgta az állapotos nénémet, egy másik ottani meg rájuk kiáltott:

– Idi kući, u pičku materinu. (Eredj haza, az anyád picsájába!)

Így a nénémet meg a fiát hazaengedték, a sógoromat megkínózták, elvitték Újvidékre és ott tűnt el. A Sangáj felé lett eltemetve. Az volt a bűne, hogy volt neki egy nagyon jó, Kulán csinált parasztkocsija. A Tubić Milutinnak az kellett.

HOGYAN MENTETTÉK MEG AZ OROSZOK AZ ÚJVIDÉKRE HAJTOTT TEMERINIEKET?

A Temerini Újság 1996 decemberében és 1997 januárjában több folytatásban közölte Úri József (Joe Uri), ma Kaliforniában élő, egykori temerini lakos visszaemlékezéseit, amit Dujmovics György laptulajdonos főszerkesztő vetett papírra. Ebből az interjúból származik az alábbi részlet.

1944 után én ártatlanul sokat szenvedtem és nagyon meghurcoltak, pedig az égvilágon semmilyen okot nem szolgáltattam rá. Összeszedtek bennünket, és bevitték, többször is. Éjjel 12-kor zörögtek be az ablakunkon. Bezörögtek és azt kérdezték, van-e katonaruha vagy fegyver. Ha van, adjuk át. Hát nincs, mondtuk, honnan lenne. Jó, ha nincs, akkor tegyék be öt napi kosztot, vegyek magamhoz lapátot és gyerünk. Mire az anyám berakta a kosztot, én meg még föl sem tudtam öltözni, csak a nadrágba bújtam bele, a harisnyát meg a bakancsomat az utcán vettem föl, annyira hajtottak. Annyi időt se adtak, hogy tisztességesen fölöltözzek. Amikor kiértem az utcára, látom, hogy a szomszédok már sorban állnak, ott van vagy négy géppisztolyos zsandár körülöttük. Beszélni nem lehetett. Belöktek a sorba, majd mentünk tovább házról házra. Egész végig a Meto köziben. Fölerültünk a Fő utcáig és látom, hogy az út egész végig van fogatoskocsikkal. Mi a jó isten lehet itt, mondom én magamban? Fölhajtottak bennünket egészen a községháza elé, ott álltunk egy pár óra hosszát, majd hangosan neveket szólítottak. Akit szólítottak, annak ki kellett állnia. Kiszedtek többeket is. Az én bátyámat az Istvánt később szedték össze, akárcsak a Faragó Misa bátyámat meg az Úri Janit.

Hogy rövid legyek, miután azok, akiket szólítottak kiálltak, bennünket kocsira kényszerítettek, minden fogatoskocsin annyi ember volt, hogy több már nem férhetett rá. Mondták, hogy megyünk Újvidékre, munkára. Újvidék felé menet a Vaskapunál áttértünk az ötös útra. A Futaki úti kaszárnnyában álltunk meg. Mindenkit leszállítottak, a gazdákat is, akiktől a kocsit és a lovat elvették. A Futaki úti kaszárnnyából aztán gyalog folytattuk az utunkat a Búza térre. Ott aztán le kellett ülni tízes sorokban. Én az ötödik sorban voltam.

Amikor meneteltünk, azt énekelgették velünk, hogy Horthy Miklós katonája vagyok, de kérdem én, hogyan lehettem Horthy Miklós katoná-

ja, hiszen még csak sorozáson se voltam, nem hogy katona. Elég az hozzá, hogy a Búza térről lementünk a Duna partjára a folyamórségi laktanyába. Ott rengeteg civil ruhát láttunk egy rakáson, a gazdájukat meg sehol.

Fölsorakoztattak bennünket. Az volt a parancs, hogy a lapátokat hordjuk be az udvaron levő egyik épületbe. Akkor megoldódott a kérdés, hogy hol lehetnek a civil ruhák tulajdonosai. Bent az épületben véresek voltak a falak. Tíz olasz fogoly rendezte ezeket a kivégzett embereket. Egy szerb fogolytársamtól, aki kolóniai volt, később megtudtam, hogy az olaszokkal is végeztek. No, de folytassam, mi történt velünk. Összeszedték az érték-tárgyainkat. Azt mondták, senkinek a zsebében nem maradhat semmi, se bicska, se pénz, se pénztárca. Mindent le kellett adni. Hoztak egy nagy pokrócot és abba kellett beledobálni. El is vitték.

Estefelé, úgy öt óra felé, hoztak egy másik túra embert a folyamórségi laktanyába. Az udvar másik felére telepítették le őket. Egy fél óra elmúltával aztán összeengedtek bennünket. Akkor láttuk, hogy azok is mind temeriniek. Köztük volt a bátyám, a Misa bátya meg a Jani. Az István nem volt köztük, mert őt még a községháza előtt többedmagával kiállították a sorból. Ők vannak a tömegsírban. Janit is kiállították, mert ő magyar katona volt.

A partizánok között volt egy szrémi magyar gyerek is. Gyerek volt még a szó szoros értelmében. Mondta, hogy őt kényszerítették, mert amúgy nem ment volna közéjük semmi szín alatt. Őtőle származott az állítás, hogy itt 12 órakor meg fognak kezdődni a kivégzések. A hír hallatán szervezkedni kezdtünk. Arra az esetre, ha lőnének. Sok lúd disznót győz, gondoltuk. Ez az információ szájról szájra járt, és nagyon meg voltunk rémülve.

Egyszer csak szól a trombita, sorakozó. Közölték velünk, hogy kint fogunk aludni a szabad ég alatt, mert bent nincs hely. Lefektettek bennünket egymás mellé, és az volt a parancs, nehogy valaki megmoccanjon, mert azonnal lőnek. Volt ott néhány partizánnó, már ittasak voltak, lövöldöztek a fejünk fölött. Azt is megtették, hogy ráléptek az emberre, hogy mozduljon meg, és utána lőttek.

Egyszer csak a Duna irányából mély bűgás hallatszott. Hajó volt. Kikötött. Megállt alattunk. Halljuk, hogy valaki szalad és keresi a komandantot. A hajóval oroszok jöttek. Hogy véletlenül, vagy mi okból, én nem tudom, lényeg az, hogy orosz tisztek voltak. Amikor megérkeztek jól láthatták, hogy mi ott fekszünk kint a hidegben a földön. Lámpával nézték az embereket, voltak ott tizennyolc éven aluli fiatalemberek és idősebbek is. Mindenféle nép volt, de mind szegény munkásnép. Az orosz tiszt kérdezte a lágerparancsnokot, hogy mit keresnek itt ezek az emberek, és hogy mi a vétkük. Ezután nagy vita kerekedett köztük, egyre mondta az orosz-

nak a lágerparancsnok, hogy menjenek be az épületbe, de a ruszki erről hallani sem akart. Kiabált is hangosan. Szidta a partizánokat. Aztán végül mégis csak bementek, de a veszekedés, az ordibálás így is kihallatszott. No, elég az hozzá, hogy kijöttek, és az orosz tiszt megint nézett bennünket. Azt mondta a partizán komandantnak, ha ezekből az emberekből egy is hiányzik, közületek tízet fogunk lelőni. Voltak köztünk olyanok, akik beszéltek szerbül és oroszul, és ők fordították le, hogy miről is van szó. Az oroszok elmentek, mi életben maradtunk. De a fenyegető, ijesztgető lövöldözést, azt tovább folytatták. No, megvirradt végre, nagyon hideg volt az éjszaka. Reggel, amikor felálltunk alig bírtunk a lábunkra állni, összefogódkodtunk úgy ugráltunk, hogy meggémberedett tagjainkat ismét használni tudjuk.

Ebédre főztek valami moslékot. Abból az étolajból, amit a németek otthagytak és távozásuk előtt benzinnel leöntöttek, hogy ne lehessen fogyasztani. Azzal a benzines olajjal főztek mindvégig, amíg csak tartott. Se kenyeret, se egyebet nem kaptunk hozzá. Ez volt az ebéd. Estefelé elhajtottak bennünket a Futaki útra, a mai középiskola épületébe. Ott aludtunk. Nappal visszamentünk a folyamórség laktanyájába és így ment ez két napig, amikor azt mondták, hogy megyünk munkára. Kit hova beosztanak: a repülőtérré, romokat takarítani, bombatölcseéretet temetni, a villanytelepre és így tovább. Én a villanytelepre kerültem. Állandóan mondták, nehogy valaki szökni próbáljon, mert úgyszincs papírja, papírok nélkül pedig meggyúlhet a baja. Két hétig dolgoztunk Újvidéken kényszer-munkán. Újvidékről Zimonyba tereltek bennünket. Szintén kényszer-munkára.

Hosszas menetelés után délután két óra lehetett, amikor megérkeztünk Zimonyba. Úgy ahogy voltunk, meg se pihentünk, mindjárt le a folyópart-ra, és gyerünk kirakodni az uszályokat. Ott kaptunk rendes kosztot, de kellett is, mert száz kilós zsákokat cipeltünk ki az uszályokból. Német hadizsákmány volt, horogkeresztes, hitleres zsákok. Bab, liszt, borsó, meg hasonló volt bennük.

Karácsony másnapjára fejeztük be a kirakodást. Utána két napig politikai órát tartottak és megmagyarázták nekünk, hogy be kell illeszkednünk az új társadalmi rendszerbe, a szocializmus építésébe. Kisebb csoportokban indultunk vissza Újvidék irányába, minden csoportot egy-egy partizán kísért. Újvidéken a báni palotában kaptunk aztán személyi okmányokat, nekem még a mai napig is megvan Amerikában. Ezek az emberek, akikről beszélek, mind temeriniak voltak. Úgy, ahogy kapták a papírokat kettesével, hármasával elindultak hazafelé és az újvidéki út feketélt a hazafelé tartó temerini férfiaktól. Szilveszter estéjén érkeztem haza a kényszer-munkatáborból.

A KARLÓCAI TÁBOR TEMERINI FOGLYAI

A Barta Gézától származó dokumentumok

A kilencvenes évek derekán Barta Géza újvidéki lakos üzent, hogy fontos, 1944-ből származó, jórészt temeriniekre vonatkozó dokumentumokkal rendelkezik. Néhány hónap múlva felkerestem az akkor már a nyolcvanadik életévén túl levő egykori fotográfust, Újvidék egyik legelső fényképészét, akinek saját fotószaküzlete volt a háború alatt, és aki többek között közölte, hogy a magyar napilap megalakulásakor ő lett az akkor még Szabad Vajdaság nevű lapnak az első fotóriportere. Közölte, hogy 1944 októberében őt is elvitték a folyamórségre, onnan Karlócára, ahol, merő véletlenségből belekeveredett abba a csoportba, amelyben legtöbben temeriniek voltak. Ezt a fontos közlést tette:

„A tábor őrei kerestek egy olyan írnokot, aki nem csak, hogy írni tud, hanem aki cirill betűvel is tud. Nekem ez nem esett nehezemre és jelentkeztem. Nyomban én lettem az írnok. Az is maradtam december 7-i elbocsátásomig, s akkor én a nyilvántartás egy részét hazahoztam magammal.”

Az említett okmányokat átadta. Közöttük volt egy A4-es formátumú, borító nélküli füzet. Valószínűleg ő maga fűzte össze, szemelláthatólag házi készítésű, ugyanis fekete varrócérnával van összefűzve. A borítóján kézzel rajzolt címkeretben, kalligrafikus cirill betűkkel az alábbi szöveg olvasható: „Szpiszak Ljudi Radnicskog Bataljona” [A munkászászlóalj embereinek névsora – M. M.]. A füzetben pedig az alábbi táblázatos névsor. A bejegyzés szintén cirill betűs, a magyar keresztnemek szerbes átírásban, amelyeket itt a magyar formájukban közöljük, és a megjegyzéseket is magyarra fordítva.

Sorszám	Vezetéknév és név	Apja neve	Szül. év, nap.	Szül. helye	Foglalkozás	Megjegyzés
1.	Csontos Mihály	Gábor	1902. IX. 26.	Zsalya	Napszámos	Nős, 4 gy.
2.	Krupa Zoltán	Pál	1928. III. 3.	Sárköz, Újlak	Napszámos	Nem!
3.	Varga Ádám	Mátyás	1895. XII. 9.	Temerin	Napszámos	Nős, 3 gy.
4.	Darázs Károly	Mihály	1914. IX. 29.	Újvidék	Napszámos	Nős, 1. gy.
5.	Kaslik József	György	1907. XI. 7.	Temerin	Napszámos	Nős, 2 gy.
6.	Horvát Károly	Károly	1915. I. 22.	Temerin	Napszámos	Nős
7.	Szarvas János	József	1923. V. 18.	Temerin	Tanító	Nőtlen
8.	Zsonyi? János	János	1916. XI. 1.	Temerin	Földműves	Nős
9.	Vegyelek András	András	1906. VII. 18.	Temerin	Kovács	Nős, 4 gy.
10.	Tóth András	Pál	1911. XI. 29.	Temerin	Papucsos, boros	Nős, 1 gy.
11.	Tóth József	Pál	1907. I. 7.	Temerin	Cipész	Nős, 3 gy.
12.	Tóth Pál	Pál	1900. I. 21.	Temerin	Napszámos	Nős, 5 gy.
13.	Tóth Péter	Péter	1900. V. 30.	Temerin	Földműves	Nős
14.	Tóth János	János	1901. VI. 11.	Temerin	Földműves	Nős, 2 gy.
15.	Tóth Mátyás	Mátyás	1904. II. 24.	Temerin	Földműves	Nős, 3 gy.
16.	Tóth Imre	István	1909. X. 20.	Temerin	Földműves	Nős
17.	Vecsera István	István	1922. X. 2.	Temerin	Földműves Nincs beírva ³ , nőtlen	
18.	Vecsera Sándor	István	1925. VII. 27.	Temerin	Földműves	Nőtlen
19.	Vecsera László	Sándor	1927. IX. 22.	Temerin	Kereskedőség	Nem
20.	Vecsera Lajos	Sándor	1924. V. 9.	Temerin	Szobafestő	Nőtlen
21.	Ifj. Vecsera Sándor	Sándor	1915. III. 1.	Temerin	Szobafestő	Nőtlen
22.	Frei Antal	Péter	1896. XI. 15.	Temerin	Szobafestő	Nős. 4 gy.
23.	Nász Sándor	József	1906. II. 7.	Temerin	Földműves	Nős, 2 gy.
24.	Csányi Ferenc	János	1905. V. 25.	Temerin	Földműves	Nős 2 gy.
25.	Majoros István	István	1895. VIII. 6.	Temerin	Napszámos	Nős, 5 gy.
26.	Zavarkó József	Mihály	1904. ii. 15.	Temerin	Napszámos	Nős, 3 gy.
27.	Góbor Mihály	Antal	1899. VII. 12.	Temerin	Napszámos	Nős, 1 gy.

Sorszám	Vezetéknév és név	Apja neve	Szüil. év, nap	Szüil. helye	Foglalkozás	Megjegyzés
28.	Bálint Pál	Ádám	1890. VI. 21.	Temerin	Földműves	Özv. 1 gy.
29.	Kis József	József	1900. VIII. 27.	Mikola	Földműves	Nős, özv. 7 gy.
30.	Varga Péter	József	1891. IV. 29.	Temerin	Földműves	Nős, 2 gy.
31.	Kohanec Mihály	Antal	1893. IX. 29.	Temerin	Földműves	Nős, 2 gy.
32.	Kohanec János	Antal	1891. IX. 17.	Temerin	Pék	Nős, 3 gy.
33.	Móric József	Mária	1904. III. 9.	Temerin	Napszámos	Nős, 3 gy.
34.	Molnár Lajos	Lajos	1892.	Bácsfeketehegy ⁴	Géplakatos	Nős, 3 gy.
35.	Mohr Vendel	György	1916. III. 3.	Temerin	Mechanikus	Nős, 1 gy.
36.	Szabadi Pál	János	1909. V. 18.	Pétervárad	Mázoló és festő	Nős
37.	Turesik Árpád	Mihály	1907. XII. 29.	Kiskunhalas	Szabó	Nős, 1 gy.
38.	Nagyidai József	József	1895. I. 22.	Temerin	Napszámos, földműves	Nős, 2 gy.
39.	Zelenka Antal	János	1895. XI. 10.	Temerin	Búzakereskedő	Nős, 3 gy.
40.	Zelenka András	András	1902. X. 15.	Temerin	Földműves	Nős, 2 gy.
41.	Varga Lőrinc	Ádám	1898. VIII. 8.	Temerin	Földműves	Nős, 2 gy.
42.	Jánosi Márton	Márton	1924. III. 19.	Temerin	Földműves	Nőtlen
43.	Ladonyi ⁵ János	László	1926. III. 3.	Váraljas	Szoszerő	Nőtlen
44.	Kovács Márton	Mihály	1902. X. 26.	Temerin	Földműves	Nős, 1 gy.
45.	Illés István	András	1895. I. 7.	Temerin	Földműves	Nős, 2 gy.
46.	Gajó István	István	1900. V. 15.	Temerin	Földműves	Nős, 1 gy.
47.	Vasas Ferenc	Péter	1905. XII. 5.	Bácsföldvár	Fazekas	Nős, 3 gy.
48.	Varga Lajos	Pál	1911. I. 11.	Temerin	Napszámos	Nős, 3 gy.
49.	Takács István	Ferenc	1910. XI. 15.	Temerin	Papucsos	Nős
50.	Lévai István	Mátyás	1911. XII. 15.	Temerin	Napszámos	Nős, 2 gy.
51.	Kosicki Ferenc ⁷	Ferenc	1928. IX. 24.	Temerin	Diák	Nőtlen
52.	Bartha Géza ⁸	Mihály	1913. IX. 1.	Ujvidék	Fényképész, kereskedő	Nős, 1 gy.
53.	Kovács János	Ferenc	1891. XII. 30.	Temerin	Szabó	Nőtlen
54.	Varga Gergely	Mihály	1901. I. 11.	Temerin	Földműves	Nős, 1 gy.
55.	Morvai József	József	1916.	Temerin	Zenész	Nőtlen

Sorszám	Vezetéknév és név	Apja neve	Szüil. év, nap	Szüil. helye	Foglalkozás	Megjegyzés
56.	Kasza János	János	1919.	Temerin	Szabó	Nős, 2 gy.
57.	Zséili István	István	1912.	Temerin	Szabó	Nős, 2 gy.
58.	Oláh ⁹ Agoston	István	1925.	Temerin	Diák	Nőtlen
59.	Oláh István	István	1893.	Temerin	Cipész	Nős, 6 gy.
60.	Rafail ¹⁰ János	Ferenc	1907. II. 17.	Temerin	Munkás, zenész	Nős, 1 gy.
61.	Szokola Antal	Antal				Nőtlen
62.	Mihalik István					
63.	Erdősi Imre	Imre			Cipész	Nőtlen
64.	Ikotin Antal	József				
65.	Morvai Imre	Mihály	1923.	Temerin	Napszámos	Nőtlen
66.	Srenk János	Mátvás	k o r h á z b a n	Nincs adata, a péterváradai kórházba utalták.		
67.	Urbán Jóca	István	1924.	Újvidék	Munkás	Nem
68.	Léki Illés	József	1915.	Temerin	Napszámos	Nős
69.	Spánity Géza	Mihály	1926.	Újvidék	Gyári munkás	Nőtlen
70.	Répas József	István	1926. VIII. 18.	Maradék, Újvidék	Napszámos	Nőtlen
71.	Gralkó Pál	István	1926. I. 17.	Újvidék	Géplakatos	Nőtlen
72.	Kalmár György	Rudolf	1925. VII. 6.	Újvidék	Esztergályos	Nőtlen
73.	Molnár István	István	1909. VIII. 22.	Temerin	Napszámos	Nős, 4 gy.
74.	Kis Sándor	István	1926. III. 18.	Újvidék	cipész munkás	Nőtlen
75.	Badó György	György	1924. IV. 28.	Újvidék	Kereskedősegéd	Nőtlen
76.	Morvai István	István	1898. VII. 20.	Temerin	Napszámos	Nős, 4 gy.
77.	Mester Pál	Szimo	1909.	Temerin	Földműves	Nőtlen
78.	Morvai Mátvás	István	1901. II. 18.	Temerin	Napszámos	Nőtlen
79.	Tóth Péter	Péter	1900.	Temerin	Tejes	Nős, 3 gy.
80.	Kis András	András	1912.	Temerin	Földműves	Kórházba utalva 2. XII.
81.	Pásztor Iván	Sándor	1925.	Temerin	Papucsos	Nem
82.	Pásztor János	Sándor	1897.	Temerin	Földműves	Nős, 2 gy.
83.	Balázs János	Mihály	1923.	Temerin	Földműves	Nem

Sorszám	Vezetéknév és név	Apja neve	Szül. év, nap	Szül. helye	Foglalkozás	Megjegyzés
84.	Horváth István	János	1927. VIII. 1.	Szabadka, Újvidék	Hentes	Nőtlen
85.	Duroska Mihály	Pál	1913. VIII. 29.	Ófutak, Újvidék	Erdész	Szlovák, Nős, 3 gy.
86.	Ferenc István	Ferenc	e l b o c s á t v a			Nem fontos, elbocsátva
87.	Idei Józsa	András		Újvidék	Napszámos	Nős
88.	Dobai Sándor	Albert	1911. IX. 22.	Ada, Újvidék	Napszámos	Nős, 2 gy.
89.	Ikotin István	István	1900. VII. 11.	Temerin	Földműves	Nős, 3 gy.
90.	Bálint György	János	1901. IV. 13.	Temerin	Földműves	Nős, 4 gy.
91.	Ferenc Pál	Mihály	1903. V. 17.	Temerin	Földműves	Nős, 2 gy.
92.	Lepár János	János	1923.	Temerin	Napszámos.	Nős
93.	Kovács Józsa	Lázár	1904	Újvidék	Gépmunkás	Nős, 2 gy.
94.	Kovács György	Lázár	1910.	Újvidék	Gépmunkás	Nős, 1 gy.
95.	Gorzzup János	Bálint	1910. V. 12.	Ivanovo, Újvidék	Szabó	Nős, 1 gy.
96.	Balog József	József	1897. VII. 29.	Temerin	Napszámos	Nős, 2 gy., bev.
97.	Blazsek József	József	1923.	Újvidék	Asztalos	Nős, 1 gy
98.	Bozóki János	János	1903.	Temerin	Földműves	Nős
99.	Lázár Móríc	András	1901.	Temerin	Földműves	Nős, 4 gy.
100.	Blazsek István	József	1927. XII. 23.	Karlova, Újvidék	Hentes	Nőtlen
101.	Novák Mihály	Mihály	1910. XII. 16.	Temerin	Földműves	Nős, 2
102.	Komenda András	Mátyás	1901. X. 11.	Temerin	Földműves	Nős, 4
103.	Kurcinák Pál	Pál	1903. II. 6.	Temerin	Földműves	Nős, 1
104.	Nász József	József	1925. VI. 15.	Temerin, Újvidék	Vasas	Nőtlen
105.	Krakovszki András	István	1910. X. 27.	Újvidék	Kereskedősegéd	Nős, 1
106.	Túró István	Mihály	1912.	Újvidék	Kereskedősegéd	Nős, 3
107.	Basa János		1889. II. 15.	Temerin	Földműves	Nős, 1 gy.
108.	Szabó István		1883. IX. 14. ¹¹	Kamenica, Temerin	Földműves	Nőtlen
109.	Zelenka Mihály	György	1887.	Temerin	Földműves	Nős. 4 gy.
110.	Berta István		1887. V. 1.	Temerin	Földműves	Nős, 4 gy.
111.	Horváth István	Mihály	1910. V. 10.	Újvidék	Szabó	Nős

Sorszám	Vezetéknév és név	Apja neve	Szül. év, nap	Szül. helye	Foglalkozás	Megjegyzés
112.	Badó István	István	1909. VIII. 3.	Zenta ¹² Újvidék	Szabó	Nős, 1 gy.
113.	Ambrusztér László	Adám	1913. VIII. 22.	Újvidék	Tapétás, szabó	Nős, 1 gy.
114.	Brankov Emil	Katica	1917.	Újvidék	Postai műszerész	Nőtlen
115.	Takács István	1924. X. 30.	Újvidék	Újvidék	Szabó	Nőtlen
116.	Lenkes Károly	István	1901. XII. 17.	Újvidék	Földműves	Nős, 3 gy.
117.	Fajtner Henrik	Margit	1914. IX. 23.	Újvidék	Szabó	Német, Nős, 3.
118.	Mészáros Ferenc		1911. X. 20.	Temerin	Földműves	Nőtlen
119.	Király József József	Ferenc	1914. VI. 5.	Temerin	Földműves	Nős, 1 gy.
121.	Ifj. Szabó Péter	Péter	1925.	Temerin	Borbély	Nem
122.	Luczó ¹³ József	J.	1921.	Temerin	Földműves	Nős, 1 gy.
123.	Valkai Ferenc	Ferenc	1924. VII. 20.	Újvidék	Kereskedősegéd	Nem
124.	Miklós István	A.	1924.	Újvidék	Vasas	Nem
125.	Keller Antal	József	1906. XII. 24.	Martinci, Újvidék	Cukrász	Nős, 1 gy.
126.	Varga András	Ferenc	1910. XI. 27.	Újvidék	Napszamos	Nős, 2 gy.
127.	György István		1924. IX. 29.	Újvidék	Mechanikus	Nőtlen
128.	Toma Pál	Ferenc	1917. XII. 1.	Ófutak	Földműves	Nőtlen
129.	Zséji András	J.	1897.	Temerin	Földműves	Nem
130.	Turai Mihály	András	1924. IX. 22.	Maradék, Újvidék		Nem
131.	Csóke János		1923. IV. 24.	Óbecse, Újvidék	Postás	Nős
132.	Bohun Iván	Tamás	1915. V. 12.	Topolovac, Újvidék	Mázoló	Nős
133.	Varga István	János	1927. VIII. 31.	Péterréve, Újvidék	Napszamos	Nőtlen
134.	Ménesi József	György	1912. I. =	Szatmár, Újvidék	Szabó	Nős
135.	Pazarev Pál	P.	1915.	Újvidék	Cipész	Nős
136.	Varga Sándor	B.	1923. V. 11.	Újvidék	Napszamos	Nőtlen
137.	Varga Bálint	Bálint	1916. V. 27.	Újvidék	Vonatvezető	Nős, 2 gy.
138.	Kukity István	C. ¹⁴	1925.	Újvidék	Mechanikus, lakatos	Nem
139.	Csányi Zoltán	Z.	1925.	Újvidék	Lakatos	Nem
140.	Fodor István	C. ¹⁵	1921.	Újvidék	Vasutas	Nem

Sorszám	Vezetéknév és név	Apja neve	Szül. év, nap	Szül. helye	Foglalkozás	Megjegyzés
141.	Luft József		1918.	Újvidék	Sloszer ⁶	Nős, 1.
142.	Herdí István	C.	1919.	Újvidék	Asztalos	Nem
143.	Szöllősi János	Lajos	1919. XII. 24.	Mozsor, Újvidék	Öntő munkás	Nőtlen
144.	Szűcs János	J.	1919.	Újvidék	Vasutas	Nős, 1 gy.
145.	Zsémberi János	János	1919. VIII. 27.	Újvidék	Napszámos	Nős
146.	Bicskei János	János	1907. II. 1.	Ingyija	Kelmefestő	Nős, 2 gy.
147.	Takács András	István	1891. XI. 24.	Újvidék	Munkás	Nem
148.	Kovács József	József	1914. VII. 4.	Újvidék	Cipész	Nős, 1 gy
149.	Tóth Lajos	Gábor	1910. VII. 17.	Gombos	Munkás	Nőtlen
150.	Kovács Sándor	János	1926. XII. 9.	Újvidék	Mechanikus	Nem
151.	Ipacs Lajos	Péter	1912.	Újvidék	Borbély	Nős, 1 gy.
152.	Varga György	István	1919. III. 30.	Rábé, Újvidék	Cipész	Nőtlen
153.	Latyák József	Mihály	1906. XII. 15.	Putinci, Újvidék	Munkás, gyári	Nős
154.	Balog Péter	Péter	1905. XII. 15.	Putinci, Újvidék	Munkás	Nős, 2 gy.
155.	Molnár Ferenc	Ferenc	1907. V. 5.	Maradék, Újvidék	Munkás	Nős, 1 gy
156.	Kis József	Antal	1903. XI. 10.	Temerin	Kovács	Nős, 2 gy
157.	Pethő Lajos	György	1904. VI. 27.	Temerin	Munkás	Nem
158.	Gere Gyula	Vince	1900. VI. 27.	Temerin	Munkás	Nem
159.	Cibula Márton	Jankó	1904. XII. 2.	Újvidék	Kertész	Nem
160.	Cibula Pál	Jankó	1911. XI. 9.	Újvidék	Kertész	Nős, 1 gy.
161.	Zséli Mihály	Mihály	1894. XII. 22.	Temerin	Munkás ¹⁷	Nős, 2 gy
162.	Matuska Mátyas	Mihály	1895. II. 24.	Temerin	Munkás	Nős, 9 gy.
163.	Faragó József	István	1893. II. 8.	Temerin	Munkás	Nős, 4 gy
164.	Hévizi Szilveszter	György	1914.	Temerin	Munkás	Nős
165.	Bali Antal	Mihály	1894. V. 8.	Temerin	Munkás	Nős, 5 gy.
166.	Majoros Sándor	István	1926. X. 30.	Temerin	Munkás	Nem
167.	Pálinkás József	János	1928. III. 19.	Temerin	Munkás	Nem
168.	Árpási József	János	1924.	Káty, Újvidék	Mazoló	Nőtlen

Sorszám	Vezetéknév és név	Apja neve	Szül. év, nap	Szül. helye	Foglalkozás	Megjegyzés
169.	Sinágl János	József	1924. VI. 21.	Újvidék	Asztalos	Nőtlen, horvát
170.	Madaras József	József	1911. I. 6.	Péterréve, Újvidék	Munkás	Nős
171.	Jandak József	Mihály	1910. X. 8.	Kamenica	Munkás	Nem
172.	Gutai István	Gábor	1911. V. 28.	Putinci, Újvidék	Munkás	Nős, 2 gy.
173.	Juhos Gábor	Ferenc	1925. II. 25.	Szatmár Hegy	Munkás	Nem
174.	Uri Jenő	Jenő	1925. IX. 17.	Temerin	Keresk. Munkás	Nem
175.						

1 Itt is, és a továbbiakban is az e rovatban szereplő „nem” nyilván a „nem nős” értelemben használatos.

2 Helyesen nyilván: Zsúnyi

3 Értelmezhetetlen a bejegyzés.

4 Cirill betűkkel így!

5 Helyesen nyilván: Ladányi

6 Cirill betűkkel így. Jelentése: lakatos

7 A lista egyik legfiatalabb tagja. Alig töltötte be 16. életévét.

8 A lista összeállítója és megmentője.

9 A másik a legfiatalabbak közül. Születése pontos dátuma nélkül, sajnos, pontos életkora sem határozható meg.

10 Talán: Raffai.

11 A lista legkorosabbja.

12 Cirill betűkkel így: Zenta

13 Nyilvánvaló elírás. A tintával végzett eredeti beírás így volt: Licza, ami ceruzával át van javítva. Temerinben egyik változatában sem ismert vezetéknévként.

14 A cirill C talán a Sztjevan rövidítése, az e sorszám alatti személy saját keresztnéve is Sztjevanként szerepel.

15 Lásd a 14. lábjegyzetet.

16 Lásd a 6. sz. lábjegyzetet

17 Az adatok nem teljesen megbízhatóak. Zseli Mihály és Matuska Mátyás például nem voltak munkások, hanem földművesek. (Az utóbbi volt a szerző édesapja, az előbbi pedig mindennapi vendég a háznál.)

ÖLTÖZTESD A GYEREKEKET, HAJTANAK BENNÜNKET!

Egy magát megnevezni nem akaró személy nyilatkozata Morvai Lászlónak a Temerini Újság 2001. március 8-ai számában.

Harminchétben születtem Zsablyán, 1945 januárjában 8 éves voltam. Gyermekésszel sok mindent nem tudtam fölfogni, de amit azokban az években átéltem, az örökre belém rögződött.

Január 12-én reggel édesanyánk, mint mindig, korán kelt, hogy jól be-fűtsön a kemencébe és hogy megsüsse a reggelinket. Néhány nappal korábban ugyanis disznót vágtunk, kettőt is. Anyánk az említett reggel egy jó nagy tepsibe krumplit és állaszalonnát tolt be a kemencébe, s talán örült is, hogy nekünk, gyerekeknek milyen finom reggelivel fog kedveskedni, mire fölbredünk. Olyan hét, fél nyolc lehetett, amikor lélekszakadva berontott hozzánk az ángyunk, és ijedten mondta anyánknak:

– Öltöztess a gyerekeket, mert hajtanak bennünket a lógerba!

És sajnos igazat beszélt.

Mi akkor nyolcan laktunk zsablyai házunkban. Hatan voltunk testvérek, a hetedik, a legfiatalabb öcsénk már a lógerban született.

Arra emlékszem, hogy mindannyiunkat a központba hajtottak, majd betereltek bennünket egy nagy terembe. Ott voltunk egy jó darabig, mi, gyerekek sírtunk, láttuk az emberek arcán a bizonytalanságot, a tanácstalanságot.

Azután bejött közénk egy nő, és azt mondta, mindenki adja le a nála levő ékszereket. Még azon az éjjelen lovaskocsikra rakták az idősebbeket, a gyerekeket és a betegeket, és elindítottak bennünket, így mondták, Járekra. Az egészségesek és a fiatalok gyalogolva tették meg az utat. Reggeltájban érkezünk meg Járekra, de még sötét volt.

Itt házakba osztottak szét bennünket. A szobákban szalma volt szétterítve, azon kellett aludnunk. Az ismerős családok igyekeztek egy helyre, vagy egymás közelében maradni. Reggel kolompoltak:

– Itt a reggeli! – adták tudunkra.

Edényünk azonban nem volt, abból ettünk, ki mit talált: csirkeedényből, törött tányérból. Gancát kaptunk reggelire, de az olyan volt, hogy meg sem bírtuk enni: nem volt megfőzve, sőt pedig egyáltalán nem tettek bele.

Ebédre valami rántottlevesfélét adtak, vacsorára is volt valami, de arra már pontosan nem emlékszem. Sokan kiszöktek Temerinbe, hogy valami ételmet szerezzenek, de ha rajtakapták őket, az ennivalót elvették tőlük és utána jól elverték őket.

Két hónapra megszületett az öcsénk. Volt ott egy ház, ahova a szülő nőket vitték, de két nap múlva már visszajött közénk a szalmába. Egyik zsabylai szomszédasszonyunk, aki velünk együtt lakott, az ebédre kapott gancából jól megtömte. Nagyon megijedtünk, hogy mit csinál, megfullad a 2 napos kisbaba. Hála Istennek, semmi baja sem lett. Minden reggel bejött a szobánkba egy sánta partizán, és akit benn talált, azt a gumibottal jól elverte. Minket, gyerekeket nem bírt utolérni, fölszöktünk a hombárokba, fölültünk a kakasülőre, és ott hallgattunk fél napokat. A fölnőtteket kihajtották a határba dolgozni.

A járeki lógerban három hónapig voltunk, utána nyitott vasúti kocsikba raktak bennünket, és Gajdobrára szállították az egész lóger.

Gajdobrán szintén szalmán aludtunk. Reggelire rántottlevest, délre pedig mindig sűrűbabot adtak. Sohasem felejttem el, amikor odaértünk, a templomudvarba tereltek bennünket. Az idősebb öcsém egyszer csak azt mondta anyáknak:

– Nézd, mama, mit találtam – és egy darabka száraz kenyeret mutatott fel. Azzal elkezdte mohón majszolni, csak úgy ropogott a kis fogai alatt. A gajdobrai lógerban 6 hónapig voltunk.

Anyám hármunkat oda akart adni valakinek, nem bírta elviselni, hogy mi heten mennyire nélkülözünk. Szenttamásról jött egy házaspár és lovaskocsival elvittek hármunkat „haza”, vagyis hozzájuk. Nekik volt két fiuk, de mindkettő katona. Az örökbefogadók kimentek dolgozni a határba, ránk egy nagyapó vigyázott. Mi reggelente a ház végében összegűjtünk, és sírtunk. Állandóan csak azt hajtogattuk, hogy a mamához akarunk menni. Így volt ez egy hétig, egyik napon azt mondta a „nagyapó”, az örökbefogadó házaspárnak: Vigyétek vissza ezeket a gyerekeket!

Fölraktak bennünket a lovaskocsira és mindhármunkat Temerinbe hoztak. Akkor már fölszámolták a gajdobrai lóger és anyámék a temerini rokonoknál találtak ideiglenes szállást.

Mitőlünk Zsablyán mindent elvettek: a házunkat, kocsit, lovat, bútort, az összes ruhánkat, mindenünk odaveszett.

HALOTTAK NAPJÁN

Klibán István nyugalmazott hivatalnok fenti címmel írt levele a VMDK lapjában, a Hírmondóban jelent meg 1990. október 26-án, I. évfolyam, 4. szám, 7. oldal.

Közeledik november 2-a, a halottak napja. A temetőkben már javában tisztogatják, szépítik, rendezik a sírokat. Magam is ezt teszem (már 25 éve), édesanyám sírjánál, aki 1965-ben halt meg, itt Újvidéken. Egy beton síremlék, keresztel. Ez maradt az én édesanyámból. És apám? Mi maradt édesapámból? Még ennyi sem. Nincsen sírhelye, keresztje, de még egy domb, dombocska sem, ahova virágot vihetnék, gyertyát gyújthatnék emlékének.

Ilyenkor elszorul a szívem, és arra a nyárra gondolok, 1945-ben, amikor hazajöttem a hadifogságból, s édesanyám kezdte mesélni, mi történt 44 őszén Temerinben. Mondom, kezdte, nem fejezte be, mert a beszédét sírás fojtotta el. Semmit sem értettem a történetekből. Sohasem kezdte magától, a beszélgetést erről a témáról, de ha kérdeztem is, mindig értetlenül elpietyeredett s a köténye sarkával törölgette könnyeit, majd a szájára nyomta. Azután, már csak a sírástól kivörösödött szemeit láttam. Nem zaklattam. Láttam, hogy fáj neki, nem tud erről beszélni. Elejtett szavaiból annyit mégis kiböngésztem, hogy munkára hajtották a népet, hogy az utcánkból sokan elmentek. Apám is elment, de nem jött vissza. Megtudtam, hogy a szomszédságból: Varga József, Povázsán János, Dujmovics Vince és még sokan mások is elmentek (500–600-an, Temerinből)¹, de tavasszal, márciusban, hazajöttek. Azoktól tudta meg édesanyám, hogy az időseket (50 éven felülieket) januárban hazaengedték, de sohasem érkeztek haza Indijáról, ők, tizenkilencen.

Beszéltem én Vince bácsival (Dujmoviccsal), Varga Jóska bácsival, Povázsán János bácsival és másokkal. Mindannyian tudtak arról, hogy az időseket összeírták, hogy hazaengedték őket. Vince bácsi levelet írt, apám-

¹ Csak ebben a csoportban voltak ennyien, az elhajtott férfiak összlétszáma ennek a többszöröse.

A nagy tömegsír a kopjafa és a nagy kereszt állítása előtt

nak adta, hozza haza a családnak. A többiek is üzentek, kérték apámat, vigye üdvözeiteket és mondja el, hogy élnek, jól vannak.

Beszélgésünk során azt is elmondták, hogy ők minden reggel munkára mentek (az idősek már nem), így nem látták mikor kísérték őket, a „hazatérőket” az állomásra. Csak azok látták, akik a körletben voltak, ott dolgoztak.

Jóval később suttogták, hogy fegyveres katona (vagy katonák) kísérték el őket. Állítólag volt, aki pőrén látta őket. Mások a ruháikat vélték felismerni. Ez csak szóbeszéd volt, mert amikor kértem, mondjanak neveket, pontos helyet, hol történt, hol látták őket, nem mondott senki semmit. Povázsán János bácsi szinte könyörgött, ne keverjem őt bajba.

Ügyvédhez is fordultam ebben az ügyben. Először Temerinben próbálkoztam a Fehér ügyvédnél, de nem vállalta. Újvidéken a Kerekes ügyvéd vállalta, azzal a kikötéssel, hogy olyan tanúkat találjak, akik nem félnek a bíróságon tanúskodni. Sajnos, tanúskodni senki sem akart. Inkább elhallgattak arról is, amit tudtak.

Góbor Károly, a megboldogult apósom (52 éves volt), csak azt hajtogatta: milyen jó, hogy ő összeíráskor nem volt ott (valami gépet javítottak), mert ha akkor a listára kerül, ő sem jött volna haza.

Egyébként nem tisztázódtak a munkára hajtás körülményei. Egy napi élelmet, ásót vagy lapátot vigyenek magukkal. Ez volt a parancsban. Újvidékre mentek (azt nem mondták meg előre), azután Péterváradra, a vasútforgalmat helyreállítani, javítani. Majd tovább Tekia, Karlóca, Indijáig. Sohasem tisztázódott, miért csak a temerinieket hajtották?² Ki rendelte el, ki sújtotta 4 és fél hónap „kényszermunkával” egy kisváros (csak magyar) lakosait?³ És miért?

Érthetetlen volt a toborzó „Népbizottság” magatartása is. Miért nem intézkedett az emberek hazatérésének ügyében? Nem voltak elítéltek. Ellenkezőleg: „önkéntesek” voltak. Semmilyen megtorlásban nem volt részük azoknak, akik otthon maradtak, nem mentek el munkára, amikor hívták, hajtották őket. Még akkor sem reagáltak az „illetékesek”, amikor Péterváradon, talán az első gyilkosságot elkövették. Ezt Zelenka Antal bácsi, a 19 éves ifjú Zelenka Antal barátom édesapja beszélte el, amikor 1945-ben először meglátogattam.

Ott, Péterváradon, a padláson aludtak, talán százan is. Éjjel (mint a börtönökben) tisztek jöttek vizitbe, a padlásra. Vezényszóra mindenkinek fel kellett ugrani, vigyázzállásba. Antal mély álmú volt, nem hallotta a

² Nemcsak a temerinieket hajtották el, hanem lényegében az egész délvidéki férfilakosságot.

³ Volt, aki csak egy-két hónapig, volt viszont, aki fél évig is a kényszermunkán maradt.

vezényszót, tovább aludt. Erre az egyik tiszt (vagy katona) oldalba rúgta. Antal, fájdalmában, felugrott s állítólag megütötte azt, aki kiabált rá és berúgott. A támadásra „önvédelemből” pisztolyt rántott az a valaki és a helyszínen agyonlőtte Antalt. Nővére és öccse ma is élnek Temerinben. (Más adatok szerint az újvidéki báni palotában lőtték főbe – Cs. B.)

Sok özvegy és hozzátartozó átkozta a gyilkosokat. (Jómagam is – mint azt a Naplóban megjelent Temerini balladában írtam.) De sohasem gondoltam bosszúra. Ma sem. Azt azonban szeretném, ha Temerinben egy síremlékre rákerülne mindazok neve, akik ártatlanul estek el abban az időben.

Teljes tisztelettel:
Klibán István
Újvidék (1990)

Kovács Miklós temetőcsősz, az áldozatok sírjainak egyik számontartója

NEM ISMERTEM FEL AZ ÖCSÉMET

Ternováczt István 1996-ban Pusztulj, kulák! címmel riportkönyvet jelentetett meg a bácskai parasztsanyargatásról. Abból közöljük az alábbi beszélgetést, amelyből pontos képet nyerhetünk a járeki lágérba internált temeriniék sorsáról.

Szerencse a szerencsétlenségben.

Így is jellemezhető Czakó Imre története, aki annak köszönhetően került el a „lógórbá” hurcolást, hogy katona volt. Édesanyját, édesapját, húgát és az akkor tizenegy éves öccsét, Mihályt, a többi Sajkás-vidéki magyarhoz hasonlóan kocsiá rakták és Járekra vitték. Az idősebb Czakó fiú, miután 1945 júniusában hazatért, a család keresésére indult.

– Engem 1944 őszén vittek el katonának. Sasos behívót kaptam, Zenára rukkoltam be. Onnan aztán felkerültem Pestre, majd ki Németországba. Berlin alatt estem fogságba 1945. május 9-én, a háború utolsó napján. Onnan szerencsére nem vittek el bennünket fogságba Oroszországba. Elindulhattunk haza. Mi öten voltunk temeriniék. Ketten értünk Szegedre. A még élő Faragó Istvánnal át szerettünk volna jönni Szabadkára. Magyar oldalon a vonatban a kalauzok azt mondták, hogy a világért se jöjjünk haza Jugoszláviába, mert itt nagyon sok minden történt. No de mi csak haza vágytunk. Tévesen fölzálltunk az egyik szerelvényre, amelyen a szegedi szövőgyárat vitték ki az oroszok. A gépek közé befeküdtünk, el is aludtunk. Észre se vettük, hogy a vonat mikor indult el. Egyszer csak felébredtek, hát mondom, még mindig áll a vonat? Ez nem létezik. Fölálltam a nyitott szerelvényben, kinéztem, látom, ismeretlen a táj, az állomás. Aztán kiderült, hogy a Tiszának a keleti oldalára kerültünk, Bánátba. Ahogy tekingetek, látok ott 5-6 partizánt az állomás előtt. Persze megláttak bennünket, odajöttek. Kérdezik, hogy hogy kerültünk oda, kik vagyunk. Én meg rugdosom a katona barátomat, hogy: kelj fel, partizánok közt vagyunk! Föl is ugrott az István. Leszedtek bennünket a vonatról, bekísértek az állomás épületébe. Közben mi hoztuk a Kocsis Imre bácsinak, aki az úton lemaradt, a bőröndjét és abban volt egy vadonatúj katonaköpeny, cipő és derékszíj. A partizánok el is szedték a német katonai fel-

szerelést. Ezután átkutattak bennünket, majd Kikindára kerültünk, ott nyomoztak utánunk. Ott voltunk néhány napig a rendőrségen, aztán vissza akartak bennünket toloncolni Magyarországra, mondván, hogy ide hiába is jövünk, innen a magyarokat mind kitelepítették, Temerinből. No de mi nem akartunk engedni. Erőltették, hogy haza akarunk menni, ha nem találunk otthon senkit, majd mi kimegyünk magunk. Úgyhogy már kísérték is bennünket, mert voltak ott többen, akiket megpróbáltak visszatoloncolni. Azokkal együtt hajtottak bennünket. Könyörgőre fogtuk a dolgot a kikindai rendőrfőnöknél, hogy engedjen minket haza. Végül intett a katonáknak, hogy engedjék azt a kettőt vissza. Úgyhogy végül is nem lettünk átđbva a határon. Ez Péter-Pál körül történt, júniusban.

Kikindáról elhoztak bennünket Becskerekre. Tizenkét napon át ott tartottak bennünket megfigyelés alatt. Ez idő alatt leellenőrizték, hogy mi létezőnk-e az adott község névjegyzékén. Persze közben semmit se mondtak, hogy mi újság Temerinben. Aztán az egyik este elengedtek bennünket. A Tisza mellett Aradácon bementünk a rendőrségre. Rendesen bántak velünk. Másnap reggel elindultunk Aradáról, neki Zsablyának, de ott nem mertünk átjönni a Tiszán. Visszamentünk a töltésen Csurog irányába. Összetalálkoztunk egy halással, az hozott át bennünket a Tiszán. A járásra keresztül jöttünk neki Csurognak. Útközben láttuk az Ámannak a cséplőgépét a járásban. Csurog alatt megijedtünk, hogy itt bajos lesz átmenni honvéd ruhában. Végül Csurogot jócskán elkerülve jöttünk hazafelé.

Mikor átértünk a sáncokon, onnan már szépen lehetett látni apánk tanyáját a csurogi határban. Kelet-nyugat irányba nézett, az ablakok Csurog felé nyíltak. Két nagy akácfa volt az ablak alatt. Ekkor én mondom az útítársamnak, hogy nézd csak, arra a fehér kiblis tanyára megyünk! Ha odaértünk, akkor már otthon leszünk. Lépkedtünk is, hogy minél előbb hazaérjünk. Odaértünk a tanyától egy száz méterre. Látom, hogy ekézik a kukoricát. Egy ismeretlen ember micisapkában, hajtja a szürke lovat. Mondom a Pistának, ez nem az én apám. Az én apám soha micisapkát nem hordott, mindig kalapban járt. Neki szürke lova nem volt. Mire odaértünk, akkorra már teljes volt a kép. Egyértelművé vált, hogy őket elvitték a tanyáról. Mikor odaértünk a kapuhoz, a bejárathoz, mondom a Pistának: lesz, ami lesz, én bemegyek. Azt mondja: ne menj be! Bementem. Látom a kutyát, nagy orosz agár, ott fekszik az udvar közepén. Mondom neki: Frici, Fricikém! De időközben az asszony meglátott, megijedt. „Nemoj!” – azt mondja: ne menj a kutyához, mert nagyon mérges! Mikor a kutya észrevett, fölemelte a fejét, elkezdett szaglászni. Megismert, fölugrott rám. Nyalta az arcomat jobbról, balról, én meg lökdöstem volna el magamtól, de nem létezett ellökni. Ekkor vette észre az asszony, hogy én ki vagyok.

Kérdezi: ez az én apámnak a tanyája volt? Mondom, az. Azt mondja, őrá ne haragudjak, őket úgy tették ide ki. Egyébként soha nem kerültek volna ide: Őket kihozták, hogy lakják a tanyát és műveljék a földet, ahogy tudják. Jovin Radenak hívták az új tulajdonost. Nem voltak barátságatlanok, de barátságosak se. Nem adtak semmit a miénkből. Amikor mentem befelé a tanyára, láttam, amint az asszony a húgom ruháit vasalta a nagy diófa alatt. De semmit sem kínált, hogy vigyük.

Aztán elindultunk Temerinbe, habár mi úgy tudtuk, hogy a falu ki van telepítve. De úgy voltunk vele, hogy lesz, ami lesz... Féltünk.

Kiértünk a becsei kövesútra és irány Temerin. Mikor átértünk a Nagybara hídján, mondom a Pistának: látod, ez már a temerini határ? Ahogy meghaladtuk a Zelenka János bácsinak a tanyáját, ott ekézett egy ember. Látom, hogy ismerős. De nem mertünk megállni. Féltünk. Ő meg ahogy ivott vizet, meglátott bennünket és kiabál felénk: honnan jöttök, gyerekek? Gyertek ide! De mi nem mertünk odamenni, meg sem álltunk, de ő odajött végül. Ő mesélte el, hogy mi történt. Tőle tudtuk meg, hogy a mi szüleink is Járekon vannak, meg hogy Temerin nem lett kiürítve. Elmondta, hogy sokakat likvidáltak, de kitelepítés nem volt. Végül a Samu Mihály bácsi hozott bennünket be a faluba. Így értünk haza.

Legelőször a nagynénémhez mentem el, apámnak a húgához. Tőle tudtam meg, hogy az apámék, az öcsém és a húgom, mindannyian Járekon vannak. Ott tudtam meg a részleteket. A néném ura is katona volt, a mai napig haza se jött. Odaveszett.

Nem nagyon mertem én mozogni. Félttem azok után, amit meséltek. Az egyik nagybátyám, Imre bátyám mondta azt, hogy legjobb lesz, ha bemegyek jelentkezni a rendőrségre. A bátyámtól kaptam egy öltönyt, inget, cipőt, abban mentem be, mert másom nem volt. Bementem, jelentkeztem. A Dragiša volt a rendőrfőnök. Fogadott, leültetett az asztalhoz. Mindenféle adatokat főlszedett. Nyomozott utánunk. No, mikor ez mind megvolt, hazaküldött és az összes katonaruhát, amit hazahoztam – azt mondta –, hozzam be. Ekkor árultam el neki, hogy ha én ezt mind behozom, én teljesen mezítelen maradok. Hát mért? Kérdezi. Mondom, azért, mert én katonaruhában jöttem haza, meg van pokróc is, de – mondom –, az én szüleim Járekon vannak a lógorban és minden gúnyánk ottmaradt a csurogi határban lévő tanyán, ott el is veszett. Akkor a rendőrfőnök megállt és gondolkodott. Sétált ott, le-föl. Utóbb odajött, rátette egyik kezét a vállamra és azt mondta: – Ide hallgass, nem kell, hogy behozzál semmit. Azt mondja, ruhafestéket most nem lehet kapni, nemsokára érik a dió, szedsz össze dióhéjat, azt beáztatod, befested vele a ruhát és azt hordjad, dolgozzál. Lesz minden – mondta –, nem kell félni. Ha nincs ruhád, majd lesz. Így leigazolt, meg el is engedett.

– *Mennyi idő múlt el, míg találkozott a családdal?*

– Egy hét, kettő. Pontosan nem emlékszem rá. Sikerült megtudnom, hogy a járeki táborban levő magyarokat elszállították Gajdobrára. Oda aztán úgy tudtam eljutni, hogy először igazolványt kértem a községházán. Anélkül nem mehettem volna. El is mentünk, mi heten vagy nyolcan. Az Ikotin Vincének az apja vitt bennünket. Mikor odaértünk, Gajdobra előtt megállított bennünket egy partizán. Kérdezi, hogy hova megyünk? Mondjuk neki, hogy a hozzátartozókat jöttünk meglátogatni. Fölrít bennünket, és intett, hogy mehetünk. Mikor beértünk a faluba, akkor már kerestük, mindenki a sajátjait. Megtudtam, hogy az öcsém, a Misi, a Tóth Gyuri bácsiéknak a felügyelete alatt van. Apámékat meg még előbb Járekról kivittek a nádalji határba munkára.

Elég az hozzá, hogy Gajdobrán érdeklődtünk, hogy merre vannak a temerini magyarok. Persze megmutatták. Mikor bementem a mutatott portára, látom, hogy nyitva van egy ajtó. Megyek befelé. Benézek az ajtón, látom, hogy egy olyan tízéves gyerek áll ott az ajtóban. Bent megláttam a Gergely Pista bácsit, meg a Tóth Gyuri bácsit is. Kérdezem tőlük, hogy: maguk itt vannak? Azt mondja a Gyuri bácsi, hogy itt, látod. Mondom, hol van a Misi, az én öcsém? Azt mondja, hát ott áll melletted... Akkor, amikor én ránéztem a Misire, nem bírtam fölismerni, csak a csont meg a bőr volt rajta. Az alsó kart meg a felső kart csak a csont fogta össze, hogy szét ne hulljon. A felső lába szára olyan volt, mint az alsó. Akkor én elhatároztam, hogy nélküle nem megyek haza Temerinbe. Megbeszéltem az Ikotin János bácsival, aki elvitt bennünket, hogy valahogy haza kéne lopni. Azt mondja, rendben van. Te csak intézd, azt mondja, én majd elrejttem. A szobabeliekkal megbeszéltem, hogy ne keressék, mi a Misit kilopjuk. Úgyhogy sikerült is. Kimentünk a kocsihoz, a János bácsi elkészítette a helyet az ülésosárban. A kapcsos ülés alá az öcsém befeküdt. Pokróccal kétoldalt letakartuk. Mi úgy ültünk, hogy nem lehetett látni, semmi fölűnés nem volt. Mikor odaértünk az őrséghez, annyit kérdeztek: no megyünk? Megolvasta, hányan vagyunk, intett, hogy mehetünk. Így sikerült kilopni ötöt. Aztán, mikor hazaértünk, itt már az orvosnak a kezébe került. Így maradt életben, hogy sikerült onnan kiszabadítani. A Machmer doktor vette kezelésbe házi gyógyszerekkel, mert abban az időben nemigen volt orvosság.

– *A gajdobrai táborból kicsempészett Czako Mihály 11 éves volt, amikor a tanyájukon megjelentek a „felszabadítók”.*

– Arra emlékszem, hogy nagyon hideg volt. A délelőtti órákban érkeztek meg a partizánok, száнкón, Csurog felől. Láttuk, hogy járják a tanyákat. Oda hozzánk is nagy hanggal, lövöldözéssel jöttek be, hogy öltözünk, de gyorsan. Pakolászni nem hagytak időt. A tata befogta a két lovat

a szánkóba. Az egyik partizán bekísért bennünket Csurogra, a többiek mentek tovább a többi tanyára. Nagy hó volt. Csurogra kerültünk a községháza udvarába. Mikor már beértünk az utcába, láttuk, hogy nagy a veszedelem. Kiabáltak ránk a csurogiak, felnőttek, gyerekek egyaránt. De akkor még nem tudtam szerbül. Azt azért megértettem, hogy minket szidalmaznak. Emlékszem rá, hogy egész népáradatot hajtottak gyalog a partizánok. Aztán megálltunk a községháza előtt és ott apámtól elvették a subát a partizánok. Meg a lovat is megfogták, egyik felült rá és már el is ment vele. Ezután behajtottak bennünket a községházára egy terembe. Azt tudom, hogy nem nagy terem volt. Ha jól emlékszem, két nap és két éjjel maradtunk ott. Akkor ott mesélték, hogy vitatkoznak felettünk, hogy mi legyen a sorsunk, hova kerüljünk. Még a legrosszabbra is gondoltak, hogy hát a Tiszába, mert beszélgettek maguk közt az emberek. No, akkor harmadnap kihajtottak bennünket az udvarba. Meghajtották az ottani szerbeket kocsikkal, akinek volt fogata. Minket, gyerekeket, fölpackoltak, a felnőttek meg a kocsi után jöttek. Minket, temerinieket, egyidőben hajtottak el. Én is a kocsira kerültem. Akkor megindultunk, de nem tudtuk azt sem, hogy hova. A nagy hideg aztán harmadnapra valamelyest megengedett. Csak arra emlékszem, hogy mikor ideértünk Temerinbe, mert a szülőfalunkon keresztül vezetett az út, ráismertem a falura. Mikor a Kastély utca sarkára értünk, a Kaslik Józsi barátom, látom, áll a sarkon. Együtt jártunk vele iskolába. Leszóltam neki a kocsiról, hogy Józsi, ehol-e, itt vagyok én is a kocsin! Hajtanak bennünket! Hogy hova, nem tudtuk. Akkor a Józsi, a megboldogult, vitte az üzenetet haza a Viktor nagynénémnek, meg a rokonságnak, szomszédságnak, hogy hajtanak bennünket. Akkor úgy estefelé beértünk Járekra. Bezsúfoltak bennünket a német házak nagy üres szobáiba. Az emberek az udvarból hordtak be szalmát, amit a németek maguk után hagytak, ezzel begyújtottak a cserépkályhába. Harmincan voltunk körülbelül egy szobában.

– *Mikor önök odaértek Járekra, akkorra már a háború végét bevárt németeket kitoloncolták, vagy ott voltak még a házaikban?*

– Ott voltak még a járeki németek, de őket átterelték az út jobb oldalán lévő házakba, mi pedig a bal oldalra kerültünk. A falu nyugati részén voltak a mosorini, a zsablyai meg a csurogi magyarok, beleértve minket, temerinieket is. A főutcával párhuzamos első utcában még most is meg tudnám mutatni a házat, ahová betereltek bennünket.

– Gondviselés, élelmezés. A járeki tábor megjárt emberek számára érzékeny fogalmak...

– Nem mondhatom, hogy gondunkat viselték, mert kukoricakenyeret kaptunk, de az is olyan szemetes, csutkahegygyel teli, léhás darából készült. Nem embernek való volt az. Ettünk mi aztán is kukoricakenyeret, miután

kiszabadultunk, de az kalács volt emellett. A kukoricakenyér mellé kapunk főtt kukoricadarát. Edényünk persze nem volt, ezért leszedtük a luszterokat és lámpabúrával mentünk a konyhára a porcióért. Persze, ebben az ételben egy szem só nem sok, annyi sem volt. Mi, gyerekek, gyönyörködtünk a lámpadarabban megmaradt meredt gancában. Amikor kiöntöttük a trágyadombra, néztük, hogy mire emlékeztet az alakja. Öntögettük egymás mellé a megkocsonyásodott anyagot. Ettünk azért belőle valamennyit, de nem nagyon fogyott. Az volt a szerencsénk, hogy a németek előzőleg letörték az újkukoricát és sok volt belőle a góréban. Ez tartotta bennünk az életet. Ezt mi főztük. A kerítésekelt feltűzeltük. Ami mozdítható volt, azzal szűkösen tűzeltünk.

Mi, temeriniek, viszonylag jó helyzetben voltunk, azért, mert többen a fiatalok közül kiszöktek és otthonról csempészték be sót. Közel van Temerin, így hozzájutottunk egy kis sóhoz, cukorhoz. Lassan kialakult ez a sverc, bár sokszor megverték őket a partizánok, akiket megfogtak. De azért akadt mindig bátor, aki ki mert menni. Ez volt a mentségünk, nekünk, temerinieknek. A csurogi, a mosorini meg a zsablyai magyarok közül nagyon sokan meghaltak. Volt egy szürke ló meg egy pej, azokkal reggelente járták az utcákat és szedték össze a halottakat. A temeriniek egymás utáni házakban voltak. Itt nem sok dolga akadt a hullagyűjtőnek, de bizony az utca túloldalán... Mikor előttünk ment el a kocsi, számolgattuk a lábakat, hogy hány láb van. Nem volt saroglya a kocsin. A halottak csak úgy fel voltak dobálva. Ez így ment minden reggel. Ha volt tíz láb, akkor tudtuk, hogy öt halott van a kocsin. Minden nap volt halott. Mi minden reggel odaálltunk a kapuhoz és kukucskáltunk ki, hogy hány halott van. De az utcára nem mertünk kimenni. Oda csak az léphetett ki, akit munkára vittek.

A halottak a német temetőbe kerültek. A németek leggyakrabban kriptákba temetkeztek. Ezek aztán feltörték egy kriptát, amikor megtelt halottal, több nem fért be, akkor feltörték egy másikat és azt töltötték meg halottakkal, és ez így ment napról napra. Ezt apámék is mesélték, mert őket, miután Nádáljon véget ért a munka, nem Gajdobrára vitték, hanem visszahozták őket Járekra és bekerültek a németek közé. Ott látták, hogy nagyon sok német elveszett. Ez már úgy augusztus elseje körül volt. Hullottak, különösen a gyerekek. Két-három hétig maradtak ott a szüleim, mert augusztus 15-én szabadultak. Akkorra a Morvai Jóska nagybácsink kijárta, hogy a razzia-időben mi itthon voltunk, nekünk akkor béres volt a tanyán. Sok huzavona után tanúkkal ő ezt kijárta, úgyhogy augusztus 15-én apámékat elengedték Járekról, meg a Teréz nővéremet Gajdobráról. Én akkor már itthon voltam július óta. Közben az Imre már járt a cséplőgéphez.

Czakó Imre:

– Miután hazaértem, egy éjszaka arra lettem figyelmes, hogy valaki kopog az ablakon. Kinyitom, kiszólok, hogy ki az? Azt mondja: én vagyok, a Povázsán Pista bátyád! Ismersz? Hogyne ismerném. Előtte minden esztendőben ők szoktak ott a csurogi tanyákon aratni. Mondja, hogy kellene egy munkás. Hallotta, hogy itthon vagyok, azt is tudja, hogy milyen helyzetben, és hívott: kell egy munkás csépelni. Örültem, hogy hála Istennek, bár egy kis búzát bírunk összekaparni. Meg is kezdődött a cséplés, ment egy ideig. De aztán gyengébb fájú lehettem valószínűleg, hiába ettem én, minden kijött belőlem. Fölundorodtam, kerü-fordú hányinger fogott el. Nem bírtam dolgozni. No, akkor a munkások úgy félrevezettek, főztek teát, ezt-azt. Mondom nekik, hogy nem bírom én ezt, elmegyek haza. Nem engedtek. Csenejen cséveltünk akkor. Ott meg az a nehéz koszt volt, bárány, disznó, kecske, birka... A csenejiek ilyesmit csináltak. Nem voltam én ehhez hozzászokva a hadseregben. Azt ettünk, amit bírtunk lopni: répalevelet, répát, itt-ott krumplit. Beraktuk a parázsba, ezen tengődtünk. A háború végén már nem volt koszt a hadseregben. Le voltunk mi gyengülve. Május 9-én fogságba estem. Attól kezdve, míg haza nem értem, azt ettünk, amit találtunk.

No így, hogy tartották bennem a lelket a cséplésnél, kerestem 12 mázsa gabonát. Nagy szó volt az akkor. Így volt kenyér. De nem volt disznók, nem volt ruhánk. Teljesen lerongyolódtunk. Az apámék egy öltözet ruhában mentek el a lógorba, nekem meg csak a befestett katonaruhám volt.

Elég az hozzá, hogy amikor előbb egy alkalommal apámékat meglátogattam a nádalji határban, ő mondta nekem, hogy mielőtt őket elhurcolták volna, kint a gépfészerben, az ültető alatt egy ládát elásott. Van benne ruha, ez-az. Próbáljak valahogy hozzájutni. No, egy éjszaka óvatosan, hason kúszva, a kukoricán keresztül megközelítettem a tanyát. Sötét volt már akkor. Ott lapultam a gépfészer mögött már egy ideje, amikor a kutya, a Frici szagot fogott. Elkezdett nyüszíteni, vakkantott egyet-kettőt. Felfigyeltek erre a házban. Kijött a szerb, egy hosszú francia puska volt a vállán. Miután meggyőződött róla, hogy a kutya ideges, elindult, hogy majd körülnéz. Eközben a kutya szaglászva futkosott a tanya körül. Amikor a közelembé ért, alig hallhatóan mondom neki: Frici, psszt! Gyere ide! Feküdj! Erre a kutya odafeküdt mellém. Közben a szerb elkezdte keresni a kutyát. Gyanús volt neki, hogy nincs a kutya. Sejthette ő, hogy mi történik, mert sokáig járkált le-föl a tanya körül. Néhány lépésre ment el mellettünk, ahogy ott lapultunk a kukorica meg a tök között, de nem vett bennünket észre. Később bement. Jóval éjfél után fújhatták el az asztalon a lámpát. Addig én nem mozdultam. Mikor láttam, hogy nincs mozgás, akkor óvatosan odakúsztam a gépfészerhez. Akkor már láttam, hogy a láda nincs a helyén. Kiásták. Valószínűleg a tyúkok, ahogy kapirgáltak ott,

kikaparhatták a vékony földet a láda tetejéről, ezek meg észrevették. Úgyhogy nem sikerült megmenteni még ezt a csekélységet sem. A kutyánkat, a Fricit, ekkor láttam utoljára. Mentem én aztán arra, de nem jelentkezett. Valószínűleg agyonlőtték, mert a kutya idegesítette őket azzal, ahogy viselkedett.

Úgyhogy kilátástalan helyzetben voltunk. Évekbe tellett, mire úgyhogy helyrevergődtünk.

Czakó Mihály:

– Május lehetett, amikor én nagyon megbetegedtem. Hasmenésem támadt. Én éreztem, hogy nagyon beteg vagyok, meg hát az anyám is látta. A torkom tájékán erős fájdalmat éreztem. Akármit nyeltem le, minden keresztülment rajtam. No, egyszer a Vasas Pista – vagány gyerek volt! – kiszökött. Sokszor előfordult ez velem, meg sokszor meg is verték. Egyszer valaki küldött be tőle egy literre való tejet. De nem tudjuk, hogy ki lehetett az. Emlékszem rá, a mama megforralta, aztán adott belőle. De azt éreztem én, amikor megittam a tejet, hogy ez nem soká áll meg bennem, már szaladtam is ki. Mi, gyerekek akkor nem mentünk a nagyvécére, hanem egy ilyen lyukas széken végeztük el a dolgunkat a cselédlakás és a ház között. Arra emlékszem, hogy a tej átment rajtam. Még úgy visszaneéztem, hogy ezt a tejet én ittam meg? Szinte hihetetlen, mint amikor irrigátorozzák az embert. De azért aztán a mama megint adott egy kis tejet és ez valószínű, hogy egy olyan fordulópont volt, ez mentett meg. Csak fölszívódott valamennyi a szervezetemben. Úgyhogy aztán egy kicsit jobban éreztem magamat, de közben, nem sokkal ezek után apámékat kivitték Nádáljra egy nádálji malmoshoz. Ennek a felesége nekünk valami rokonságféle volt.

No, mikor bementünk a parancsnokságra, megörültünk, hogy kikerülünk a lógorból, hogy jobb helyzetünk lesz. Ott derült ki, hogy a partizán nem engedi ki a gyerekeket, mondván, hogy azok nem dolgoznak. Elsírtam magam, hogy most mi lesz énvelem itt. Akkor a partizán rámkiabált, jól fenéken billentett. Volt egy jónéhány lépcső a parancsnokság bejáratánál, azon lerepültem, de nem is kellett többet utánamlépni neki, mert úgy futottam a kerteken keresztül, hogy a lábam nem érte a földet. Élelem-szerző körútjaim alkalmával jól kiismertem a kertek alját, úgyhogy könnyen visszataláltam, nem kellett biztatni. Aztán később a mama mesélte, hogy gondolta magában, na, mostmár készen vagyok, magam maradtam olyan betegen.

Időközben a nővéremet is elvitték. Ő Szenttamásra került munkára. Engem meg aztán felkaroltak a Tóth Gyuri bácsi, meg a felesége, a Böske néni. Ott voltam aztán velük.

No, most időben visszamegyek egy kicsit, de ezt is meg kell említenem. Áprilisban behozták a Nász Tamás bácsit, meg a Morvai Antal bá-

csit, mert hazajöttek a honvédségtől. Akkoriban ezeket a visszatérő katonákat még behozták a lógorba. Ők jártak dolgozni a járeki malomba, de ekkor már apámék nem voltak ott. A kabát ujjában valahogy mindig sikerült egy kis lisztet eldugni a bélés alatt. A Böske néni ebből olyan levesfélét kotyvasztott. Jólesett a változatosság. Nappal odavoltak, éjjel ott aludtak velünk egy szobában. Így akkor úgy eltengődtem, de a hasmenésem nem maradt abba, úgyhogy éjszakánként háromszor-négyszer fel kellett kelnem. Nagyon fáj a hasam. Akkor, mikor kimentem, kiráztam a tetveket is, mert a nadrágkorcnál csupa var volt a derekam a tetvektől. Abban az egy nadrágban voltam éjjel-nappal hónapokon át. Különösen éjszaka kínoztak bennünket a tetvek. Nappal nem éreztük őket annyira. Így valami haszon is volt a vécére járásból.

Így múlt az idő június–júliusig. Arra emlékszem, hogy már kezdett érni a cseresznye meg a barack. Akkor vittek el bennünket Gajdobrára. Aztán ott lettünk elszállásolva. Hogy mért történt meg az áttelepítés, nem tudom. A németek továbbra is Járekon maradtak, csak a magyarokat vették el. Gajdobrán már nem őriztek bennünket annyira szigorúan, mint Járekon. A felnőttek mentek ki a tanyákra dolgozni. Mi, gyerekek is sok esetben kimentünk a felnőttek után, ezekre a szlovák tanyákra. Sehol nem adtak enni, de azért a gyümölcsöt megloptuk a tanya körül. Az sokat jelentett. A hasmenés, az persze kísért állandóan. No, de Gajdobra azért már leányálom volt a járeki táborhoz viszonyítva.

Aztán valahogy megtudtuk, hogy az Imre; a bátyám, hazajött. Ez azért nagy megkönnyebbülést jelentett minden nehézség ellenére. Akkorra már a nővéremet is visszahozták. Vártuk, hogy az Imre majd segít, meglátogat bennünket. Meg is történt a látogatás. Az Imre megérkezett, bejött az udvarba. Én állok ott az ajtófélfá mellett, meg ezek a temeriniek. Az Imre odajön, de látom, nem szól semmit. Gondolkozok, hogy mért nem szól ez, a batyesz. Nem szól. Bemegy, beszél, hogy: a Misi? Én meg állok ott mellette. Hát mondják neki, hogy nem látod, ott áll melletted. Akkor látott meg. Annyira sovány voltam, hogy nem ismert fel.

No, akkor megbeszélték, hogy hazalopnak. A batyesz nem mondta nekem, hogy mért. Nem tudtam én akkor, hogy milyen státusban vagyok, mért kellett engem hazalopni, mért nem volt lehetséges szabadon hazajönni. Elég az hozzá, hogy behúzódtam a kapcsos ülés alá, pokróccal letakartak. Kétoldalt a pokróc lelógott, komótosan befértem alá. Nem is vettek észre. A temeriniek meg ültek fölöttem, meg a saroglyában is. Így szöktettek meg.

– *Szobatársainak nem származott kára az ön eltűnéséből?*

– Nem. Nem volt ott akkor már olyan szigorú ellenőrzés. Kijárhattak az emberek dolgozni, aránylag szabadon éltünk. Ott már nem ellenőrizték

a létszámot. Haza azért nem volt szabad menni, meg hát oda papír is kellett.

Arra még emlékszem, hogy a Mészáros Béla meg a Lajos édesanyjának gyereke született. Meghalt. Gajdobrán lett eltemetve. Emlékszem a temetésére. Arra emlékszem, hogy pap nem volt. Ástak egy sírt és imádkoztak ott az emberek.

– *Kaptak-e önök bármiféle írott anyagot arra vonatkozólag, hogy bűnösök voltak, ami magyarázatot adott volna rá, hogy miért kellett önöket elhurcolni és megfosztani a csurogi határban lévő földtől és tanyától?*

– Egy karcolást sem kaptunk. De még szóbeli magyarázattal sem szolgáltak. Egyedül egy elbocsájtólevél maradt Gajdobráról, amit az én nővérem kapott. Ezen az én nevem is rajta van, habár én már akkor, amikor a Teréz ezt kapta, rég itthon voltam.

Akik nem tudták bizonyítani, hogy a razzia idején hol tartózkodtak, azokat csak mi utánunk, szeptemberben engedték haza:

Itthon csodámra járt a világ. Az utcában, aki meghallotta, mindenki ott volt az udvarban, hogy no, hazaért a lógeros, hazahoztak. Hogy miként nézhettem ki, azt én akkor nem fogtam fel. Aztán sokáig viseltem a vérhas következményeit. Nagyon sokáig beteg voltam. Kb. két év kellett hozzá, hogy úgy-ahogy kiheverjem.

Berki János és a székelyek